Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav pro archeologii

Historické vědy

Disertační práce

Mgr. Pavla Tomanová

PŮVOD ARCHITEKTONICKÝCH TRADIC PREDROMÁNSKÝCH KOSTELŮ S CENTRÁLNÍM PŮDORYSEM V ČECHÁCH. PŘÍKLADOVÁ STUDIE: ROTUDNA SV. PETRA A PAVLA NA BUDČI.

Origins of architectural traditions of Pre-Romanesque central-plan churches in Bohemia. Case study: St. Peter and Paul Rotunda at Budeč.

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Sláma, CSc. (†)

Mgr. Jana Maříková-Kubková, PhD.

2021

Poděkování vedoucímu doktorské práce je povinností milou a nenucenou, která značí blížící se konec namáhavé, ale posilující a obohacující cesty. Zároveň tento úkol vyvolává obavy, že mé ovládání jazyka a několik prázdných řádků nemůže vystačit k vystižení vděčnosti za takové provázení. Zvláště pak když provázejícími byly osobnosti, kterých si velice vážím. Leč, nezbývá než se o to pokusit.

Je mi ctí na tomto místě poděkovat in memoriam panu profesoru Slámovi, který mne doprovázel už v průběhu celého vysokoškolského studia. Souhlasem s vedením doktorské práce mi pak vyjádřil důvěru, kterou nebylo možné zklamat a která mne utvrzovala v odhodlání cestu k doktorskému titulu dokončit. Zpočátku mi pomáhal určovat směr této cesty praktickými radami a posiloval mne na ní podporou mých vlastních nápadů. Nejvíce pak ale panu profesoru Slámovi vděčím za skutečný vzor lidské i vědecké síly, poctivosti, úcty, otevřenosti i kritičnosti, laskavosti a noblesy. Jako studentka pana profesora vnímám a s pokorou přijímám povinnost tento vzor následovat a snažit se mu alespoň přiblížit a předávat dál.

Hned na druhém místě patří mé poděkování Janě Maříkové-Kubkové, která stála u zrodu tématu práce, od začátku mi poskytovala cenné rady a konzultace. Jsem jí velice zavázána, že byla ochotná v posledních měsících převzít vedení práce prakticky i oficiálně. Bez jejího času, energie, motivace a poskytované inspirace by předložená práce nemohla v této podobě začít ani dospět k závěru.

Vedle vedoucích práce bych na tomto místě chtěla vyjádřit svůj upřímný dík také svým kolegům z Archeologického ústavu AV ČR v Praze, pracoviště Pražský hrad, kteří mi po celou dobu nejen dodávali podporu lidskou, ale také mi v závěrečné fázi příprav práce uvolnili z pracovních povinností a převzali je na sebe. Jmenovitě pak děkuji Milušce Houskové za pomoc se zpracováním archivní dokumentace. Dále děkuji za ochotnou spolupráci zaměstnancům archivu Archeologického ústavu AV ČR v Praze, dr. Zdeňku Kuchyňkovi, řediteli Sládečkova vlastivědného muzea v Kladně, a společnosti GEO-CZ. Můj dík patří také nadacím Baden-Würtenberg Stiftung a Anglo-Czech Educational Fund za umožnění zahraničních studijních pobytů.

Speciální poděkování věnuji mé rodině a blízkým přátelům za jejich důvěru, starostlivost, trpělivost, lásku a mnohdy i materiální a technickou podporu. Snad jim vše dobré budu moci v následující životní etapě oplatit.

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 26. 3. 2021 Mgr. Pavla Tomanová, v. r.

Abstrakt

Předkládaná práce otevírá v minulosti tradičně diskutovanou, ale v posledních letech opomíjenou otázku původu architektonických tradic předrománských kostelů s centrálním půdorysem v Čechách. Oproti starším studiím se snaží o systematický a komplexní přístup a zohledňuje výsledky výzkumů jednotlivých kostelů provedených v posledních desetiletích.

Práce má dvě hlavní kapitoly. První se věnuje obecně předrománským kostelům s centrálním půdorysem. Je založena na katalogu 115 centrál z 8.11. století z oblastí tradičně pokládaných za území inspiračních zdrojů pro nejstarší kostly v Čechách: „západní“ oblast Východofranské říše, „východní“ Dalmácie a „jižní“ Itálie; k nim jsou pro srovnání přidána sousední území Velké Moravy, Maďarska a Polska. U jednotlivých lokalit je sledována nejen stavební podoba kostela, ale také jeho zázemí, funkce, okolnosti vzniku aj. Analýza shromážděných dat ukázala, že předrománské kostely s centrálním půdorysem v Čechách se nejvíce podobají soudobým kostelům na periferiích Východofranské říše: byly stavěny na podobném typu lokalit (regionální centra, hradiště, dvorce) v nově christianizovaných oblastech, měly zpravidla postavení vedlejších církevních staveb a funkci hrobových, relikviářových či memoriálních kaplí.

Druhou kapitolou práce je příkladová studie, jejímž předmětem je rotunda sv. Petra a Pavla na Budči postavená na přelomu 9./10. století jako jeden z nejstarších známých kostelů v Čechách. Studie opět zkoumá nejen vlastní rotundu, ale také druhý budečský kostel P. Marie a jejich zázemí. Jejím hlavním přínosem je revize vybrané archivní dokumentace z archeologických výzkumů a nová geodetická dokumentace obou kostelů. Revize vedou k diskusi některých dosavadních interpretací, včetně tradičního pohledu na hierarchii obou budečských kostelů. Závěr příkladové studie představuje Budeč nejen jako důležité administrativní centrum vznikajícího přemyslovského státu, ale zejména jako centrum misijní (napojené pravděpodobně na Bavorsko) a opěrný bod christianizace Čech; jako taková dobře zapadá do modelu nastíněného v závěrech první kapitoly práce. V neposlední řadě příkladová studie definuje úkoly pro další bádání o Budči, primárně kompletní revizi a digitalizaci archivní archeologické dokumentace, která je nezbytným krokem pro další zpracování již získaných dat a pro lepší poznání lokality.

Klíčová slova: církevní archeologie – raný středověk kostely s centrálním půdorysem Budeč

Abstract

The submitted thesis opens a formerly discussed, but lately neglected question of the origins of architectural traditions of Pre-Romanesque central-plan churches in Bohemia. Compared to the earlier studies, this thesis approaches the problem more systematically and comprehensively, and with regards to the outcomes of recent research of individual central-plan churches.

The submitted thesis has two main chapters. The first chapter deals with the Pre-Romanesque central-plan churches in general. It is based on a catalogue of 115 central-plan churches of 8th – 11th centuries and from regions traditionally regarded as the areas influencing the earliest church architecture in Bohemia: the „West“ East-Frankish Empire, the „East“ Dalmatia and the „South“ Italy; for comparison, the neighbouring areas of the Great Moravia, Hungary and Poland are also included. By individual churches, information about physical appearance, surrounding settlement, function, context of the church foundation etc. are compiled. Analysis of all the collected data shows that the Pre-Romanesque central-plan churches in Bohemia show similarities to the churches in the peripheries of East-Frankish Empire: they were mostly founded at regional centres, hillforts, or ducal courts in territories just converted to Christianity. These churches were subsidiary church buildings with the functions of funerary, reliquary or memorial chapels.

The second chapter presents the case study of St. Peter and Paul Rotunda at Budeč, one of the earliest churches in Bohemia founded at the turn of 9th/ 10th centuries. The study deals not only with the rotunda, but also with another church at Budeč dedicated to Virgin Mary and investigates surroundings of both the churches. The major contribution is revision of the selected archive documentation from past excavations and carrying out a modern geodetic documentation of the churches. The revision leads to discussion upon some generally accepted interpretations, incl. the presumed hierarchy of the Budeč churches. In conclusions, Budeč is presented not only as a significant administrative centre of the emerging Přemyslid state, but particularly as a missionary centre (likely with connections to Bavaria) and as a support point of Christianisation of Bohemia; as such, Budeč corresponds to the model implied in the conclusions of the first chapter. Finally, tasks for future research on Budeč are defined: primarily a complete revision and digitalisation of the archive archaeological documentation, which is a key step forwards further processing of all the archive data and forward better understanding of the site.

Keywords: church archaeology – Early Middle Ages central-plan churches Budeč

Obsah

Abstrakt 4

Klíčová slova: 4

Abstract 5

Keywords: 5

Úvod 8

1 Architektonické tradice předrománských kostelů s centrálním půdorysem v Čechách 10

1.1 Kostely s centrálním půdorysem. Úvod. 10

1.2 Diskuse o původu architektonických tradic nejstarších rotund v Čechách 14

1.3 Nový vstup do tématu 16

1.4 Komentář ke katalogu kostelů s centrálním půdorysem 17

1.4.1 Rámcové vymezení katalogu a postup sestavení 17

1.4.2 Struktura katalogu 19

1.4.3 Analýza katalogu 20

1.5 Závěry vyplývající z analýzy kostelů s centrálním půdorysem ve sledované oblasti 33

2 Příkladová studie: rotunda sv. Petra a Pavla na Budči 39

2.1 Hradiště na Budči 39

2.1.1 Budeč jako místo paměti 39

2.1.2 Archeologické výzkumy 48

2.1.3 Současný stav poznání budečského hradiště 55

2.1.4 Diskuse současného stavu poznání budečského hradiště 65

2.1.5 Závěry a úkoly pro další výzkum 78

2.1.6 Exkurz I. Nové geodetické zaměření kostelů na Budči a dokumentace rotundy sv. Petra a Pavla 80

2.1.7 Exkurz II: Povrchové sběry v poloze Za Hájem: průzkum nejbližšího zázemí budečského hradiště 82

2.2 Rotunda sv. Petra a Pavla 84

2.2.1 Patrocinium sv. Petra – výpovědní možnosti patrocinia při studiu církevní architektury 84

2.2.2 Stavebně-historické průzkumy a jejich poznatky 88

2.2.3 Současný stav poznání rotundy sv. Petra a Pavla podle archeologických pramenů 97

2.2.4 Diskuse současného stavu poznání rotundy sv. Petra a Pavla 108

2.2.5 Dva kostely na jednom hradišti? Funkce a vzájemný vztah rotundy sv. Petra a Pavla a kostela P. Marie. 127

2.3 Závěry příkladové studie: rotunda sv. Petra a Pavla na Budči stavba s centrálním půdorysem a její kontext 137

Závěr 151

Použitá literatura a prameny 157

Literatura 157

Prameny 164

Úvod

Předkládaná práce znovu otevírá otázku po původu architektonických tradic předrománských kostelů s centrálním půdorysem na území Čech. Podobná otázka byla předmětem diskusí zejména uměleckých historiků od 19. století. Tato diskuse byla do velké míry vyvolána a ovlivňována aktuální společenskou a politickou situací, a to zejména v době hledání národní identity v 19. a na počátku 20. století a ve 2. polovině 20. století pak příklonem k Východu. Vývoj diskuse rovněž ovlivnily výzkumy 2. poloviny 20. století na velkomoravských hradištích, které přinesly objevy dalších rotund. Od 90. let již otázka původu rotund v Čechách přestává být aktuální a není dále diskutována. Na druhou stranu od té doby byly provedeny četné revize některých diskutovaných staveb a přibyla řada nově odkrytých raně středověkých kostelů s centrálním půdorysem. V neposlední řadě, porevoluční mezinárodní situace a vznik mezinárodních společenství vytváří společenské otázky týkající se propojení Evropy v minulosti. K znovuotevření odložené otázky původu architektonických tradic předrománských rotund tedy v současné době jistě existuje dostatek dobrých důvodů.

Dosavadní práce týkající se původu architektonických tradic předrománských rotund v Čechách se zpravidla opíraly o vybrané zahraniční analogie, které podporovaly tu, či onu hypotézu. Tato práce si klade za cíl systematický a co nejvíce objektivní přístup k řešené otázce. Cestou k nalezení odpovědi má být sestavení široce koncipovaného katalogu kostelů s centrálním půdorysem. Katalog zahrnuje kostely s centrálním půdorysem z karolinského a otonského období 8.10. století (ve vybraných oblastech je horní hranice posunuta do 11. století). Geograficky pojímá oblasti, které byly v dosavadních diskusích pokládány za zdrojová území kulturního/ náboženského/ politického vlivu a odkud měly být převzaty vzory pro stavbu nejstarších kostelů s centrálním půdorysem v Čechách. Konkrétně jde o oblast Východofranské říše, Itálie a Dalmácie. Katalog sleduje nejen formu kostelů (půdorys, rozměry, stavební materiál), ale i jejich obsah (patrocinium, stavitele, okolnosti a účel stavby, liturgickou funkci, celkový charakter lokality, vazbu na jiné lokality, příslušnost k církevně-správní oblasti). Právě důrazem na zázemí a okolnosti stavby se práce snaží nevytrhávat jednotlivé kostely z jejich kontextu. Poznání zázemí a okolností stavby může naznačit její funkci a důvody pro volbu centrální formy kostela. Analýza takto komplexního katalogu by nakonec měla ukázat rozdíly a podobnosti sledovaných oblastí s českým prostředím. Měla by tedy osvětlit,

z jakých oblastí byly přebírány modely a architektonické tradice pro nejstarší kostely s centrálním půdorysem v Čechách.

Po analýze katalogu následuje druhá část práce, příkladová studie zaměřená na rotundu sv. Petra a Pavla na Budči. Ani ta není zaměřena výhradně na vlastní rotundu, ale zabývá se také jejím zázemím a celkovým charakterem lokality. Sleduje vývoj osídlení, organizaci prostoru, funkci hradiště v rámci vznikajícího přemyslovského státu, ale i jakýsi memoriální aspekt lokality. Vlastní detailní analýza rotundy sv. Petra zahrnuje revizi dostupné dokumentace z výzkumu Miloše Šolleho a diskusi jeho interpretací. Revize je však limitována prací s archivní dokumentací a publikacemi, archeologické situace již nelze v terénu ověřit a zdivo je zakryto omítkou. Výsledky revize poukazují na nejasná místa současných hypotéz a navrhují alternativní řešení. V neposlední řadě je znovu posouzen vzájemný vztah a hierarchie obou budečských kostelů. Budečské hradiště a rotunda sv. Petra a Pavla sice na první pohled mohou být pokládány za uzavřená témata s jasnými výsledky, ke kterým není možné zjistit mnoho nového. Příkladová studie ale nabízí pohled na lokalitu perspektivou jejích církevních staveb. Otevírá tak nové pohledy na „známou“ lokalitu a prosvětlí stíny současného poznání.

V závěru práce jsou poznatky z obou kapitol sloučeny. Skutečnosti zjištěné o rotundě sv. Petra a Pavla na Budči jsou srovnány s výsledky analýzy katalogu. Tak se ukazuje, zda situace na Budči odpovídá aspektům a trendům, které by dle analýzy katalogu měly být typické pro české prostředí. A naopak, podle trendů zachycených v analýze katalogu je možné určit, jaké nálezy a jevy lze na Budči očekávat a na co se případně dále zaměřit při budoucím bádání.

1 Architektonické tradice předrománských kostelů s centrálním půdorysem v Čechách

1.1 Kostely s centrálním půdorysem. Úvod.

Kostely s centrálním půdorysem se ve středověku rozšířily prakticky v celé křesťanské Evropě. Svou dispozicí a vzhledem se odlišují od běžnějších kostelů podélných, a díky své neobvyklosti o to více přitahují pozornost badatelů i laické veřejnosti. V průběhu minulého století vznikla řada publikací, které se zabývaly ikonologií evropských centrál. Hlavní dva okruhy otázek výzkumu evropských centrálních kostelů se týkaly: (I.) původu a vývoje raně křesťanských centrál z pozdně antických staveb[1] a (II.) role cášské kaple Karla Velikého[2].

Stejně jako veškerá středověká církevní architektura, i kostely centrálního půdorysu mají kořeny v pozdně antických prototypech. Na počátky vývoje křesťanských centrál je potřeba nahlížet v širším rámci vývoje pozdně antické a raně křesťanské architektury. Raně

[1] Připomeňme zde alespoň vybraná zásadní díla uplnulého století. Roku 1933 Heinz Biehn publikoval svou doktorskou disertační práci o německých centrálách, *Ein Beitrag zur Geschichte des Deutschen Zentralbaues bis zum Jahre 1500* (*Biehn 1933*). Autor v ní rozlišuje mezi kruhovými stavbami s nikami v síle zdiva, jejichž genezi spatřuje v Arménii, a polygonálními, jejichž hlavním zástupcem je kaple Karla Velikého v Cáchách postavená podle příkladu San Vitale v Ravenně či San Lorenzo v Miláně; u polygonálních staveb předpokládá hlavní funkci shromažďovací.

Jednou z nejpodstatnějších prací pro další chápání centrál je však až dílo André Grabara *Martyrion*, poprvé otištěné ve 40. letech. Autor se vymezuje vůči formálního a technického přístupu užívaného v 19. století a klade důraz především na obsah, resp. funkci architektury. Rozlišuje mezi dvěma základními funkcemi církevní architektury: shromažďovací a memoriální, přičemž původ centrál vyvozuje z pozdně antických memorálních staveb, mausoleí a martýrií.

Na konci 60. let vydává R. Krautheimer své hlavní dílo *Studies in Early Christian, Medieval and Renaissance Art (Krautheimer 1969)*. V něm publikoval svůj názor, že hlavním předobrazem mariánských kruhových kaplí byl pohřební chrám Panny Marie v údolí Josaphat u Jeruzaléma.

Přehledný vývoj dosavadních názorů na původ a vývoj centrál sepsal Hans Erich Kubach v textu *Die Vorromanische und Romanische Baukunst in Mitteleuropa* otištěném v Zeitschrift für Kunstgeschichte roku 1955 (*Kubach 1955*).

Konečně, na konci 80. let vydal Matthias Untermann komplexní přehled církevních staveb s centrálním půdorysem v monografii *Zentralbau im Mittelalter* (*Untermann 1989*). U centrály z širokého geografického spektra prakticky celé středověké Evropy se snaží určit jejich topografická specifika a funkce.

Tímto vyčerpávajícím přehled se však výzkum centrál nezastavil. I v současné době vznikají publikace, jejichž autoři přistupují k výzkumu církevní architektury centrálního půdorysu svým pohledem, zkoumají odlišné aspekty, revidují starší názory. Dobrým příkladem je monografie Vered Shalev-Hurvitz Holy Sites Encircled z roku 2015, která se vrací k nejstarším křesťanským centrálám v Jeruzalémě a Palestině, zkoumá aspekty centrálního prostoru a důvody výběru centrálních schémat (*Shalev-Hurvitz 2015*).

[2] Za všechny jmenujme zejména zásadní souborné dílo o Karlu Velikém, *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben*, vydané v 60. letech, v němž se jednotliví autoři věnují mj. architektuře, kapli v Cáchách, mj. jeho předobrazům (Günter Bandmann) i jeho kopiím (Albert Verbeek).

Za pozornost pak stojí i starší článek Richard Krautheimera, *Carolingian revival of Early Christian Architecture*, kde formuluje myšlenku o návratu nikoliv k římské architektuře, ale křesťanské (!) antické architektuře celého Středomoří (*Krautheimer 1942*).

křesťanská architektura se vytvářela spolu s pozdně antickou, přidávala jí novou, křesťanskou náboženskou dimenzi (*Beckwith 1990*).

Rané křesťanství v prvních třech staletí našeho letopočtu nemělo potřebu budovat monumentální veřejné stavby. Tato potřeba nastala až po konverzi císaře Konstantina, po roce 313, kdy bylo nutné vybrat architektonické formy, které by reprezentovaly nový statut křesťanství v pozdně antické společnosti. Raně křesťanská architektura tak přejala dvě základní formy pozdně antické architektury: podélnou baziliku a centrálu. Římské předkřesťanské baziliky měly především shromažďovací funkci, centrální formy byly užívány v různých kontextech: jako profánní lázeňské stavby, přijímací haly v palácích, náboženské memoriální stavby mausolea a heroa, včetně velkých imperiálních mausoleí (např. mausolea císaře Augusta a Hadriána v Římě, Theodosia v Soluni, Dioklecia ve Splitu); výjimečným příkladem centrály pak byl monumentální reprezentativní Pantheon, největší předkřesťanská imperiální centrální náboženská stavba.

První velké křesťanské chrámy postavené v Římě měly formu baziliky, centrály začal Konstantin uplatňovat až po přesunu hlavního města na východ, do Byzantia Konstantinopole. Centrální formu dostal Konstantinův Apostoleion v Konstantinopoli a Zlatý chrám v Antiochii. V Palestině byly ve 4. století centrály (v kombinaci s bazilikou), stavěny nad místy spojenými s životem Ježíše Krista a jeho Matky Marie: v Chrámu Narození Páně v Betlémě, rotunda Anastasis v Chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě, chrám nad Mariiným údajným hrobem v údolí Josaphat. Které konkrétní stavby byly vzorem pro první křesťanské centrály na Východě zůstává diskutovanou otázkou. Například podle Charlese McClendona byly stavěny po vzoru římského Pantheonu, největší imperiální centrály v Římské říši; podle Aandré Grabara byly vzorem římská mausolea (*Mcclendon 2005*, 5–8; *Untermann 1989*, 7–16; *Ward-Perkins 1966*).

Hlavní kostely v Římě si i v následujících staletích držely bazilikální formu. Na Západě byly centrály v raně křesťanské architektuře užívány nejčastěji pro mauzolea (vládců a bohatých občanů), memoriální kaple a baptistéria. První monumentální chrám centrálního schématu byl až San Stefano Rotondo, chrám zasvěcený neřímskému světci, duchovnímu a mučedníkovi z Jeruzaléma. Další západořímské metropole, Milán a Ravenna, byly architektonickým experimentům otevřenější. V Miláně, napojeném díky osobě biskupa Ambrože na Konstantinopol, vzniká kolem přelomu 4.5. století monumentální chrám San Lorenzo Maggiore. Po dobytí Milána germánskými kmeny byl císařský dvůr přenesen do Ravenny, která se nepřestala umělecky rozvíjet ani po jejím

ovládnutí Ostrogóty ve 2. polovině 5. století Ostrogótský král Theodorych měl díky svému dlouhodobému pobytu na byzantském dvoře dobré předpoklady pro další zvelebování města. Tak zde na počátku 6. století mohl vzniknout chrám San Vitale, jeden z nejvýznamnějších centrálních chrámů Západu.

Obecně ale platí, že v době 5.8. století leželo centrum architektonického vývoje na Východě a západní pozdně antická architektura se inspirovala v Byzanci. Architektonický rozkvět lze pozorovat za císaře Justiniána v 1. polovině 6. století. V Konstantinopoli staví chrám sv. Sergeje a Bakcha, přestavuje Konstantinův Apostoleion na chrám sv. Apoštolů, a hlavně buduje nejdokonalejší centrální chrám své doby, chrám Hagia Sophia (*Beckwith 1990*; *Krautheimer 1942*; *McClendon 2005*, 9).

Situace se ale od 7. století, a zvláště pak ve stoletích 8. a 9. začala měnit. Byzanc vnitřně oslabovaly věroučné spory v církvi a její vnější hranice ohrožovali Arabové a Peršané. Řím navázal spojenectví s Franky, které kulminovalo za vlády Karla Velikého a jeho nástupců. Díky tomuto spojenectví Karel mohl snáze uplatnit svůj program *renovatio imperii*, sjednotil velkou část Evropy a renesancí v umění navázal na „zlatý věk" římského křesťanství. V tradici pozdně antických císařů vystavěl jako své nové hlavní město Cáchy. Pro cášský chrám zvolil formu oktogonální centrály s patrovým ochozem, ve franském prostředí značně neobvyklou.

Od doby karolinské renesance se umění západního křesťanského světa oprostilo od vůdčího postavení východního umění a formovalo si vlastní styl vycházející z fúze římských, galo-římských a byzantských vlivů (*Krautheimer 1942*).

Karlovi nástupci navázali na jeho politické i kulturní směřování, dále utužovali společenství Franské říše s Římem, upevňovala se také spolupráce světských a církevních elit. Mnozí panovníci i biskupové se přihlašovali k odkazu Karla Velikého, což demonstrovali stavbou svých kaplí podle cášského schématu. Patrová polygonální centrála s vnitřním ochozem se tak stala jedním ze symbolů nejen karolinské renesance, ale i jednoty a trvání nové evropské říše (*Verbeek 1968*, 156).

Shrneme-li přehled vývoje křesťanských centrálních kostelů v pozdní antice a na počátku raného středověku, lze konstatovat, že jejich počátek a postupný vývoj až k „dokonalým" formám se odehrává ve východní části antického Středomoří. Raně křesťanské centrály na Západě jsou pokládány spíše za odrazy východních vlivů, případně

inspirace imperiálními mauzolei. Za rozvojem centrál v Byzanci je ale jistě třeba vidět celkovou prosperitu stavitelství a umění Východu v 5.8. století. Zároveň je nutné dodat, že ani na Východě centrály nepředstavovaly jedinou a dominantní formu monumentální architektury, i zde se stavěly chrámy podélné. V neposlední řadě je potřeba si uvědomit propojenost pozdně antického Středomoří, ať už skrze jednotlivé výrazné osobnosti světské či duchovní, skrze najímání cizích řemeslníků a migraci obyvatelstva[3].

Deskriptivní přehled vývoje centrál ale neodpovídá na otázku, co je funkční podstatou centrál a proč se stavebníci jednotlivých chrámů rozhodli právě pro toto schéma. Funkcemi centrál na základě jejich topografie a historických okolností se ve své práci komplexně zabýval Matthias Untermann (*Untermann 1989*). Z novějších publikací pak stojí za upozornění monografie Vered Shalev-Hurvitz, *Holy Sites Encircled* (*Shalev-Hurvitz 2015*). Autorka v ní analyzuje především raně křesťanské centrály v Palestině. Rozpracovává Grabarovo pojetí centrál jako primárně memoriálních staveb a zabývá se symbolikou a emotivním vnímáním centrálního prostoru[4]. Analýzou topografie a funkce nejstarších centrál v Palestině autorka dochází k závěru, že Anastasis svým způsobem představovala prototyp centrál v Palestině i mimo ni a že všechny centrály splňovaly alespoň jeden z následujících aspektů:

- stály v prominentní poloze, ochraňovaly posvátné místo, nebo ho alespoň napodobovaly
- překrývaly starší předkřesťanský chrám (mnohdy byly následně transformovány na katedrálu)
- tvořily součást větších komplexů, často biskupských (*Shalev-Hurvitz 2015*, 330–334)[5].

[3] Podle McClendona nebyla v raném středověku vnímána dichotomie „Západu“ a „Východu“, Konstantinopol byla nahlížena jako „Roma Nova“, a akulturace Germánů „římsko-byzantským“ vlivem. M. Untermann je pak opatrný v přímém propojování kopulí a centrál s byzantským stavebním okruhem (*McClendon 2005*, 38ff; *Untermann 1989*, 7–16).

[4] Centrály vnímá jako intimní nehierarchizovaný prostor sloužící uzavřené skupině věřících a vhodný k provádění memoriálních bohoslužeb. Jejím protipólem je raně křesťanská bazilika jako prostor pro shromažďování velkého počtu věřících, který lze dále rozvíjet a vnitřně hierarchizovat. Kopule centrál, ztvárňovaná často jako nebesa, představovala sféru oddělující vnější a vnitřní svět. Dosažení perfektní geometrie a symetrie centrální stavby vyžadovalo, dle Shalev-Hurvitz, pečlivé plánování i výběr materiálu, a tyto požadavky měly podporovat význam věčnosti. (*Shalev-Hurvitz 2015*, 20–22).

[5] Centrála byla dle Shalev-Hurvitz využita i jinými náboženství k manifestaci dominantního náboženství. Příkladem takového zacházení má být jeruzalémský Chrám Skály (*Shalev-Hurvitz 2015*, 334)

1.2 Diskuse o původu architektonických tradic nejstarších rotund v Čechách

Téma hledání původu architektonických tradic nejstarší křesťanské architektury s centrálním půdorysem v Čechách, lze v odborné literatuře sledovat od druhé poloviny 19. století. Obecný zájem o české rotundy se objevuje ale už o několik století dříve. Dle K. Gutha byly předmětem pozornosti minimálně od 16. století, ačkoliv byly po následující staletí pokládány za staré pohanské chrámy (*Guth 1924–1925*, 113). Za dlouho trvající zájem může jak „neobvyklá" podoba centrál, tak i jejich relativně výrazná koncentrace na našem území. Katalog kostelů s centrálním půdorysem v Čechách a na Moravě publikovaný polskou badatelkou Judytou Nawrot v roce 2013 uvádí víc jak 50 lokalit (včetně románských) na území České republiky (*Nawrot 2013*, 23, obr. 17).

Kostely s centrálním půdorysem, zejména rotundy, jsou zastoupeny již mezi nejstarší křesťanskou architekturou v Čechách. Výstavba nejstarších rotund v Čechách tedy souvisela s obdobím christianizace země, jež byla součástí procesu formování českého přemyslovského státu. Hledání původu architektonických tradic nejstarších českých rotund bylo vždy politicky citlivé související s otázkou mezinárodní politické a kulturní příslušnosti raného českého státu.

Zpočátku byla odborná diskuse nad otázkou původu rotund v Čechách vedena zejména v řadách uměleckých historiků. Podobně jako mnohá jiná témata, byla i tato diskuse ovlivněna národním cítěním 19. a počátku 20. století a rozdělením pražské univerzity. Zatímco němečtí badatelé viděli v českých rotundách odraz spíše západních vlivů; mnozí čeští badatelé tento směr a priori odmítali a dokazovali vlivy z Itálie či z východu přenesené na české území Cyrilo-Metodějskou misií (*Bartlová 2013*; *Guth 1924–1925*, 113).

Podrobné shrnutí staršího bádání předložili ve svých publikacích Karel Guth (*Guth 1924–1925*, 113–117) a Josef Poulík (*Poulík 1963*, 91–99). Ze shrnutí je jasně zřejmý vliv soudobého politického cítění jednotlivých autorů na jejich přístup ve vědecké diskusi; zároveň byly příspěvky do tehdejší diskuse přirozeně ovlivněny selektivním výběrem lokalit a dobovým stavem výzkumu. Následující odstavce shrnují nejzásadnější autory a jejich hypotézy, které průběh diskuse nejvíce ovlivnily.

Josef Neuwirth, autor německého původu a docent dějin umění v Praze, sepsal v 80. letech 19. století souborné dílo o středověkém umění v Čechách, *Geschichte der romanischen Kunst in Böhmen*. V něm předkládá svou hypotézu o západním původu

českých rotund. Podle ní je rotunda sv. Víta obrazem falcké kaple v Cáchách, která pak byla stavěna dle italských vzorů.

Neuwirthovo dílo bylo českými autory odmítáno a obviňováno z tendenčnosti. Jeho oponenti vydávali české verze souborných děl, v nichž se snažili vyhradit proti západním vlivům na nejstarší českou kamennou architekturu. Příkladem jsou díla **Josefa Braniše** nebo **Karla Bedřicha Mádla**. Oba autoři předpokládají, že ideu rotund do Čech přinesla Cyrilometodějská misie. Braniš předpokládal inspiraci v Římě. Mádl se domníval, že slovanští věrozvěsti čerpali inspiraci v rodné Soluni, kde v té době stála rotunda sv. Jiří a české rotundy měly být zjednodušením této velkolepé stavby. Mádl navíc svou hypotézu o rozšíření rotund ve slovanském světě podpořil nálezem miniatury rotundy v životopise sv. Borise a Gleba, ruských mučedníků z počátku 11. století. Životopis je však dílem století 14. (*Guth 1924–1925*, 114–115; *Mádl 1889*).

Mádlův názor, ale zároveň „německý“ původ českých rotund odmítl **Bohumil Matějka**. Předobrazy hledal v Itálii, kde našel rotundu P. Marie v toskánské Lucce, která se podobala jednoduchým českým stavbám. Přestože rotunda v Lucce byla jediným dokladem Matějkovy hypotézy, autor ji pokládal za dostatečný argument a předpokládal, že analogických kostelů muselo být v italském prostředí více (*Matějka 1901*).

Ojedinělý názor přinesl **Ferdinand Josef Lehner**, který se domníval, že české rotundy jsou samostatnou a původní tvorbou českého stavitelství. Vznikly podle něj společným dílem slovanských kněží Cyrila a Metoděje, kteří znali rotundy z byzantského světa, a českých stavitelů znalých románského slohu (*Lehner 1905*).

Karel Guth odmítl dosavadní názory a přinesl vlastní souborné dílo. Předpokládal, že nejstarší kamennou stavbou v Čechách byla až Václavova rotunda sv. Víta v Praze, všechny starší kostely byly podle něj dřevěné. Rovněž se domníval, že nejstarší české rotundy měly funkci pohřebních kaplí, nikoliv hlavních hradních či farních kostelů. Při hledání předobrazů pro svatovítskou rotundu nenalézl vhodné analogie v merovejských ani karolinských stavbách. Nicméně přiznává čilé kontakty českých zemí a Bavorska v době Václavově a zároveň odkazuje na působení italských architektů v této oblasti. Vyvodil tedy závěr, že svatovítská rotunda v Praze byla dílem italských stavitelů působících na počátku 10. století v Bavorsku. Ta se pak měla stát předobrazem pro mladší rotundy v Čechách (*Guth 1924–1925*).

Výrazným oponentem Guthovy hypotézy a zároveň prvním českým autorem, který přiznával možnost předobrazů pro české rotundy v karolinském prostředí, se stal **Vojtěch Birnbaum**. Birnbaum interpretoval nejstarší české rotundy jako hradní kostely zakládané knížetem. Zvyk ukládání pohřbu zakladatele do interiéru kostela podle něj nebyl dokladem funerální funkce stavby, nýbrž soudobým jevem obvyklým i v okolních oblastech. Předobrazy pro nejstarší rotundy v Čechách spatřoval u západních sousedů, v Bavorsku a Francích, konkrétně např. v Altöttingu, Würzburgu, zprostředkovaně Nymwegen a Cáchách (*Birnbaum 1996–1927*).

Zástupcem západního původu nejstarších rotund v Čechách byl i **Josef Cibulka**. I ten, podobně jako K. Guth, se domníval, že nejstarší kostely u nás byly dřevěné a interpretoval je jako misijní. První kamennou stavbou byl podle něj až kostel sv. Víta v Praze. Na základě dochovaných reliktů rekonstruoval svatovítskou rotundu jako centrálu se čtyřmi apsidami a vnitřním ochozem a odvozoval tuto stavbu přímo od karolinské kaple v Cáchách (*Cibulka 1934*)[6].

Výrazný obrat v diskusi přinesly výzkumy velkomoravských center ve 2. pol. 20. století, zejména nálezy tří rotund v Mikulčicích a rotundy sv. Michala v Starém Městě, v poloze Na Dědině. Moravský archeolog **Josef Poulík** na základě těchto nálezů vyvozuje, že předobrazy pro moravské rotundy je potřeba hledat v jihoslovanských oblastech Dalmácie a Istrie. Nejstarší české rotundy v Čechách jsou pak podle něj jistě odrazem moravských kulturních vlivů (*Poulík 1963*, 91–99). Hypotéza o původu architektonických tradic nejstarších českých rotund v moravském, resp. jihoslovanském prostředí následně převládla a byla přijímána za platnou. Opakuje ji také **Anežka Merhautová** v souborném díle o raně středověké architektuře v Čechách (*Merhautová 1971*). Od té doby víceméně ustává zájem o toto téma a diskuse se nikam dále neposunula. Shrnutí vývoje diskuse v nedávné době publikovala J. Maříková-Kubková (*Maříková-Kubková 2019a*).

1.3 Nový vstup do tématu

Z uvedeného přehledu je zjevné, že diskuse o původu architektonických tradic nejstarších rotund v Čechách byla vždy silně ovlivněna soudobými společensko-politickými podmínkami, ať už to byly protiněmecké nálady na konci 19. století a v prvních desetiletích 20. století, nebo naopak příklon k slovanskému východu

[6] Revizní výzkumy však dokládají, že Cibulkova rekonstrukce svatovítské rotundy byla chybná. V nejstarší fázi měla stavba zřejmě pouze tři apsidy. Existence vnitřního ochozu nemá v archeologických nálezech žádné opory (*Frolík – Maříková-Kubková 2000*, 145–208).

ve 2. polovině minulého století. Při hledání možných předobrazů byly více méně náhodně vybírány jednotlivé lokality, které se alespoň vzdáleně či v určitých aspektech, architektonických či funkčních, podobaly českým stavbám a podporovaly potřebnou hypotézu. Komplexní a nezávislý přístup v diskusi spíše postrádáme. V neposlední řadě je pravdou, že od posledních zásadnějších publikací došlo k posunům v interpretacích některých diskutovaných lokalit i objevům nových kostelů s centrálním půdorysem.

Tyto skutečnosti mne vedly k novému vstupu do tématu se snahou, o komplexní, systematický a nezávislý přístup. Práce je proto založena na katalogu kostelů s centrálním půdorysem z hlavní sledované geografické oblasti a chronologického horizontu. Zabývá se nejen formálním srovnáváním půdorysných forem, ale i funkcí a kontextem studovaných staveb.

1.4 Komentář ke katalogu kostelů s centrálním půdorysem

1.4.1 Rámcové vymezení katalogu a postup sestavení

Geografický rámec katalogu má pokrývat oblasti, které byly v dosavadní diskusi nejčastěji citovány jako území původu architektonických vzorů pro stavbu předrománských central v Čechách, tzn. „jižní“ oblast Itálie, „východní“ oblasti Dalmácie a „západní“ oblast Franské, resp. Východofranské říše. K uvedeným potenciálně „zdrojovým“ oblastem bylo samozřejmě zahrnuto území Čech a území Velké Moravy (Morava a západní Slovensko) jako potenciálního prostředníka vlivů do Čech a bezprostředního souseda.

Chronologický rámec katalogu má reflektovat horizont první vlny křesťanských staveb v Čechách. Umělecko-historickou terminologií lze toto období označit za předrománské, z historického hlediska odpovídá době vlády karolinské a otonské dynastie ve Franské, resp. Východofranské říši, tedy zhruba 8.10. století. Do katalogu jsou zařazeny také starší stavby, které byly ve sledovaném horizontu stále užívány, obnoveny, příp. stavby předkřesťanské transformované k vykonávání křesťanských obřadů.

Typologickým a formálním vodítkem pro zařazení staveb do katalogu byl jejich centrální půdorys. Charakteristiku staveb centrálního půdorysu si lze vypůjčit z publikace M. Untermanna: jde o stavby, jejichž půdorys je symetrický, případně má čtyři a více symetrických os: kruhový, polygonální, křížový, čtvercový; k centrálám jsou tradičně řazeny také stavby oválného půdorysu. Centrální jádro staveb bývá zaklenuto kopulí nebo

žebrovou klenbou. Ze symetrického jádra zpravidla vyčnívají apsidy, chór a případně další přístavky. Centrální část stavby zpravidla nepředstavovala liturgické centrum stavby, ale sloužila jako loď, k níž byl na východě připojen oltářní prostor (*Untermann 1989*, 1).

Funkční kritéria pro zařazení staveb do katalogu byla poměrně široká. Byly zařazeny všechny křesťanské kultovní stavby, od monumentálních chrámů přes menší lokální samostatné kostely, vedlejší kaple různých liturgických funkcí stojící samostatně, ale i kaple stavebně propojené s hlavním kostelem. Do katalogu však záměrně nebyla zahrnuta baptisteria. Podle současného stavu bádání jejich výstavba v Evropě v 7. a na počátku 8. století obecně ustupuje a je doložena prakticky výhradně na území dnešní Itálie (*Untermann 1989*, 214–220, 251; *Maříková-Kubková 1996*). Z tohoto důvodu a s ohledem na kapacitu katalogu byla baptisteria vyňata, ale při obecných úvahách je jejich existenci oblastech jižní Evropy jistě nutné zohlednit.

Katalog vychází z rozsáhlé rešerše dostupné literatury. Prvním krokem byla rešerše již publikovaných regionálních katalogových děl, monografií a konferenčních sborníků[7], dalším pak dohledávání primární anebo aktuální literatury k jednotlivým stavbám. Výsledná práce je tak do jisté míry odrazem současného stavu výzkumu tohoto druhu

[7] Pro západní část sledovaného území: *Oswald, F. – Schaefer, L. – Sennhauser H. R. (eds.) 1966*: Vorromanische Kirchenbauten. Katalog der Denkmäler bis zum Ausgang der Ottonen, III, Zentralinstitut für Kunstgeschichte in München. a re-edice *Jacobsen, W. – Schaefer, L. – Sennhauser, H. R. 1991*: Vorromanische Kirchenbauten. Katalog der Denkmäler bis zum Ausgang der Ottonen. Nachtragsband, Zentralinstitut für Kunstgeschichte in München. *Sennhauser, H. (ed.) 2003*: Frühe Kirchen im östlichen Alpengebiet. Von der Spätantike bis in ottonische Zeit. Band 1, 2. Sennhauser, H. (ed.) 2003: Frühe Kirchen im östlichen Alpengebiet. Von der Spätantike bis in ottonische Zeit, Band1. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.

Pro oblast Dalmácie a Chorvatska čtyři svazky katalogu *T. Marasović 20082013*: Dalmatia Praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, 1–4, Split: Književni krug.

Pro obast Itálie databáze *Corpus architecturae religiosae europeae* dostupné na webu *https://care.huma-num.fr,* dále knižně vydané publikace *Verzone, P. 1942*: L'Architettura religiose dell'alto medioevo nell'Italia settentrionale, Milano: Esperia. a *Volta, V. (ed) 2008*: Rotonde d'Italia: analisi tipologica della pianta centrale, Milano: Jaca Book.

Pro území Slovenska *Vančo, M. 2000:* Stredoveké rotundy na Slovensku, 9.–13. storočie. Bratislava: Chronos, kterou nověji překonala publikace *Pomfyová, B. a kol. 2015*: Stredoveký kostol – Historické a funkčné premeny architektúry. Bratislava: FO ART.

Pro orientaci na území Polska byly užitečné texty *Aneta Bukowské* vydané r. 2009: „Some Questions Surrounding Monumental Architecture of the Early Medieval Poland Around the Year 1000." a dále r. 2012: „The origins of christianity in Poland. Actual research on Church Archaeology."

Pro orientaci na území Maďarska publikoval r. 2018 přehledný a anglicky psaný text *Béla Z Szakács* „Architecture in Hungary in the Eleventh Century." otištěný ve sborníku z hnězdenské konference Architektura sakralna w początkach państwa polskiego (X-XIII wiek). Sborník *Very Gervérs-Molnár* „A középkori magyarország rotundái" z r. 1972 je nutné číst velmi kriticky a ověřovat si aktuální informace.

církevní architektury napříč sledovanými oblastmi.[8] Zároveň by měla zhodnotit možnosti výpovědi archeologických pramenů pro studovaný problém.

K základnímu katalogu byly připojeny dva apendixy. První představuje přehled předrománských central z území současného Polska a Maďarska. Jde o území, která s raně středověkými Čechami měla řadu kontaktů, byla geograficky blízká a vývoj vzniku státu a christianizace probíhal v podobných podmínkách, i když s jistým chronologickým posunem. Tato území tedy nabízejí určitý srovnávací materiál pro úvahách o situaci v Čechách. Z důvodu zmíněného chronologického posunu se již většina polských a uherských staveb nedostala do základního katalogu a časový rámec musel být rozšířen o 11. století.

Druhý apendix představuje výrazný fenomén výstavby kopií cášské kaple Karla Velikého ve sledované oblasti v období sálské dynastie, zhruba v 11. století. Účelem tohoto přehledu je analýza přímého a prokazatelného přenosu architektonických vzorů na formálně i funkčně výrazných stavbách. Na jejím základě lze lépe zvážit, zda pozorovaný jev můžeme předpokládat i na méně specifických stavbách např. v českém prostředí.

1.4.2 Struktura katalogu

Jednotlivé stavby jsou v katalogu řazeny podle historických oblastí: Itálie „Jih“, Dalmácie „Východ“, Východofranská říše „Západ“; následuje území Velké Moravy v(současná Morava a Slovensko) a na závěr jsou zařazeny české lokality; první apendix pak představuje oblasti současného Maďarska a Polska. V rámci těchto oblastí jsou hesla řazena podle jejich příslušnosti k církevně-správním celkům – provinciím, příp. arcibiskupstvím a biskupstvím a v jejich rámci pak abecedně.

[8] Na počátku plánovaná úplnost katalogu, který by obsahoval všechny křesťanské stavby s centrálním půdorysem na sledovaném území a ve vymezeném období, se časem ukázala jako nereálná. Potřeba práci na katalogu v určitý moment uzavřít vedla k následnému prohlédnutí, že dosáhnout úplnosti katalogu bylo sotva možné zejména pro území Itálie je obtížné sestavit kompletní katalog centrálních staveb, pro jejich početnost, složitost vývoje vzhledem k antickým tradicím a nejednotnosti území, i absenci lokálních syntetických prací a katalogů. Skládání kompletního seznamu central v Itálii tak představuje časově těžko ohraničenou práci. Protože ale tuto práci bylo nutné v určitém časovém okamžiku uzavřít. některé lokality v katalogu jistě chybí, je to např. Tempio della Tosse v Tivoli nebo S. Maria Rotunda v Albano Laziale. Oba příklady představují příklady antických staveb, které byly transformovány na křesťanské chrámy (*Untermann 1989*, 7–8).

Podobně nereálný byl i původně zamýšlený přísně kritický přístup k publikovaným informacím u všech hesel. Dosažení zamýšlené úplnosti a kritičnosti katalogu by bylo zřejmě nutné sestavit mezinárodní tým z lokálních odborníků, ideálně z více oborů. I s vědomím, že původně zamýšlené úplnosti a kritičnosti katalogu nebylo zcela dosaženo, se domnívám, že předkládaná práce představuje dostatečně kvalitní databázi pro analýzu architektonických tradic kostelů s centrálním půdorysem ve výše definovaném čase a prostoru.

U každé stavby – katalogového hesla je sledována jak formální stránka (podoba stavby), tak obsah (funkce). Podoba stavby je posuzována zejména na základě **půdorysu**, zpravidla archeologicky či stavebně-historicky zkoumaného a rekonstruovaného. Z formálních aspektů jsou zaznamenávány také základní **rozměry stavby** a použitý **materiál**.

Funkce stavby je určována na základě interpretací autorů výzkumů, historických souvislostí a na základě **okolností založení**. Okolnosti založení jsou sledovány na základě výpovědi archeologických pramenů (prostorový, sídelní a geografický kontext stavby) a dostupných historických údajů (historický, společenský a církevní kontext, donátor atp.).

Dále je u každého hesla evidováno: **patrocinium** stavby, zařazení stavby do **církevně-správního celku** (diecéze biskupství, arcidiecéze arcibiskupství, provincie metropole[9]), **datování** výstavby, případný **předchůdce stavby** a její **následný vývoj** stavby (tzn. vývoj od 11. století do současnosti). U každého hesla jsou uvedeny zjištěné dosavadní archeologické či stavebně historické **výzkumy** a použitá **literatura**. Pokud se u jednotlivých kostelů hesel nepodařily zjistit informace o některých sledovaných kategoriích, nejsou tyto kategorie u daného hesla uvedeny.

1.4.3 Analýza katalogu

V katalogu sledované základní oblasti jsou nejprve analyzovány v samostatných pododdílech: „jižní“ oblast Itálie, „východní“ oblast Dalmácie a „západní“ oblast Východofranské říše, Čechy a oblast Velké Moravy, Maďarsko a Polsko. Analýza se snaží pro každou oblast najít charakteristické lokální rysy a vzorce pro stavbu kostelů s centrálním půdorysem.

1.4.3.1 „Jižní“ oblast

Katalog začíná přehledem central v oblasti **Itálie**, kde raně středověká architektura přímo navazuje na pozdně antické tradice, z celkem 27 staveb byla většina (20) postavena ještě před karolinským obdobím, z toho tři vznikly transformací římských předkřesťanských staveb (Pantheon v Římě a dvě memorie v Alife)[10].

[9] Rozdělené do arcidiecézí a diecézí podle informací z děl Vorromanische Kirchenbauten (*Oswald – Schaefer – Sennhauser 1966*; *Jacobsen – Schaefer – Sennhauser 1991*), Atlas zur Kirchengeschichte (*Jedin – Martin – Latourette 1970*) nebo podle webů http://www.catholic-hierarchy.org, příp. wikipedia.org.

[10] Po uzavření práce na katalogu jsem narazila na další příklady kostelů centrálního půdorysu, které se rozhodla do práce již nezařadit z důvodu nedostatku dalších informací a s vědomím, že katalog nemůže být pro oblast Itálie zřejmě zcela vyčerpán. Šlo o příklady kostelů Tempio della Tosse v Tivoli či Santa Maria Rotunda v Albano Laziale, oba kostely vznikly transformací antických staveb (*Untermann 1989*, 7–8). V oblasti Itálie je dále velké množství central, které však lze spolehlivě datovat až do mladších období

Při prvním pohledu na mapu základních stavebních typů je zřejmé, že zejména na severu Itálie, v oblasti odpovídající zhruba provinciím metropolí Grada a Ravenny, se koncentrují stavby křížového půdorysu, které mají spíše menší rozměry. Dále se roztroušeně na území Itálie vyskytují různé typy kruhových půdorysů, stavby polygonální a monumentálnější stavby založené na křížové základně s apsidami na světových stranách. Patrové stavby s vnitřním ochozem jsou zaznamenávány spíše ojediněle a opět u staveb větších rozměrů.

Většina evidovaných staveb stála v církevních metropolích a biskupských centrech (22), i když v některých případech vně hradeb (3). Čtyři stavby byly postaveny na místě římského osídlení: na místě pevnosti (Castel Seprio) nebo villy (Palazzo Pignano a snad i Raviscanina), pozůstatky římských staveb využívá také kostel v Cassinu, jehož stavba zároveň souvisí se stavební činností kláštera v Montecassinu. Klášterní fundací je snad i křížový kostel při venkovském osídlení v Nuxis na ostrově Sardínie, v oblasti působení benediktinských mnichů.

Monumentální centrály v Itálii měly spíše ojediněle postavení **hlavního chrámu**. Šlo o předních chrámy **v církevních metropolích** Miláně (San Lorenzo), Ravenně (San Vitale) a Římě (San Stafano Rotondo a Pantheon), které navazovaly na antické tradice, uchovávaly pohřby císařů či významných světců. Významným ve své době byl zřejmě i dnes již zaniklý memoriální chrám S. Ilario v Aquilei.

Centrály jako **hlavní kostely** vznikaly i **v biskupských centrech** (San Sofia v Beneventu, San Lucio v Canosa di Puglii), **vně hradeb** těchto center (San Michele v Perugii) a **v** regionálních **centrech s antickou tradicí** (kostel neznámého zasvěcení v Palazzo Pignano). I tyto byly postaveny jako hlavní chrámy místních panovníků, uchovávaly významné pohřby, relikvie, případně stály na místě s předkřesťanskou kultovní tradicí. Tyto kostely zpravidla kombinovaly uvedené aspekty, přičemž jeden z nich byl primární a ostatní vycházely z něj vycházely. Všechny chrámy v postavení hlavních kostelů vynikaly svými rozměry (nad 10 m), použitými materiály i výzdobou.

Největší počet v katalogu představených italských centrál mělo však **funkci vedlejší kaple při hlavním chrámu**, některé s ním byly přímo stavebně propojeny.

středověku a již se vymykají vymezenému rámci katalogu. Ještě i v těchto mladších obdobích byla na křesťanské kostely transformována antická mauzola a nymphea (např. Santa Constanza a Santa Maria della Rotonda v Římě, Santa Maria de Mesumundu na Sicílii), pokračuje tradice hřbitovních kostelů s křížovým půdorysem (např. sv. Blažej v Campestrinu, aj.; *Volta 2008*). Do katalogu zároveň záměrně nebyla zařazována baptisteria (viz oddíl 1.4.1).

Rozměrově se jednalo o menší stavby, které měly zpravidla průměr do 10 m. V některých případech je známa jejich konkrétní funkce mauzolea či memoriální kaple. Tato mausolea a memoriální kaple měly často, ale ne výlučně, křížový půdorys. Specifickým příkladem je kaple Santo Sepolcro, která tvořila integrální součást komplexu Sette Chiese v Bologni, v jehož schématu byla obrazem jeruzalémské Anastasis.

Vedle monumentálních hlavních chrámů a menších vedlejších kaplí se v Itálii vyskytují centrály v městských prostředích ve funkcích **privátních biskupských kostelů**. Tyto kostely spíše menších rozměrů byly původně součástí biskupských paláců (St. Andresa dell'Arcivescovado v Ravenně a San Satiro v Miláně). V neposlední řadě se v italském prostředí setkáváme s menšími centrálami, které mají původ v **antických mausoleích** a ve středověku byly **transformovány v křesťanské** kultovní stavby (kostely Madonna delle Grazie a S. Giovanni v Alife, v katalogu neuvedené Tempio della Tosse v Tivoli či Santa Maria Rotunda v Albano Laziale – viz pozn. 10).

V italském prostředí jsou také příklady kostelů, které stojí mimo významná církevní a sídelní centra a za současného stavu bádání se nelze jednoznačně vyjádřit k okolnostem a účelům jejich založení. Menší chrám S. Stefano v Raviscanině s výhodnou polohou na dálkové komunikaci mohl být součástí kláštera nebo villy rustiky. Vznik křížového kostela S. Elia v sardinské obci Nuxis mohl souviset s místním působením benediktinských mnichů anebo sloužit obyvatelům místního venkovského sídliště.

1.4.3.2 „Východní" oblast

Na přehled staveb z „jižní", italské oblasti navazují v katalogu kostely s centrálním půdorysem z oblasti „východní" jihoslovanské oblasti, tedy dnešního Chorvatska a Černé hory, resp. z římské provincie **Dalmácie**. Tu reprezentuje 26 staveb[11]. Podobně jako

[11] Pro oblast Dalmácie pokládám za užitečné připojit stručný přehled politického vývoje a církevní správy území ve sledovaném období, který pomůže k pochopení vývoje místní církevní architektury. V raném středověku tvořila Dalmácie hraniční oblast mezi územím vlivu Byzance a Franské říše, své zájmy se snažily prosazovat i Benátky. Do poloviny 8. století byla Dalmácie součástí Byzancí spravovaného Ravennského exarchátu. Ten v polovině 8. století dobyli Langobardi a následně do vývoje zasáhla franská expanze, která se snažila prosadit svůj vliv na obchodně důležitém východním pobřeží Jadranského moře. Zatímco severní Dalmácie, kvarnerské ostrovy, velká města na pobřeží a jejich zázemí zůstala pod byzantskou správu, ostatní části Dalmácie byly ovládány místními slovanskými státními útvary. Nejvýznamnější z těchto útvarů byl chorvatský stát založený s podporou Franků na konci 8. století, který zřejmě již v 9. století založil vlastní biskupství v Ninu.

Odraz těchto západních franských, východních byzantských i lokálních slovanských politických vlivů je shledáván v architektonických formách (např. *Marasović 2008*, 391–400; *Ivančević 1998*; *Vežić 1998*; z překonaných nacionalisticky laděných prací např. *Molè 1957*). Významnou složku ve vývoji dalmatské raně středověké církevní architektury samozřejmě představují lokální antické tradice dožívající v centrech, jakými byla až do 7. století Salona.

v italské oblasti, také v Dalmácii vznikly některé centrály transformací antické stavby (katedrála a kostel sv. Nikoly ve Splitu, kostel sv. Danijela u obce Seget Gornji, Gospy od Karmela ve Stobreči). Většina centrál v Dalmácii ale byla postavena až v předrománského období, 8.–11. století.; s výjimkou mariánského chrámu v Saloně-Gradině pocházejícího již z období rozkvětu Salony v 6.–7.století a rovněž pozdně antické hexakonchy v Bribiru, která jako jedna z mála staveb byla ušetřena zničení a užívána i v raně středověkém období.

Vzhledem k nevelké četnosti písemných pramenů a k časté absenci kvalitních archeologických a stavebně-historických výzkumů je velká část dalmatských raně středověkých staveb datovaná jen do horizontu staletí, a to pouze s odkazem na analogie, na základní určení stavebních typů či relikty zdobených kamenných částí inventáře. Přesnější datování, topografické souvislosti a okolnosti založení zůstávají u velké části staveb neznámé. Přesto lze z přehledu vyvodit určité závěry.

Typickým jevem pro centrály na území Dalmácie je častý výskyt staveb s vícelistým, polykonchálním půdorysem (10). Jde o stavby s několika apsidami opsanými vně kolem kruhové základny. Nejčastěji mají formu šestilistou, ale vyskytují se i formy troj, čtyř nebo ojediněle osmilisté. Tyto centrály menších rozměrů se zpravidla (s výjimkou Trogiru) nacházely vně městských hradeb nebo v odlehlejších polohách mimo městské osídlení. Dále se v Dalmácii vyskytují stavby s oktogonálním půdorysem, křížové s trojapsidálním závěrem, pravoúhlé, nejčastěji čtvercové s východní apsidou a zaklenuté kopulí, quincunxy, ojedinělá je kruhová loď s východní apsidou. Atypické půdorysy mají kostely vzniklé transformací antických staveb v Segedu Gornjim, Stobreči a zřejmě i kostel sv. Nikoly ve Splitu, jejichž forma je ovlivněna původní antickou funkcí.

Velká část dalmatských kostelů s centrálním půdorysem byla postavena **v prostředí církevních center a biskupství** (Split, Zadar, Nin, Kotor, Salona-Gradina vně hradeb**). Hlavní chrám** představovala katedrála ve Splitu vzniklá transformací předkřesťanského Diokleciánova mausolea; katedrálou se stal chrám sv. Trifona v Kotoru, který byl původně postaven jako memoriální chrám významného světce. Hlavním chrámem se zřejmě stal i mariánský kostel původně lokalizovaný za hradbami Salony, v poloze Salona-Hradina,

V 7. století bylo církevní centrum přeneseno ze Salony sousedního Splitu, který bylo ve 30. letech 10. století povýšeno na církevní metropoli. Na počátku 11. století dosáhl stejného postavení Dubrovník, ve 12. století pak také Zadar. Území bylo rozdrobeno do menších biskupství, kterých v průběhu středověku vzniklo 13 (*Marasović 2008*, 19–40, http://www.catholic-hierarchy.org/diocese/dspli.html)

který jako jediný z církevních staveb přežil pád tohoto pozdně antického biskupského centra.

Nejznámější a často diskutovaná dalmatská centrála, chrám sv. Trojice, resp. sv. Donáta v Zadaru nebyl hlavním chrámem, ale byl postaven vedle katedrály sv. Stošije/ Anastázie jako **reprezentativní vedlejší chrám**. Je dokladem, že i vedlejší kostely mohou mít monumentální podobu, v tomto případě zřejmě ovlivněnou návštěvou stavitele, biskupa Donáta, v Cáchách. Dalším významným vedlejším kostelem je chrám sv. Matěje ve Splitu, který sloužil jako mauzoleum biskupů. Jmenované stavby nad ostatními opět vynikají rozměrově (>10 m v průměru), použitými materiály a výzdobou.

Další kostely s centrálním půdorysem postavené v prostředí biskupských center, případně vně jejich hradeb, charakterizovaly spíše menší rozměry. Okolnosti a účel jejich vzniku zpravidla nejsou neznámy. Určitou indicii o pozdějším vývoji představuje kaple sv. Trojice ve Splitu, která je ve 2. polovině 11. století uváděna v seznamech ženských benediktýnských klášterů; avšak okolnosti založení jsou i v tomto případě neznámé.

Absenci historických zpráv a nejistotu o okolnostech založení a sídelním kontextu musíme konstatovat i u většiny ze 14 central lokalizovaných **mimo dalmatská biskupská centra**. Jejich případné interpretace se opírají zejména o archeologické prameny, stavebně historická hodnocení, případně topografii a toponomastiku. Dvě centrály se nacházejí na ostrově Dugi Otok, jeden na vedlejším ostrůvku Iž; další v menších přístavních sídlištích (Rovanjska, Prčanj), v jejich zázemí či dále ve vnitrozemí, některé na skalních útesech a v zemědělsky nepříhodné krajině.

Kaple sv. Danjela u obce Seget Gornji a kaple sv. Mihovila u obce Brnaze jsou **díky svému antickému původu**, resp. povědomí o starší křesťanské kultovní stavbě u vodního pramene interpretovány jako **memoriální**. Na antické sídelní tradice a starokřesťanského předchůdce navazuje i kostel Gospa od Karmela ve Stobreči. Podobně je tomu u osmilisté kaple v Bribiru, která původně tvořila součást pozdně antického osídlení, zřejmě villy urbany. Římská villa byla asi v polovině 7. století zničena, ale oktokoncha zůstala uchována a zřejmě dále používána v době existence raně středověkého hradiště.

V souvislosti s **dvory či klášterními komplexy** jsou interpretovány dvě šestilisté od sebe nepříliš vzdálené centrály poblíž Novigradu: první se nachází v poloze Mijovilovac, součást archeologického komplexu označovaného *Manastirine* u Pridragy,

a v druhá v poloze *Mastirine* u obce Donji Kašić. V obou případech předcházelo stavbě kostelů antické, resp. raně křesťanské osídlení s chrámem či kultovním místem. V raném středověku bylo toto osídlení obnoveno a severně od obou kostelů vznikly komplexy budov vytvářející strukturu obestavěného dvora. Toponyma *Manastirine, resp. Mastirine* i vrcholně středověké písemné prameny dokládají, že šlo o pozůstatky vrcholně středověkých klášterů. S existencí klášterů v raném středověku se v těchto polohách ale obecně spíše nepočítá, neboť písemné prameny hovoří v souvislosti s osídlením u Donjiho Kašiće o *curii* a oba komplexy navíc ležely na královských majetcích[12].

U zbylých osmi centrál se nelze k jejich funkci a okolnostem založení blíže vyjádřit. M. Untermann většinu dalmatských centrál pokládá za farní kostely (*Untermann 1989*, 204). Je však otázkou, zda v oblastech spravovaných slovanskými státními útvary, mimo velká pobřežní města, byla již v předrománském období vybudována síť venkovských farních kostelů.

1.4.3.3 „Západní" oblast

Po dalmatských centrálách „východní" oblasti pokračuje katalog přehledem kostelů z oblasti vůči Čechám „západní", tj. v oblasti **Východofranské říše**, kterou reprezentuje 38 staveb.

Nejdiskutovanější centrálou této oblasti je **kaple P. Marie postavená Karlem Velikým na jeho falci v Cáchách**: osmiboká trojpodlažní centrála s šestnáctibokým dvoupodlažním ochozem, původně pravoúhlým východním chórem a snad pravoúhlým západním westwerkem se schodišťovými věžemi. Kaple byla vyjádřením Karlova programu *renovatio imperii* v novém „hlavním městě" říše. Její forma odkazovala na imperiální centrály, přičemž nejčastěji je její vzor spatřován v ravennském chrámu S. Vitale. Pro výstavbu cášské kaple byl dovezen stavební materiál z Ravenny, včetně spolií z antických monumentů, stavbu realizovali stavebníci z Itálie pod vedením zkušeného opata. Kaple prezentovala možnosti říše, zároveň teologicky legitimizovala Karlovu císařskou moc a vyjadřovala svěření osudu říše i císařovu duši do Boží ochrany.

[12] Kláštery v Dalmácii v raném středověku však jistě existovaly, jak dokládá publikace N. Urody. Text se sice zabývá především eremitskými kláštery na ostrovech centrální Dalmácie, ale její závěry lze vztáhnout i na pevninské lokality Podle Urody je obtížné doložit existenci klášterů v raném středověku jednak kvůli nedostatku písemných pramenů pro toto období a nedostatkem kvalitních výzkumů spojených se skutečností, že neznáme formy a charakteristiky raně středověkých monastických komplexů v této oblasti. V neposlední řadě poukazuje na obecné obavy počítat se vznikem historicky doložených vrcholně středověkých klášterů již v raně středověkém období (*Uroda 2013*). Je tedy otázkou, zda interpretaci obou lokalit, jejichž toponymum na monastické prostředí ukazuje, znovu nepřehodnotit, případně tímto způsobem nezačít uvažovat také v případě jiných staveb, zejména těch lokalizovaných na ostrovech nebo v nepříliš osídlených oblastech.

V cášské kapli byl uchováván relikviářový říšský poklad. Uložení pohřbu Karla Velikého v interiéru kaple byl až přidruženým jevem, nikoli primárním účelem stavby. Zřejmě až v 9. století byl v blízkosti kaple zřízen klášter, jehož řeholníci v ní vykonávali pravidelné bohoslužby; v dřívějších letech byla obsluhována přidruženými kleriky (*Untermann 1989*, 86–110).

Díky své majestátní podobě, významu i ambicím stavitele byla cášská kaple obdivována již svými současníky. Ještě v karolinském, ale hojněji pak v otonském a sálském období, i v pozdějším středověku, byly stavěny kostely a kaple, které se na ní v různých aspektech odkazovaly. Toto téma zaměstnávalo řadu badatelů a v literatuře lze sledovat různé přístupy[13]. Mezi první následovníky, resp. **„kopie" cášské kaple** ve sledované oblasti se řadí kostel sv. Jana Evangelisty v Lutychu, P. Marie v Mettlachu a sv. Heriberta v Deutzu. Všechny byly součástí klášterních komplexů (v případě Deutzu šlo o hlavní opatský chrám), byly založeny biskupy a odrážely jejich ambice, vzhlížení k Cáchám i pocit jednoty říše; všechny tři uvedené kaple byly postaveny jako mauzoleum svého zakladatele, případně ukrývaly pohřeb zakladatele kláštera. Analogický význam měl i kostel sv. Donatia v Bruggách, založený členy světské elity, hrabaty z Flander. Výstavba kostela byla součástí programu výstavby falce, resp. hradu a vyjadřovala ambice stavebníků i význam Brugg jako hlavního centra Flander; později byl při kostele založen konvent.

K následovníkům cášské kaple se řadí i palácová kaple sv. Lamberta založená (zřejmě) biskupem Notgerem u biskupského sídla v Muizen a kapitulní kostel sv. Petera ve Wimpfen im Tal. V obou případech však postrádáme pevná historická data k okolnostem jejich vzniku a jejich podoba je rekonstruovaná pouze podle negativů základového zdiva nebo nepatrných reliktů.

Obliba kostelů odkazujících na obraz v cášské kapli Karla Velikého přežívá ve Východofranské říši ještě i v období vlády sálské dynastie (viz Apendix II katalogu)[14]. Dokládají to kaple na významných císařských falcích v Nimwegen (falcká sv. Mikuláš)

[13] Ze základních prací je nutné jmenovat text A. Verbeeka: *Die architektonische Nachfolge der Aachener Pfalzkapelle*, vydané roku 1967 v řadě Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben (*Verbeek 1967*); monografie C. Heitze: *L´architecture religieuse carolingienne. Les formes et leurs fonctions* (*Heitz 1980*, 74–86); inspirativně a podrobně zpracovává téma i M. Untermann v příslušných kapitolách monografie *Zentralbau im Mittelalter* (*Untermann 1989*, 110–147).

[14] Rozdílnou situaci lze pozorovat v oblastech Západofranské říše. Před rozdělením říše i zde vznikaly kopie cášské kaple (v Centule, Thionville a Germigny-des-Prés), nicméně po roce 870 se západně od Rýna od této formy ustupuje. Rozdělení politické se tak odráží i v rozdílném kulturním, ideologickém a stavebním vývoji obou oblastí (*Heitz 1980*, 74–86; *Untermann 1989*, 120–124, 126; *Verbeek 1968*, 154ff).

a Goslaru (klášterní kostel sv. Jiří), dále kostely v Gronningen (biskupská palácová kaple? sv. Valpurgy), v Bamberku (palácová kaple sv. Ondřeje) a v Ottmarsheim v jižní části říše (falcká kaple?). Stavby sálského období již cášskou kapli nekopírují ve všech jejích aspektech a funkcích. Napodobováním její formy se tyto sálské chrámy přihlašují k odkazu „zlatého věku" Karla Velikého a ke stále trvající jednotě říše (*Verbeek 1968*, 156).

Dalším příkladem **monumentální centrály** v roli hlavního kostela je chrám **sv. Gereona v Kolíně n. Rýnem**; svým účelem, vývojem a formou je od cášské kaple zcela odlišná. Oválná stavba s interiérovými nikami vznikla ve 2. polovině 4. století (podle legendy údajně založená už sv. Helenou) jako reprezentativní mausoleum či memoriální stavba nahrazující starší memorii na pohřebišti lokalizovaném severo-západně od římské kolonie Agrippina. V následujících staletích byla transformována na křesťanský chrám, v raném středověku při něm sídlila kapitula a patřil mezi nejvýznamnějších křesťanské kultovní stavby arcibiskupství.

Největší podíl centrál na území Východofranské říše však představují **vedlejší kaple a kostely** u klášterních, biskupských a dynastických bazilik či jiných hlavních chrámů v dané lokalitě. Ty mohly nabývat různých forem (nejčastěji, ale ne výlučně, kruhových) a postavení vůči hlavnímu kostelu.

Kaple stavebně připojené za chórem kostela jsou v německé literatuře označované jako Chorscheitelkapelle. Ukrývaly významný hrob, relikvie nebo měly odkazovat na jeruzalémskou Anastasis[15]. Příklady představují kruhové kaple u dómu v Hildesheimu a v Reichenau-Mittelzel (obě předcházely vzniku dómu), rotunda přistavěná k chrámu sv. Kastora v Koblenz či Ramwoldova krypta u baziliky sv. Emmerama v Řezně.

Kruhová kaple může být integrovaná přímo v interiéru hlavní baziliky, jako např. kruhová kaple v jižním křídle transeptu baziliky v Hersfeldu, která zřejmě představuje pozůstatek staršího kostela, a tak vyjadřuje kontinuitu staršího kultovního místa.

Vedlejší kaple postavená vně hlavního chrámu mohla být spojena s hlavním chrámem chodbou, jako např. oktogonální memorie západně od chrámu sv. Pantaleona v Kolíně n Rýnem.

[15] Více k problému tzv. Chorscheitelkapellen/ Chorscheitelrotunden v textu Adolfa Reinleho (*Reinle 1968*).

Další vedlejší kostely a kaple stály odděleně od hlavního chrámu. U řady z nich není známa přesná funkce, případně měli funkcí více. U těch známých šlo o relikviářové kaple (sv. Ulrich v Avolsheim), memorie (tzv. Alter Turm v Mettlachu), pohřební kaple (kaple sv Materna v Trevíru), některé navíc měly svou formou zřejmě odkazovat na jeruzalémskou Anastasis (kaple sv. Mauritia v Kostnici, sv. Michaela ve Fuldě). Rozměry, forma a výzdoba vedlejších kostelů a kaplí se lišily podle individuálního účelu, funkce a možností. Třebaže šlo zpravidla o menší stavby, ne vždy se šetřilo na jejich výzdobě, zvlášť pokud měly např. připomínat památku významného světce.

Jak již bylo uvedeno, vedlejší kaple a kostely zpravidla tvořily součásti komplexů biskupských, klášterních a dynastických chrámů. Vznikaly zpravidla v místě rozvinutých církevních center či v městském prostředí. Specifickým případem je druhotná kaple v areálu falce v Elten. Ta nebyla připojena k významné bazilice, ale k místnímu původnímu dřevěnému falckému kostelu. Byla zřejmě vystavěna, aby uchovávala významný pohřeb (sv. Luitgardy?) nebo relikvii, a později k ní byla připojena další kaple, v níž se snad sloužily zádušní bohoslužby.

Centrální dispozice pro hlavní kostely **v opevněných polohách, na hradech a dvorcích** byla v oblasti východofranské říše volena spíše výjimečně a stavby nabývaly velmi individuálních forem. Mariánské kruhové kaple s nikami v síle zdiva ve Würzburgu a Altöttingu byly zřejmě postaveny na místech předkřesťanských kultů na nově christianizovaných územích. Volba centrálního kruhového půdorysu tak může souviset s vyjádření vítězství nové křesťanské víry nad starým pohanstvím; R. Krautheimer v nich spatřuje inspiraci římskou Santa Maria Rotundou – Pantheonem, čemuž by napovídalo i jejich mariánské patrocinium (*Untermann 1989*, 85, 175–176).

V nově christianizované oblasti se nachází také opevněné poloha ve Wieselburgu, na němž řezenskký biskup Wolfgang založil *castellum* na obranu proti Maďarům, v jeho areálu zřídil kostel se čtvercovou základnou s pravoúhlými výklenky do světových stran. Centrální dispozici měla také nedokončená stavba na předpolí *castra* v Linci, která byla nahrazena halovým kostelem. I v tomto případě šlo o majetek biskupa, tentokrát pasovského.

Svou formou i kontextem je některým (!) nejstarším centrálám v Čechách a na Moravě pod velmi podobná rotunda neznámého zasvěcení na opevněném dvorci Höfe u Dreihausen. Dvorec přestavoval centrum lokální sídelní komory, Ebsdorfergrundské

pánve. Výstavba rotundy z 8.–9. století zřejmě také patřila k prvním kostelům v nově christianizované oblasti,

Falcké kaple centrálního půdorysu v dalších opevněných polohách na Curychu-Lindenhof a Werle byly stavebně propojené s budovu paláce. Na Lindenhofu je tato kaple jediným známým kostelem v opevněném areálu; další se nachází v jeho zázemí. V případě Werly byl hlavním kostelem falce zřejmě jiný, halový kostel, a náboženská funkce centrály byla dlouho pokládána za nejistou.

Specifický kontext sledujeme u kostela sv. Kříže u zaniklé vsi Kreuzberg Unterhaun, který byl zřejmě založen **mimo pevněné sídelní centrum**. Jeho fundace mohla hypoteticky vyjít z nedalekého benediktýnského kláštera v Hersfeldu, v rámci christianizace a osídlování krajiny.

Stejně tak je specifický příklad malé kruhové kaple v obci San Vittore v alpském údolí, zřejmě při přechodu pohořím. Okolnosti jejího založení nejsou známy, stejně jako její primární funkce. Uvádějí se hypotetické možnosti relikviářové nebo křtící kaple. Její stavba by ale mohla souviset s polohou lokality v horském průsmyku, při dálkové komunikaci přes Alpy.

1.4.3.4 Velká Morava a přemyslovské Čechy

Závěrečná část katalogu představuje lokality na území Velké **Moravy** a konečně **Čech**. Na území dnešní **Moravy** bylo doposud odkryto pět centrál, které jsou datovány do předrománského období. Všechny se nacházely v areálech tří významných opevněných center Velké Moravy: Mikulčice-Valy, Břeclav-Pohansko a Staré Město u Uherského Hradiště v poloze „Na Dědině“[16]. Na všech třech centrech a v jejich zázemích byla zjištěna koncentrace kostelů a lze je pokládat nejen za centra správní, ale také misijní a duchovní. Centrály na Moravě mají ve všech případech kruhový půdorys a na východě připojenou polokruhovou apsidou, nebo alespoň zvýraznění východní části „předskočeným prostorem“. Jedinou výjimku představuje IX. mikulčický kostel rotunda bez východní apsidy, se čtyřmi interiérovými nikami v síle zdiva. Všechny moravské centrály jsou menších rozměrů a lokalizovány mimo jádra hradišť, na předhradích nebo v zázemích.

[16] Datování rotundy ve Starém Městě „Na Dědině“ do předrománského období není přijímáno bez výhrad (*Macháček a kol. 2014*, 142). Nicméně v katalogu zůstala zařazena.

Vzhledem k absenci písemných pramenů se k jejich funkci nelze s jistotou vyjádřit. Autoři výzkumů a místní badatelé je zpravidla interpretují jako soukromé kaple u dvorců. Vzhledem k jejich nedominantnímu postavení by je bylo možné označit i jako vedlejší kostely či kaple.

Území Velké Moravy v raném středověku zasahovalo i na západ dnešního **Slovenska**. V této oblasti se nacházejí tři rotundy datované do předrománského období: rotunda v Ducovém, na hoře Marhát u Nitranské Blatnice a v Trenčíně. Datování ve všech případech vychází pouze z archeologických pramenů a je více či méně diskuptabilní. Podle současného stavu bádání je pravděpodobné, že rotunda v Ducovém byla postavena snad ještě v časovém horizontu. Velkomoravské říše, zatímco rotundy u Nitranské Blatnici a v Trenčíně spadají až do období, kdy území patřilo do správy Uherského království.

Všechny tři stavby se nacházejí v exponované poloze. V případě Ducového byla rotunda součástí ohrazeného dvorce. Trenčínská rotunda stála na opevněném hradišti, rotunda u Nitranské Blatnice se nachází na svazích hory Marhát, pod níž byly zjištěny doklady raně středověkého osídlení. Všechny tři kostely představují jedinou známou církevní stavbu na dané lokalitě, čímž se zásadně liší od center na sousední Moravě. I tak nicméně dokládají časnou christianizaci nitranské oblasti začínající v horizontu správy Velké Moravy a následně pokračující pod správou Uherska.

Z území raně středověkých **Čech** spadají do vymezené časové a typologické škály katalogu, pouze čtyři lokality, a to rotunda sv. Petra na Budči, sv. Víta na Pražském hradě, kruhová stavba na Malé Straně a stavba na Vyšehradě v literatuře označována jako „trikoncha“[17].

První dvě starší a lépe probádané centrály měly formu rotundy s kruhovou lodí a apsidou na východě, později k oběma stavbám přibyly další apsidy pro umístění hrobů. První z nich je rotunda sv. Petra postavená v areálu opevněného centra na Budči, na ploše ohrazeného dvorce v jádru hradiště. Podle současného stavu výzkumu šlo o první budečský kostel; zhruba o století později byl v její blízkosti založen druhý kostel zasvěcený P. Marii. Budeč je navíc díky údajům ze svatováclavských legend tradičně spojována s výukou

[17] Zvažovány byly také kostely sv. Klimenta na Levém Hradci a sv. Petra na Starém Plzenci. Ivanem Borkovským odkryté pozůstatky rotundy na Levém Hradci však podle současného stavu bádání lze pokládat za pozůstatky až románské stavby (*Maříková-Kubková 2001*; *Sommer 2001*). Podobu prvního levohradského kostela založeného knížetem Bořivojem, o němž se zmiňuje Kristianova legenda (*KRISTIÁN*, 20–21), bohužel neznáme. Podobně rotundu na Starém Plzenci můžeme, podle kritického zhodnocení K. Nováčka, datovat nejdříve do románské období, resp. 11. století. (*Nováček 2006*).

mladého kněžice Václava. Skutečnost, že na Budči stály do konce 10. století dva kamenné kostely a že zde působil kněz, kterému bylo svěřeno vzdělání budoucího knížete, dává tušit, že Budeč byla důležitým opěrným bodem nově christianizované země.

Druhou rotundu nechal postavit kníže Václav na Pražském hradě Podle legendistické tradice se tak stalo v souvislosti se získáním relikvií svatého Víta, jemuž byla rotunda zasvěcena. Rotunda byla založena v sousedství již dříve založené hlavní dynastické baziliky sv. Jiří; v areálu Hradu v té době stál ještě třetí kostel zasvěcený P. Marii. Postavení rotundy vůči svatojiřské bazilice se brzy změnilo s rostoucí úctou k jejímu zakladateli, knížeti Václavovi, který byl po své mučednické smrti pohřben v jejím interiéru, resp. v přistavěné jižní apsidě. Rotunda se stala hlavním kostelem nově založeného pražského biskupství a v 11. století byla přestavěna na baziliku.

Stavba na Malé Straně se dochovala pouze ve formě kamenného kruhu. Na jejím místě byla později postavena románská rotunda sv. Václava, která měla údajně udržovat kontinuitu křesťanské úcty. Výklad okolností vzniku stavby vychází z vyprávění svatováclavské legendy z 13. století „*Ut annuncietur I*.“ o zbudování kaple na místě zázraku spojeného s translací ostatků sv. Václava. Malostranská rotunda by tedy podle tohoto výkladu měla být memoriální stavbou.

Posledním heslem hlavní části katalogu je centrála na Vyšehradě, označovaná jak „trikoncha“. Má formu čtvercové lodi s apsidami vystupujícími do světových stran s výjimkou západní, zřejmě vstupní části. Centrála byla založena vně opevněného jádra Vyšehradu, jehož raně středověká podoba je zatím známa spíše fragmentárně. Účel stavby centrály není znám. Podle současného stavu výzkumu se zdá, že centrála nebyla dokončena a nahradil ji kostel bazilikální formy zasvěcený sv. Vavřinci. Stavební typ vyšehradské centrály je v českém a moravském prostředí zatím ojedinělý. Má nicméně analogii v kostele na Wieselburgu, hradišti založeném řezenským biskupem Wolfgangem na obranu proti Maďarům. Vyšehradské centrále je (nejen) svou topografií podobný i nedokončený kostel v Linci stavěný vně opevnění. Jen o málo vzdálenější analogií je kaple v uherském Sekesfeherváru. I ta se nacházela v jádru místního opevněného centra a měla zřejmě funkci druhotné kaple k primární bazilice.

1.4.3.5 Apendix I. Maďarsko, Polsko [18]

Jako první **apendix** katalogu je připojen přehled oblastí dnešního Maďarska a Polska, pro něž byl chronologický rámec rozšířen o 11. století. Z území **Maďarska** bylo vybráno pět staveb: cella trichora v Pécsi, rotunda ve Veszprém, centrály ve Székesfeherváru, Feldebrö a Szekshárdu[19]. První tři uvedené stavby byly součástí významných uherských center, z nichž se vyvinula sídla biskupská; ani v jednom případě centrála nepředstavovala hlavní kostel. Cella trichora, stavba trojlistého půdorysu s orientací S-J, byla původně pozdně antickou hrobkou v areálu pohřebiště. V 9. byla obnovena jako křesťanská kaple, v 11. století byla v její blízkosti postavena katedrála. Rotunda ve Vesprém, bez pevnějších opor datovaná do 9.–10. století byla odkryta jižně od katedrály postavené na přelomu 10.–11. století Samotná rotunda byla v gotice nahrazena oktogonální kaplí. Centrála v Sékesféherváru, která je na základě historických předpokladů datovaná do 10. století, má formu čtvercové lodi s apsidami na světových stranách. Stála v nejvyšší části opevněného centra, v blízkosti hlavní baziliky. V areálu tohoto důležitého opěrného bodu rodícího se Uherského království vrzy vznikly další kostely, centrem biskupství se stalo ve 13. století.

Centrály ve Feldebrö a Szeszárdu jsou datovány do 11. století. Mají rovněž formu čtvercové základny, z níž vystupují na světové strany půlkruhové apsidy (Feldebrö), případně pravoúhlé přístavky s apsidami po jejich stranách (Szekszárd). Oba kostely součástí prvních benediktýnských klášterů doložených na území Uherského státu.

Z území **Polska** bylo do apendixu katalogu zařazeno sedm staveb: tři stavby jsou koncentrovány ve Velkopolsku, tři v malopolském Krakově, do vymezeného časového horizontu zapadá také rotunda v Przemyśli. Všechny stavby byly založeny v areálu opevněných center, na nichž bylo zpravidla dokumentováno raně středověkých kostelů více; s výjimkou Lekna a Przemyślu, kde jsou centrály jedinými kostely.

[18] Problematika druhého apendixu byla již komentována v příslušných odstavcích věnovaných problematice „západních“ oblastí, resp. území Východofranské říše.

[19] Kritický přístup při výběru staveb do katalogu byl v případě maďarských lokalit nezbytný, i když zvlášť komplikovaný, jak z důvodu dostupnosti literatury, tak jazykové bariéry. I zde se archeologové tradičně snažili klást relikty odkrytých církevních staveb do doby vlády prvních křesťanských knížat, resp. králů, zejména pokud šlo o stavby ve významných archeologických centrech. Současní badatelé jsou již k tomuto přístupu skeptičtí (*Szakács 2018*, 213). Příkladem posunu v chápání první církevní architektury v Maďarsku je např. rotunda v Ostřihomi. Ta byla svými objeviteli kladena do doby zakládání ostřihomského biskupství, tedy na přelom 10. a 11. století. Publikované fotografie z výzkumu však dokumentují, že odkryté relikty představovaly řádkové zdivo z pečlivě upravených kvádrů, typické pro románské stavitelství (*Nagy 1971*).

Centrály na velkopolských hradištích Ostrov Lednicky a Hedž představují specifický stavební typ tradičně označovaný jako „palatia“ kostel centrálního půdorysu stavebně propojený s obdélným „palácem“. Centrála na Ostrově Lednickém je popisována jako vícepatrová stavba na půdorysu kříže vepsaného do čtverce. V jeho interiéru byly dokumentovány dvě prohlubně interpretované jako křtící bazény či relikviářové hroby. Na hradišti stál kromě ní ještě druhý kostel, jednolodní stavba údajně založena Doubravkou, manželkou knížete Měška I. „Palatium“ v Hedži zřejmě nebylo dokončeno. Severně od něj byl odkryt jednolodní kostel s westwerkem datovaný do 11. století spojovaný s benediktýni či karolinskými vlivy. Poslední velkopolskou předrománskou centrálou je rotunda v Lekně. Nevelká stavba postavená v areálu opevněného hradiště byla ve 12. století nahrazena cisterciáckým klášterem.

Na krakovském vrchu Wawel, kde bylo založeno první polské biskupství, jsou známy dvě stavby ve formě rotundy – kruhové lodě s jednou či dvěma apsidami – a jedna kaple čtyřlistého půdorysu. Stavba v Przemyśli je interpretována také jako „palatium“ – kruhová stavba s apsidou na SV byla stavebně spojena s obdélnou „palácovou“ stavbou. Její proporce se však odlišují od obou velkopolských lokalit. Tato předrománská stavba byla nejpozději ve 14. století rozebrána na stavební materiál.Na jiném místě areálu tehdy již gotického hradu stál nový kostel rovněž centrálního půdorysu sloužící jako hradní kaple.

1.5 Závěry vyplývající z analýzy kostelů s centrálním půdorysem ve sledované oblasti

Z katalogu a jeho analýzy vyplývá, že ve sledovaném prostoru a čase vznikaly kostely s centrálním půdorysem ve velkém množství variant, za různých okolností a funkcí. V zásadě lze tyto centrály rozdělit na dvě základní skupiny: hlavní chrámy a vedlejší kostely a kaple.

Hlavní chrámy centrálního půdorysu přitom představují spíše výjimky. Jde jednak o transformované pozdně antické stavby předkřesťanského původu (např. římský Pantheon Chrám P. Marie mučedníků, katedrála P. Marie v Zadaru), případně o křesťanské chrámy inspirované pozdně antickými imperiálními mausolei anebo odkazující svou podobou na významné raně křesťanské prototypy (zejména na Anastasis v Jeruzalémě). Centrály v postavení hlavního chrámu najdeme ve Středomoří, na území Východofranské říše jsou hlavními příklady hlavních chrámů centrálního půdorysu kaple P. Marie v Cáchách

a chrám sv. Gereona v Kolíně n. R. Podoba i některé funkce hlavních chrámů byla inspirací pro další stavby na širokém území. Zejména dobře je tento fenomén dokumentován právě u cášské kaple Karla Velikého, která sama byla inspirována raně křesťanskými vzory a zároveň se stala vzorem pro další chrámy světských i církevních elit. Jejich stavitelé se tak přihlašovali k odkazu Karla Velikého a vyjadřovali jednotu s jeho politikou.

Druhá skupina centrál, vedlejší kostely a kaple, byla stavěna při hlavních biskupských, kapitulních, klášterních či farních chrámech. Tyto kaple byly s hlavním kostelem někdy přímo stavebně propojeny, případně integrovány do jeho interiéru, anebo stály jako samostatné kostely či kaple v blízkosti hlavního chrámu. Plnily funkci mausoleí, baptisterií[20], relikviářových kaplí, mohly odkazovat na kapli Božího hrobu v Jeruzalémě... Vedlejší kostely a kaple centrálního půdorysu tvoří velkou část katalogu. Vyskytují se hojně se v Itálii, v Dalmácii i ve Východofranské říši. Na Moravě do této skupiny můžeme zřejmě zařadit kostely v Mikulčicích, v českém prostředí minimálně svatovítskou rotundu na Pražském hradě. Podoba a forma druhotných kostelů a kaplí centrálního půdorysu odpovídala jejich účelu k provozování speciální liturgie. Lze také předpokládat, že tyto spíše menší stavby přejímaly inspiraci z monumentálních centrál – hlavních chrámů, než že by samy představovaly vzor pro ostatní kostely, případně jen na regionální úrovni. V některých oblastech pak lze sledovat typické regionální formy těchto vedlejších kaplí (např. křížová mauzolea v severní části Itálie).

Topografický kontext centrál nejčastěji představovaly města (v urbanizovaném Středomoří), biskupská a klášterní centra. Kostely s centrálním půdorysem se dále stavěly na opevněných hradištích, falcích a dvorech, ale i v exponovaných polohách mimo husté osídlení a při dálkových komunikacích. Topografický kontext jistě odráží sídelní vzorce, míru urbanizace, ale i míru christianizace v různých oblastech raně středověké Evropy. Centrály v opevněných polohách se váží často na místa s antickou sídelní tradicí (římské tábory a villy), nebo na nově christianizované a misijní oblasti. V případě centrál postavených mimo města a opevněné polohy jsou okolnosti založení zpravidla neznámé a předpokládá se u nich memoriální funkce vyznačení „posvátného místa“, případně může jít o klášterní založení opět v souvislosti s misijním působením. Souvislost s „posvátným místem“ nicméně souvisí s centrálami obecně, ať už byly postaveny v jakémkoli

[20] Příklady druhotných kaplí s funkcí baptistérií nejsou v katalogu uvedeny, viz. oddíl 1.4.1.

topografickém kontextu. Často stály na místě staršího, předkřesťanského kultu, vodního pramene, ukrývaly významné hroby či relikvie.

S kostely centrálního půdoryse se tedy často pojí aspekt konverze anebo memorie. Toto tvrzení se přihlašuje hypotéze H. Shalev-Hurvitz (viz. závěr kap. 1.1), která ve své publikaci shrnula, že kostely centrálního půdorysu vyznačovaly a ochraňovaly posvátné místo, nebo ho alespoň napodobovaly (memoriální aspekt), nahrazovaly předkřesťanská kultovní místa (aspekt konverze a vítězství křesťanství) anebo tvořily součást větších komplexů (*Shalev-Hurvitz 2015*, 330–334). Problematická je ale skutečnost, že tyto aspekty do určité míry platí také pro kostely podélné. I ty ukrývaly významné hroby (např. bazilika St. Denis u Paříže nebo sv. Jiří na Pražském hradě), fungovaly jako vedlejší kaple (např. vedlejší kaple u chrámu P. Marie v Cáchách) a vytvářely součásti biskupských komplexů.

Co tedy vedlo stavitele k volbě méně obvyklého centrálního půdorysu? Shalev-Hurvitz tuto otázku řeší charakteristikou prostoru z pohledu působení na jeho uživatele. Centrálu charakterizuje jako intimní prostor vhodný pro bohoslužby určené malým a uzavřeným skupinám věřících, který zdůrazňuje individuální duchovní prožitky. Pozornost je v něm směřována do centra stavby, případně rozptýlena mezi centrum a východní apsidu. Navíc, dle Shalev-Hurvitz, centrály, díky své tvarové symetrii a kopuli, která je často ztvárněna jako obloha, silněji zhmotňují aspekt věčnosti. Tyto aspekty měly být hlavní příčinou pro volbu centrálního schématu (*Shalev-Hurvitz 2015*, 20–22). Podstatnou úlohu při volbě architektonických schémat nově zakládaných kostelů jistě sehrála individuální volba stavebníka, jeho možnosti, cíle, stavební a ideové vzory a v nově christianizovaných oblastech vliv misijního centra.

V duchu této poslední věty se vrátíme zpět k základní otázce o původu architektonických tradic předrománských rotund v Čechách. Při jejím řešení je potřeba vycházet z prameny podložených historických skutečností. Prokázat přenos architektonických schémat z jedné konkrétní lokality na jinou může být dalším krokem, který ale předpokládá podrobný výzkum zdrojové i cílové lokality.

Z analýzy katalogu, zejména z pododdílu 1.4.3.4 vyplývá, že kostely s centrálním půdorysem v Čechách stály v areálech opevněných center či v jejich blízkém zázemí a měly nejčastěji (ale nikoliv výlučně) kruhovou formu. Zpravidla nebyly hlavním ani jediným kostelem na lokalitě, v jejich okolí stály ještě jiné církevní stavby. Výjimku

představuje zřejmě rotunda na Budči, která byla, podle současného stavu bádání, prvním a hlavním kostelem na hradišti.

Podobné vzorce jako v Čechách můžeme pozorovat na Moravě a v Polsku. I tamní centrály měly nejčastěji kruhový půdorys a byly postaveny v areálech opevněných hradišť či dvorců a v jejich sídelních aglomeracích, nejsou zpravidla jediným ani hlavním kostelem na lokalitě (výjimky představují rotundy na Ducovém, v Trenčíně, na hoře Marhát u Nitranské Blatnice a v Polsku na hradišti v Lekně). V Maďarsku je situace složitější, centrály také stojí v opevněných centrech, zpravidla nejsou hlavním chrámem, ale mají širší spektrum forem. Forma kruhové centrály byla odryta jen ve Veszprém, jejímu datování ovšem chybí pevné opory.

Na „západním" území Východofranské říše lze pozorovat podobné topografické a sídelní souvislosti kostelů s centrálním půdorysem zejména v nově christianizovaných a v okrajových oblastech, jsou spojované s konverzí starších kultovních míst, anebo s misijní činností. Takto lze chápat centrály na opevněných dvorcích v Altöttingu, Höfe u Dreihausen a Werle a na hradištích ve Würzburgu, Wieselburgu a Linci. Formy východofranských centrál zhruba odpovídaly stavbám v Čechách a na Moravě: kruhové (rotunda s apsidou nebo s interiérovými nikami), čtvercové s přístavky na světových stranách. Funkci jediného a hlavního kostela měly pouze v případě Wieselburgu a na dvorci v Höfe.

V „jižní" oblasti Itálie nacházíme centrály postavené v podobných souvislostech pouze ojediněle v oblasti Lombardie. Jde o kostely s centrálním půdorysem na opevněných langobardských centrech navazujících na římské osídlení. Malý polygonální kostel sv. Pavla v Castel Seprio představoval vedlejší kaplí u hlavní baziliky. Naopak monumentální kruhový chrám s vnitřním ochozem v Palazzo Pignano reprezentoval hlavní kostel významného langobardského centra, byl jedním z prvních kostelů v oblasti a je spojován s kultem relikvií. Svými formálními i funkčními aspekty se dosti podobá kapli v Cáchách, ale vznikl o tři století dříve.

Ve „východní" Dalmácii jsou sídelní okolnosti centrál založených mimo biskupská centra a městské osídlení zpravidla neznámé. Kontext dvorce anebo kláštera se předpokládá u centrálách v *Manastirine* u Pridragy a *Mastirine* u obce Donji Kašić. Kontext opevněného hradiště postaveného na místě pozdně antické villy je doložen

na Glavici u Bribiru. Všechny tyto tři centrály mají formu hexakonchy typickou a vázanou prakticky výlučně na oblast Dalmácie.

Z předchozích odstavců je zjevné, že předrománské kostely s centrálním půdorysem v Čechách se svým topografickým a sídelním kontextem i formou nejvíce podobají centrálám z nově christianizovaných a okrajových oblastí Franské říše a na Moravě. Tyto oblasti ve sledovaném období měly obdobnou strukturu osídlení a správu země a zřejmě procházely podobným vývojem i v postupu christianizace. Autorka se tedy domnívá, že výstavba centrál v Čechách je jedním z doprovodných jevů vlivu Východofranské říše, na jejíž periferii se Čechy ve sledovaném období nacházely. Tomuto napovídá i skutečnost, že Čechy v té době patřily pod církevní správu řezenské diecéze a že zde působily bavorští misionáři.

Z uvedené analýzy dále vyplývá, že nejčastější formou centrál v Čechách, alespoň podle současného stavu bádání, byla kruhová loď s východní apsidou. Tyto formy byly rozšířeny také na Moravě a v Polsku; v oblasti Východofranské říše a v Dalmácii se s nimi setkáváme pouze ojediněle. Lze je tedy pokládat za určité středoevropské regionální specifikum.

V předchozí diskusi se v souvislosti se „západním“ franským vlivem na architektonické tradice v Čechách připojovala otázka přímé inspirace cášskou kaplí. Dle mého názoru nelze v této otázce zatím jednoznačně rozhodnout, a to ani u kostelů ve funkci prvních a hlavních chrámů. Architektonické schéma cášské kaple se od centrál v Čechách dosti liší: centrály v Čechách postrádají vnitřní ochozy a jsou spíše menších rozměrů. Otázku konkrétního inspiračního zdroje je nicméně nutné řešit u každé lokality individuálně, zvážit možnosti, ambice a cíle stavitele a účel stavby.

Hypotézy o přímých „východních“ vlivech na nejstarší české centrály postrádají jakékoliv pevnější argumenty. Inspirace rotundou sv. Jiří v Soluni, na kterou se odkazovali někteří badatelé, je podobně pravděpodobná, jako inspirace jinými pozdně antickými mausolei či raně křesťanskými monumentálními centrálami. Přímý vliv cyrilometodějské misie na architektonické formy na Moravě a zprostředkovaně v Čechách sice vyloučit nelze, ale zároveň pro takové tvrzení nenacházíme dostatečně věrohodné opory.

V případě diskutovaných vlivů z „jihu“ je situace složitější. Existují sice určité paralely k situacím českých rotund s centrálami v langobardském prostředí a je jistě také

potřeba počítat s působením italských stavitelů a řemeslníků v oblasti severně od Alp. Zejména je ale vliv „jižních“ architektonických tradic zprostředkován skutečností, že veškeré centrály vycházejí z pozdně antických prototypů (viz podkapitola 1.1).

Krátce se ještě zastavme u kontextu nejstarších centrál v Čechách, tentokrát s ohledem na jejich provozní zázemí a důsledky pro archeologický výzkum. Analýzou bylo prokázáno, že centrály v Čechách zpravidla stály na opevněných hradištích, kde tvořily součást širšího komplexu církevních staveb. Zároveň analýza podporuje tvrzení, že výstavba kostelů s centrálním půdorysem často souvisela s konverzí a christianizací regionu. Je tedy zřejmé, že na opevněná centra s nejstarší církevní architekturou je nutné nahlížet jako na centra christianizace a misijní činnosti. Provoz kostela, resp. více kostelů musela obstarávat skupina duchovních, kteří nutně měli v areálu hradiště své zázemí (viz také *Eben 2019*). Při archeologickém výzkumu a interpretaci odkrytých situací na hradištích s nejstarší církevní architekturou bychom tedy měli přestat uvažovat jen o rezidencích a zázemí pro světské elity, ale zejména přemýšlet o rezidencích a zázemí pro duchovní, jejichž stabilní přítomnost při kostele v nově christianizované zemi byla nezbytná.

Tím se na úplném závěru dostáváme k možnostem a úloze archeologie v řešení otázky původu architektonických tradic církevní architektury. Výše uvedené odstavce se snažily ukázat, že k otázce lze přistupovat perspektivou topografie architektury a jejího sídelního kontextu, tedy perspektivou jevů, jejichž poznání do značné míry závisí právě na poznatcích archeologického výzkumu. Archeologie zároveň může přispět k poznání formy kostela (půdorys nejstarších kostelů většinou známe díky archeologickým výzkumům) a jeho funkce (např. díky nálezům hrobů v interiéru). Na druhou stranu, ke složení komplexního obrazu podoby a funkce nejstarší církevní architektury je nutné uplatňovat mezioborovou spolupráci zejména historie, dějin umění a architektury, náboženských a církevních dějin, dějin liturgie, toponomastiky a konečně archeologie. Jen kombinací pramenů a metod různých oborů je možné se dobrat nejblíže původnímu obrazu staveb, u kterých obzvlášť výrazně koresponduje duchovní účel se hmotnou podobou a naopak.

2 Příkladová studie: rotunda sv. Petra a Pavla na Budči

Příkladová studie je rozdělena na tři základní části. První se věnuje hradišti na Budči, druhá se detailně zabývá vlastní rotundou sv. Petra a Pavla. Nadpis kapitoly sice možná navozuje dojem, že by kapitola měla obsahovat výhradně analýzu vlastní rotundy. Nicméně, již v předchozí části práce věnované obecně kostelům s centrálním půdorysem je velká pozornost kladena na kontext zkoumaných staveb. Pochopení kontextu staveb (sídlištního i společenského) je totiž zásadní pro pochopení jejich vlastního významu a funkce. Kontext stavby je navíc dobře postihnutelný metodami archeologie. Archeologie může zachytit způsob organizace prostoru zkoumané lokality, určit charakter zástavby v okolí kostela a díky movitým artefaktům či ekofaktům zjistit životní úroveň a společenské postavení obyvatel žijících v jeho blízkosti. Proto bylo nutné i příkladovou studii pojmout šířeji: prozkoumat nejprve kulisy a aktéry příběhu a až poté se pustit do detailní analýzy centrální stavby.

2.1 Hradiště na Budči

Hradiště na Budči se nachází asi 20 km severozápadně od Prahy. Leží na ostrožně nad soutokem Dřetovického a Zákolanského potoka. Celá plocha hradiště dosahuje 22,8 ha, z toho vnitřní část, někdy označovaná jako „akropole“, zaujímá 3,5 ha (*OBR. 1, 2*). První historické zmínky o Budči pocházejí již z nejstarších svatováclavských legend z 10. století. Ty daly vzniknout historické paměti místa a lokálním tradicím. Tato historická paměť v 19. století podnítila zájem o Budeč mezi amatérskými a později i profesionálními archeology, místní tradice stimulovaly pozdější vědecké výzkumy. Poznání historické paměti a lokálních tradic je tedy důležité pro lepší porozumění dobového kontextu minulých výzkumů i motivacím předchozích badatelů. Takové porozumění umožní lepší kritické zhodnocení a kvalitnější revizi dosavadního bádání. Následující kapitola je proto věnována problematice Budče jako místu paměti; až poté je zařazen přehled dosavadních výzkumů, shrnutí současného stavu poznaní a diskuse.

2.1.1 Budeč jako místo paměti

Vývoji historické tradice, resp. „druhému životu Budče“ se v posledních letech věnoval zejména Zdeněk Kuchyňka, archeolog, historik a ředitel Sládečkova vlastivědného muzea v Kladně, do jehož správního území lokalita spadá (*Kuchyňka 2003*, *Kuchyňka 2005a, b*). Já jsem se tématu pak věnovala ve dvou kratších publikacích (*Maříková-*

Kubková – Válová – Tomanová 2015; *Tomanová 2019*)[21]. Následující text vychází do značné míry z textů Z. Kuchyňky, je doplněn o údaje dalších autorů a vlastní zjištění. Sleduje vývoj historické paměti od raně středověkých kořenů po její projevy v 19. a 20. století.

2.1.1.1 Budeč ve svědectví písemných pramenů

Dnes opuštěné návrší nad obcemi Zákolany a Kováry nabylo v raném středověku postavení významného regionálního centra. Díky jeho spojení s životem českého knížete, mučedníka a později národního patrona, svatého Václava, se Budeč ještě v raném středověku dostala do textů nejstarších legend.

Legenda *Crescente fide* sepsaná po roce 975 v Bavorsku (*CRESCENTE FIDE* [bav.], 183 a [čes], 58)[22], její přepracovaná verze mantovského biskupa ze závěru desátého století známá jako *Gumpoldova legenda* (*GUMPOLD*, 148) i slovanským jazykem psaná *Druhá staroslověnská legenda* (*DRUHÁ STAROSLOVĚNSKÁ LEGENDA*, 89) popisují založení kostela sv. Petra knížetem Spytihněvem. *Kristiánova legenda*, rovněž z konce desátého století, uvádí lokalizaci Spytihněvova kostela právě na Budeč (*KRISTIÁN*, 28–29).

Podruhé je Budeč uváděna legendami přímo v souvislosti se svatým Václavem. Podle Gumpoldovy a Kristiánovy legendy byl mladý Václav poslán na Budeč svým otcem, knížetem Vratislavem, aby se naučil knize „*žalmů a ostatním mnohým knihám božským*“ (*GUMPOLD*, 149). *První staroslověnská legenda* navíc uvádí, že se Václav na Budči učil *„knihám latinským“* (*PRVNÍ STAROSLOVĚNSKÁ LEGENDA*, 15, 21). Legenda Crescente fide a Druhá staroslověnská legenda doplňují jméno Václavova učitele měl jím být kněz zvaný „*Uenno*“ či „*Učeno*“ (*CRESCENTE FIDE* [bav.], 183 a [čes.], 58; *DRUHÁ STAROSLOVĚNSKÁ LEGENDA*, 90; Hýbl 1905, 33–34).

Z nejstarších svatováclavských legend tedy vyplývá, že Budeč byla místem založení jednoho z nejstarších kostelů v Čechách, kde kníže Václav trávil část svého života před nástupem do knížecího úřadu a kde získal základní vzdělání u místního kněze[23].

[21] Podobný text pod názvem *Budeč – the site of memory* byl připraven k publikaci ve sborníku z kongresu EAA 2015 v Glasgow s titulem *Gone… but not forgotten. Forgotten..but not long gone. Mundane memories, artificial amnesia and transformed traditions. Proceeding of a session from the EAA congress in Glasgow 2015, eds: C. Gibson – J. Pyzel – B. Duncan*. Sborník však dosud nevyšel.

[22] Reference psané kapitálkami odkazují na prameny (míněno prameny historické, ale i nálezové zprávy a primární dokumentaci). Reference psané malými písmeny na publikované práce.

[23] Záměrně stranou je ponechán údaj o vyhnání Drahomíry na Budeč poté, co nechala zavraždit svou tchýni, Ludmilu. Tato informace, uvedena pouze Proložní legendě z 12.–13. století je vzhledem absenci

Středověké legendy, včetně Kosmovy i Dalimilovy, o Budči mlčí. Jediné informace o středověkém a mladším vývoji poskytují listiny a úřední knihy. Ze středověkých pramenů je nejdůležitější listina krále Přemysla Otakara II. z roku 1262, podle které královna Kunhuta přenechala podací právo k budečskému kostelů vyšehradské kapitule za služby, které králi prokázal vyšehradský kanovník, pražský scholastik a králův kaplan Přísnobor (*REGESTA* č. 376, 377, s. 146–147). Další písemné prameny úřední povahy vztahující se k Budči se týkají zejména správy budečského kostela a farnosti, ale vývoj kolektivní historické paměti příliš neovlivňují[24].

2.1.1.2 Renesanční a barokní kroniky – most mezi raným středověkem a národním obrozením

K odkazu středověkých legend se vrátili renesanční a barokní kronikáři. Výraznou zásluhu na utváření historické paměti měl zejména Václav Hájek z Libočan. Při psaní *Kroniky české* (vydané r. 1541) čerpal mj. ze svatováclavských legend a obohatil je o zcela smyšlené údaje. V souvislosti s Budčí uvádí její založení roku 678 bájným knížetem Krokem a vypálení roku 858 vojskem knížete Vlastislava a Lučany (*HÁJEK Z LIBOČAN*, 39, 40, 141). Položil také základy tradici budečské školy, když napsal, že „toho času v tom městě… veliké učení literám latinským bylo." (*HÁJEK Z LIBOČAN*, 180)[25]. Příběhy Hájkovy kroniky, třebaže vnesly do obecného historického povědomí mnoho mýtů, ovlivnily pozdější kronikáře a bezesporu posílily tradici místa[26].

Bartoloměj Paprocký z Hlohol ve svém *Diadochu* (1602), v knize *O stavu městském*, přidává do příběhu mýtus o výuce bájné kněžny Libuše a její sestry Tety na Budči (*PAPROCKÝ*, 240–250). Jan František Beckovský v prvním díle kroniky *Poselkyně starých příběhů českých* (1700) pak dále rozvíjí mýtus o budečské pohanské

ve starších opisech obecně pokládána za nevěrohodnou. Informaci o vyhnání Drahomíry uvádějí i *První* a *Druhá staroslověnská legenda*, ale ty nespecifikují místo Drahomířina exilu (*PROLOG O SV. VÁCLAVU*, 66; *Davídek 1971*, 67–87, 118–124; *Bartošková 2014*, 21; s další literaturou; *Kuchyňka 2000*).

[24] Soupis písemných pramenů k Budči publikovali historikové František Zoubek (*Zoubek 1871–1973*), František Hýbl (*Hýbl 1905*) a Václav Davídek *(Davídek 1971*). Z pramenů lze rekonstruovat seznam budečských farářů od konce 13. do počátku 14. století. Po husitském hnutí až do třicetileté války sloužil kostel na Budči utrakvistům, z tohoto období jsou známa jména pouze tří farářů. Po roce 1620 byl opět využíván katolíky a spravován faráři z Pcher, od té doby je soupis farářů sloužících na Budči prakticky kompletní. S jistotou byla samostatná fara v Budči obnovena roku 1778, roku 1800 byla farnost povýšena na děkanství. Od roku 1977 je však farnost Budeč-Kováry spravována ex-currendo, v současnosti patří k farnosti Roztoky (*Hýbl 1905*; *Davídek 1971*; *Kuchyňka 2005b*).

[25] V literatuře se objevuje, že informaci o pohanské škole na Budči uvádí již Hájkova kronika. Píše to například Davídek (*Davídek 1971*, 55), pak jej převzali i mnozí pozdější autoři (např. *Kuchyňka 2005a*, 11).

[26] Kronika česká Václava Hájka z Libočan obsahuje i podstatné historické údaje. Například je v ní poprvé uvedeno rozšířené zasvěcení kostela sv. Petru a Pavlovi či informace o existenci kostela Panny Marie.

škole. Mimo to ale jeho *Poselkyně* obsahuje cenný popis podoby interiéru kostela P. Marie (*BECKOVSKÝ*, 24, 132–134)[27].

2.1.1.3 Odraz historické tradice v umění a počátky badatelského zájmu

Renesanční a barokní kroniky, které vytvářely obraz Budče jako jednoho z prvních center českého státu, raného křesťanství a vzdělanosti, zajišťovaly tomuto místu pozornost v obrozeneckém 19. století a stály i u kořenů archeologického zájmu. Kněze Václav Krolmus (1790–1861) inspirován Hájkovou kronikou, obcházel lokality ve středních Čechách a prováděl na nich první sběry a výzkumy. Jednou z nich byla také Budeč (*Sklenář 1992*, 14–17; dále viz pododdíl 2.1.2.1).

Budeč se stala inspirací a motivem mnohých obrozeneckých uměleckých děl oslavujících českou historii a podporujících vznik národní identity. Motivy Budče v literárních a uměleckých dílech 19. století shrnul Václav Davídek (*Davídek 1971*, 171–178), v následujících řádcích jsou vybrány jen nejznámější kusy.

Spisovatel Jan Kollár zmiňuje Budeč v druhém zpěvu eposu *Slávy dcera*, v jeho rozšířeném vydání z r. 1832. Julius Zeyer oslavuje Budeč ve dvou dílech, v komedii *Libušin hněv* a v cyklu o Vyšehradě ve zpěvu o *Zeleném vítězi* (1880). Jaroslav Vrchlický složil báseň o Budči k příležitosti oslav milénia budečské rotundy, která pak byla otištěna v jubilejním sborníku *Budeč a okolí*. U stejné příležitosti složil báseň *Budečskému kostelíku* spisovatel Jindřich Šimon Baar, působící tehdy jako kněz v Klobukách u Slaného. Budeč je v této vlastenecky orientované krásné literatuře zpravidla opěvována jako staré a posvátné místo z počátků českých dějin, místo vzdělanosti a křesťanství. Konečně, obraz „Krokovy" Budče vytvořený kronikami se dostal i do Jiráskových *Starých pověstí českých* (1894) a do libreta opery *Libuše* Bedřicha Smetany (1872).

V malířství se s motivy Budče lze setkat již u Karla Škréty, v jeho svatováclavském cyklu vytvořeném pro klášter na Zderaze. V 19. století se motiv Budče objevuje v krajinomalbách Julia Mařáka, který obraz Budeč zahrnul do cyklu památných míst českých dějin vytvořených pro Národní divadlo (1882) a později i pro schodiště Národního muzea v Praze. Mařákovi žáci, Antonín Slavíček, Antonín Hudeček a Otakar Lebeda malovali často krajinu v okolí Okoře a Budče, ale i přímo Budeč samotnou. Další vyobrazení Budče vznikala přirozeně u příležitosti oslav milénia rotundy (*Davídek 1971*, 171–178; *Sláma 2005*).

[27] Díla dalších barokních a renesančních kronikářů a spisovatelů. Jejich výčet uvádí Zdeněk Váňa na počátku své monografie o Budči (*Váňa 1995*, 7).

2.1.1.4 Karel Slavoj Amerling a tradice budečské školy

Tradice Budče jako místa vzdělanosti vytvořená příběhy renesančních a barokních kronikářů se v atmosféře Národního obrození výrazně uplatnila v rozvoji české pedagogiky. O to se zasadil především Karel Slavoj Amerling. Amerling, ač původním povoláním lékař, se zajímal o pedagogické vzdělávání a proslavil se především jako reformátor českého školství. Ve 40. letech založil v Praze široce koncipovaný vzdělávací ústav, pro který na základě znalosti Hájkovy kroniky zvolil název Nová Budeč. Pojetí ústavu bylo na svou dobu velice progresivní. Zahrnovalo vyškolení budoucích učitelů, doškolování starších pedagogů, ale např. také vyšší vzdělávání žen, praktickou výuku i vědeckou činnost. Díky tomu, že se zde setkávalo širokému spektru lidí aktivně se zajímajících o současné společenské dění, se Nová Budeč stala také střediskem obrozeneckého a vlasteneckého života.

Amerlingův projekt však netrval dlouho. Nesetkal se s dostatečnou podporou úřadů a finančníků a na konci 40. let byl zrušen. I přes krátkou existenci Amerlingova vzdělávacího ústavu se tamější setkávání učitelů, tzv. *porady v Budči*, staly fenoménem v dějinách českého školství. Na jejich základě byl vydáván pedagogický časopis *Posel z Budče*.

Největší rozšíření jména Budeč v českém školství pak nastalo na konci 60. let 19. století, v souvislosti s rozvojem spolkového života učitelů. 27. 5. 1969 byla v Praze založena učitelská jednota *Budeč* a stala se inspirací i pro mimopražské učitele. Během následujících 20 let vzniklo v Čechách na 87 místních učitelských spolků, z toho 52 neslo pojmenování *Budeč*. Na Moravě se spolkové učitelské hnutí dostalo o něco později, spolky s názvem *Budeč* bylo možné najít i zde (*Morkes 2005*).

Po své smrti roku 1884 byl K. S. Amerling pohřben na Budči, na hřbitově u rotundy sv. Petra a Pavla. Jeho hrob ozdobený rozevřenou knihou je na místě stále udržován. Dalším z Amerlingových nenaplněných přání bylo zbudovat školu, či dokonce univerzitu, přímo na Budči, v kolébce české vzdělanosti. Určitým zadostiučiněním bylo postavení nové školy v Zákolanech pod Budčí v 80. letech 19. století tehdejším místním děkanem, Janem Nepomukem Černohouzem. Do základního kamene školy byla vložena listina s popisem historie místního školství, začínající mýtem o pohanské škole založené knížetem Krokem (*Kuchyňka 2005b*).

2.1.1.5 Oslavy Budečského milénia 1905

Na počátku 20. století ustala tradice budečského školství, ale oživila se tradice náboženská a zájem o historické poznání. To souviselo s přípravami výročí jednoho tisíciletí od založení Budečské rotundy. Jako rok milénia byl zvolen rok 1905, odvozený od údaje Hájkovy kroniky o založení rotundy knížetem Spytihněvem roku 905 (*HÁJEK Z LIBOČAN*, 175). Roku 1891 vznikla mj. za účelem organizace těchto oslav *Společnost přátel staroslavné Budče*. Ta si také kladla za úkol podporovat výzkum Budče, zvelebování místa a jeho okolí, vytvoření muzejní sbírky či vydání jubilejní publikace. Tou se stal sborník *Budeč a okolí*, do něhož přispěla řada významných odborníků z oborů historie, dějin umění a architektury; mj. zde byly publikovány výsledky prvního podrobného stavebně-historického průzkumu rotundy realizovaného Janem Herainem (*Budeč a okolí 1905*). Vedle toho vydal Václav Švarc vlastním nákladem populárně orientovanou brožurku *Budeč, historicko-místopisná črta* (*Švarc 1897*). V rámci příprav budečského milénia se uvažovalo o výrazné přestavbě rotundy, ale díky nedostatku peněz byl kostel jen vymalován a pořízeny nové varhany (viz též pododdíl 2.2.2.1 odstavce k J. Herainovi). U příležitostí budečského milénia byl také přelit jeden ze dvou zvonů rotundy, který v předchozích letech pukl.

Jádrem oslav milénia byla pouť na svátek sv. Petra a Pavla, 29. června. Oslavy pak pokračovaly až do 3. září dalšími slavnostmi, např. sokolskou, dělnickou, živnostnickou či kněžskou. Nezbytnou součástí oslav bylo vydávání jubilejních pohlednic a jiných upomínkových předmětů. Je na nich možné pozorovat projevy lidové úcty ke světcům a vytváření pověstí i památných míst v krajině. Pohlednice tak zachycují např. bájné „lůžko sv. Václava“, kámen nacházející se v lese nedaleko hradiště, na kterém sv. Václav údajně odpočíval v době svého pobytu na Budči. Podobným příkladem je např. také „studánka sv. Václava“ (*OBR. 3*).

Dění kolem oslav budečského milénia se neobešlo bez politických reakcí. Výrazné v tomto směru bylo především jednání Československé sociálně demokratické strany. Předák strany, František Modráček, na slavnosti českého dělnictva v srpnu 1905 odmítl tradiční uvítání děkana Chába. O několik let později, v souvislosti se svatováclavským miléniem roku 1929, F. Modráček v publikované zprávě v parlamentu odmítl svatováclavský kult, neboť měl údajně zastínit památku Jana Husa. Na druhou stranu se v následujících letech Budeč, ač silně spojena se svatováclavským kultem, stala místem tzv. *táborů lidu*, demonstračního shromáždění organizovaného sociálními demokraty

(*OBR. 4*). Paradox vztahu sociálních demokratů k Budči umocňuje skutečnost, že zakladatel Československé Sociálně-Demokratické strany, Ladislav Zápotocký, rodák ze Zákolan pod Budčí, byl zároveň členem Společnosti přátel staroslavné Budče (*Kuchyňka 2005b*)[28].

2.1.1.6 Oslavy tisíciletého výročí smrti sv. Václava 1929

Rok 1929 byl ustanoven rokem oslav svatováclavského milénia. Budeč sice nebyla zařazena do programu oficiálních oslav, katolická církev ale věnovala patřičnou pozornost opravě rotundy. Mezi léty 1924–1929 byla opravena střecha a interiér lodi byl nově vymalován v duchu národních oslav. Stěny byly ozdobeny českými symboly: českým lvem, svatováclavskou orlicí a českou korunou. Kolem lodi obíhal nápisový pás s úryvkem ze svatováclavského chorálu. V kupoli byly vymalováni čeští patroni sv. Ludmila, sv. Vojtěch, sv. Prokop a blahoslavená Anežka Česká (*OBR. 5, 6*). Jejich jména byla uvedena na vítězném oblouku. Nad vítězným obloukem byli zobrazeni dva andělé držící praporec s obrazem sv. Václava. Na stěnách presbytáře byly vypsány úryvky ze staroslověnské legendy o výuce sv. Václava na Budči a úryvky z Nového Zákona a Žalmů. Zrenovován a změněn byl také mobiliář včetně hlavního oltáře a položena nová podlaha. Stavba byla vně omítnuta, na střeše položena nová prejzová krytina. Zrekonstruovaný chrám byl nově vysvěcen o slavnostní pouti 29. června biskupem Antonínem Podlahou. Slavnosti se účastnilo na 5000 poutníků.

Podle údajů v kronice kovárského děkanství byly současně s katolickými oslavami svatého Václava pořádány nekatolickými "pokrokáři" oslavy na počest knížete Václava; údajně jako projev protikatolického vzdoru. Ty byly ostatně organizovány i v některých jiných městech, dějištích svatováclavských oslav.

Shodou okolností probíhal na Budči v letech 1929–1931 první systematický archeologický výzkum Státního archeologického ústavu vedený Jaroslavem Böhmem. Výzkum se soustředil na kostel P. Marie a okolní hřbitov (viz níže v pododdílu 2.1.2.2).

2.1.1.7 Období protektorátu a II. světová válka.

Vyhlášení protektorátu Čechy a Morava v roce 1938 významnou měrou zasáhl spolkový a občanský život na Budči. V roce 1941 byla definitivně zrušena Společnost

[28] Syn Ladislava Zápotockého a pozdější československý prezident, Antonín Zápotocký, napsal roku 1950 román *Vstanou noví bojovníci* o zrodu dělnického hnutí, jehož předákem byl právě jeho otec, rodák ze Zákolan. Román byl ještě téhož roku zfilmován, část záběrů se natáčela přímo na Budči. Film byl roku 1951 vyznamenán státní cenou I. stupně (*http://www.csfd.cz/film/9604-vstanou-novi-bojovnici/komentare/*).

přátel Staroslavné Budče. Písemnosti spolku, uchovávané do té doby na faře v Kovárech, jsou dnes uloženy ve Státním okresním archivu Kladno. Dochovalo se ale zřejmě pouze torzo původních materiálů (*OBR. 7*). V roce 1938, návštěvou kardinála Karla Kašpara, končí také pravidelné zápisy v kronice kovárské farnosti. Administrátor farnosti, p. Jaroslav Vosátka, byl v letech 1944–1945 vězněn v koncentračních táborech.

Při vědomí těchto událostí působí až paradoxně, že i v pohnuté době II. světové války byly realizovány badatelské archeologické výzkumy. V roce 1941 provedl Miloš Šolle pod hlavičkou Státního archeologického ústavu výzkum opevnění budečského hradiště, jehož výsledky významně přispěly k poznání konstrukce raně středových hradeb (*Kuchyňka 2005a, b*).

2.1.1.8 Období Československé socialistické republiky

Po II. světové válce (nejen) v Československu sílil zájem o objevování slovanské minulosti. V listopadu roku 1947 byla ustanoven *Sbor pro výzkum slovanských hradisek*, jehož hlavním cílem byl systematický výzkum raně středověkých „slovanských" opevněných sídlišť na území Československa. Sbor měl zajistit celou agendu výzkumu, od zabezpečení prostředků, vytvoření metodiky výzkumu, až po vyhodnocení výsledků a propagaci zkoumaných lokalit. Do výběru lokalit, které měly být v rámci programu Sboru prozkoumány, se dostala i Budeč. Roku 1962 bylo „*slovanské hradiště Budeč*" prohlášeno Národní kulturní památkou. Zamýšlený systematický výzkum byl zahájen až v roce 1972 a probíhal do roku 1986 (viz níže v pododdílech 2.1.2.4 a 2.1.2.5; *Kuchyňka 2005b*; *Maříková-Kubková 2019b*)

Podpora slovanské archeologie a výzkumu hradišť představovala jednu stranu života Budče v období ČSSR. Druhá, stinná strana přinesla utlumení křesťanské tradice. Od roku 1977 přestala být farnost Budeč-Kováry obsazována knězem a od té doby je spravována ex-currendo. Proticírkevním snahám nahrávala skutečnost, že v době probíhajícího výzkumu v interiéru rotundy v letech 1979–1980, byl omezen bohoslužebný provoz. Na konci 70. let se bohoslužby v rotundě slavily pouze o pouti ve svátek sv. Petra a Pavla a dále na svátek sv. Václava. Hrozilo, že by rotunda úplně přestala sloužit náboženským účelům a po skončení archeologického výzkumu se stala muzeem. Proti tomu zakročil tehdejší duchovní správce, P. Jan Brodský. Od Květné neděle roku 1980 začal sloužit v rotundě opět pravidelné nedělní bohoslužby. Soudobý komunistický režim však oslavy duchovního významu Budče pozorně střežil (*Kuchyňka 2005b*).

2.1.1.9 Projekt Národní kulturní památky. Život na Budči po r. 1989

Přípravy rekonstrukce areálu národní kulturní památky po mnohaletém výzkumu byly zahájeny ještě před jeho dovršením. Roku 1982 byl zpracován projekt zahrnující úpravu celého hradiště včetně výroby makety půdorysu kostela P. Marie, úpravu hrobnického domku na domek průvodců s archeologickou expozicí, zpřístupnění významných archeologických situací *in situ*, aj. Autorem projektu byl Václav Tatíček ze Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚRPMO). Původní velkorysý projekt byl nakonec realizován pouze v omezené míře a soustředil se především na úpravu rotundy a jejího okolí (vstupní mříž a opěrná zeď vymezující vlastní areál rotundy), vytvoření makety základů kostela P. Marie a instalaci informačních panelů seznamujících návštěvníky s výsledky výzkumu. Samotné stavební práce začaly až roku 1989. Práce na rotundě byly provázeny menším záchranným archeologickým výzkumem Ivana Krutiny a stavebně-historickým průzkumem Petra Macka (*Kuchyňka 2005b*; *Macek 1992*; pododdíly 2.1.2.6 a 2.2.2.3).

Výzdoba interiéru rotundy získala jednodušší podobu, stěny byly jednotně nabíleny, podlaha osazena pálenými dlaždicemi získanými z právě rekonstruované Betlémské kaple v Praze. V presbytáři byl světlými pískovcovými dlaždicemi vyznačen půdorys původní apsidy odkryté výzkumem Miloše Šolleho. Během devadesátých let byl rovněž vyroben a vsazen zvon, o který kostel přišel během II. světové války. Výrobou byl pověřen syn autora zvonu vyráběného r. 1935. Roku 1995 byl vysvěcen nový oltář upravený podle požadavků II. Vatikánského koncilu. Stalo se tak poté, co byla rotunda vykradena a původní oltář poškozen. Spolu s oltářem byl vyroben i nový ambon. Obě díla jsou prací sochaře Petra Váni. Následujícího roku přibyl v interiéru nový kříž autorky Michaely Absolonové z ateliéru Jana Hendrycha na pražské Akademii výtvarných umění.

Atmosféra svobody 90. let umožňující návrat k náboženské tradici Budče zavedla na Budči nový fenomén v podobě národních svatováclavských poutí. Zdůraznění osobnosti českého národního světce byla pro období obnovené svobody a samostatnosti českého státu dosti příhodná. Zatímco stále trvající červnové poutě ve svátek sv. Petra a Pavla zůstaly svátkem ryze náboženským, poutě svatováclavské v sobě spojují slavnosti jak církevní, tak lidové. Pevnou součástí lidových slavností je vedle trhů inscenovaný příjezd mladého Václava a kněžny Ludmily na Budeč (*OBR. 8*). U příležitostí svatováclavských poutí navštívilo Budeč také mnoho významných osobností náboženského, politického i veřejného života, např. papežského nuncia Giovanniho Coppu, tehdejšího předsedy vlády,

pozdějšího prezidenta, Václava Klause (1992) či tehdy končícího ministra kultury, Pavla Tigrida (1996; *Kuchyňka 2005b*).

Na rok 2005 se počítalo opět s oslavami k 1100 výročí rotundy. Roku 2004 byl založen občanský spolek Budeč, který, podobně jako jeho předchůdce před sto lety, měl za cíl připravit k roku 2005 další oslavy budečského jubilea a pečovat o zvelebení okolí hradiště. Také u této příležitosti vyšly výroční publikace, dvoudílná řada sborníků *Budeč a okolí* seznamujících veřejnost se soudobými poznatky archeologie a lokální historie (I. díl), i o přírodě a krajině v okolí Budče (II. díl).

2.1.1.10 Závěrem

Každé historické období zanechalo na Budči svou stopu. Na první pohled se sice zdá, že z kdysi významného raně středověkého centra zůstala na Budči pouze osamocená rotunda obklopená hřbitovem a v terénu dobře patrné pozůstatky hradeb. Pozornějšímu návštěvníkovi ale neuniknou ani pozdější ohlasy budečské historie, ať už v podobně hrobu pedagoga Karla Slavoje Amerlinga, historika Václava Davídka, anebo památné stromy postavené pro připomínku Josefa Pekaře vysazená roku 1937 či další pamětní lípa zasazená za přítomnosti zákolanského starosty a pražského světícího biskupa, Václava Malého, roku 1995.

Historiografický přehled předložený v tomto textu sleduje vytváření lokálních tradic a jejich přijímání a interpretaci v různých historických obdobích. Je zjevné, že tradice v případě Budče vycházejí z údajů narativních pramenů. Celou budečskou historií se jako leitmotiv prolíná osobnost prvního českého mučedníka a národního patrona sv. Václava, i propojení místa s počátky vzdělanosti a křesťanství. Tyto aspekty jsou v neustále měnícím se společensko-politickém klimatu vykládány, zdůrazňovány či upozaďovány podle aktuálních možností a potřeb.

2.1.2 Archeologické výzkumy

Následující kapitola podává přehled o výzkumech na budečském hradišti, přičemž u starších a obecně méně známých akcích uvádí i jejich výsledky. Informace o nejstarších nálezech lze čerpat zejména z prací Karla Sklenáře a Jiřího Slámy (*Sklenář 1992*; *Sláma 1977a*). Systematickými výzkumy Archeologického ústavu se podrobně zabývají texty autorů těchto výzkumů, souhrnně pak publikace Andrey Bartoškové, případně Zdeňka Kuchyňky (*Šolle 1990*; *Šolle 1991*; *Váňa 1995*; *Bartošková 1997*; *Bartošková 2005*; *Bartošková 2014*, 26–31; *Bartošková – Štefan 2006*; *Kuchyňka 2005a*). Zprávy

o drobnějších akcích realizovaných ve 20. století jsou uloženy v archivu nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR v Praze, které jsou v současné době přístupné také v digitální podobě na webu digiarchiv.aiscr.cz.

2.1.2.1 19. a počátek 20. století náhodné nálezy a první výzkumy

První evidované náhodné nálezy na Budči pocházejí z 20. let 19. století. Místní obyvatelé nacházeli archeologické artefakty během zemědělských prací nebo těžbě vápence. Předměty se pak dostávaly do soukromých sbírek a do okolních muzeí, případně do Musea Království českého, dnešního Národního muzea v Praze. Mnohé zprávy očitých svědků zaznamenal průkopník české archeologie, Václav Krolmus. K nejvýznamnějším náhodným nálezům patří hrob s mečem s nádobou odkrytý východně pod budečským hradištěm statkářem Zápotockým z Kovár; přesnější lokalizace tohoto hrobu není známá. Podobný nález byl učiněn na území nového hřbitova, kde hrobník Fr. Potůček narážel na starší hroby, údajně často překryté kamennou deskou. Jeden z nich měl obsahovat meč, sekeru, dvě tuhové nádoby vložené do sebe a kus skla. Nálezy jsou dnes nezvěstné.

Mimo tyto dva bohatě vybavené hroby byly odkrývány další v prostoru hradiště, zejména kolem kostela P. Marie. Ty nezřídka obsahovaly esovité záušnice, ojediněle snad i části kování vědra. Snad také nádoba, která se později ocitla v soukromé Bergerově sbírce, byla nalezena v tomto prostoru. K nálezům celých nádob, již bez hrobových kontextů, docházelo také západně od vnitřního hradiště, resp. v jihozápadní části předhradí, na dnešních parcelách č. 606, 612 a 614.

Sám Krolmus na Budči několikrát kopal. Nejpodrobnější zprávy o jeho výzkumu pocházejí z roku 1846. Tehdy zřejmě zachytil zřejmě část hřbitova a na předhradí údajně nalezl pozůstatky pece na tavení kovů. Kromě raně středověkých předmětů se na Budči ojediněle nacházely předměty datované Krolmusem do staršího pravěku. Přesná lokalizace Krolmusových nálezů, podobně jako všech jiných z 19. a počátku 20. století, není známa. Během svých cest na Budeč však Krolmus vytvořil skicu hradiště, která je uložena v archivu Národního muzea v Praze (*Kuchyňka 2005a*; *Píč 1909*, 330; *Sláma 1977a*, 54–55; *Sklenář 1972*; *Sklenář 1992*, 33–34; *Zíbrt 1903*, 214–215*; PLÁN 1*).

Ve druhé polovině 60. let 19. století byly Janem Erazimem Vocelem, Antonínem Baumem a Františkem Xaverem Benešem ohledány valy hradiště (*Památky archaeologické 1868*, 604–605). Při té příležitosti zřejmě konservátor Beneš vyhotovil plánek, který byl pak otištěn v prvním kompendiu „českého“ pravěku, v díle *Pravěk země*

české Jana Erazima Vocela otištěném roku 1868. Plánek se tak stal první publikovanou terénní dokumentací z průzkumu Budče (*Vocel 1868*, 408, obr. 109; *PLÁN 2*).

Na přelomu 19. a 20. století prováděli výzkumy v okolí Zákolan Václav Schmidt, úředník cukrovaru ve Zvoleněvsi, spolu s Janem Felcmanem, ředitelem cukrovarů ve Zvoleněvsi a Zákolanech. Ti zaznamenali zprávy o rozorávání koster a dřeva během obdělávání pole v jižní a jihozápadní části hradiště pod valy, na parcele č. 473. V horní části strmé stráně měl být mj. rozkopán hrob překrytý pískovcovým kamenem a další hroby s opukovým obložením, všechny orientované ve směru Z-V. Felcman se Schmidtem zde pak vlastním dodatečným výzkumem odkryli jeden hrob s opukovým obložením a zbytky dřeva. Ve vrchních vrstvách nad hroby se nacházely střepy s „vodorovnými vlnicemi", které autoři datovali do 11. století. (*Schmidt 1893*).

Soupis dosavadních nálezů z Budče a okolí do roku 1905 uvádí Václav Švarc v publikaci vydané k miléniu budečské rotundy, *Budeč. Historicko-místopisná črta* (viz pododdíl 2.1.1.5) Jde o běžné sídlištní nálezy: keramika, zvířecí kosti, zlomky želených nástrojů, žernovů, kamenných brousků či přeslenů, ale uvádí i zlomek meče. Z okolí hradiště zmiňuje nálezy hrobu s hákem a okovy v Zákolanech, hroby s bronzovými předměty v cihelně v Otvovicích, únětické (?) hroby v místě těžby vápence při cihelně v Zákolanech a další méně specifické nálezy. Některé předměty měly být uloženy v Kolči, v soukromých sbírkách J. Hellera ze Zákolan nebo v Museu Království českého v Praze. Okolnosti těchto nálezů, ani jejich další osudy nejsou známy (*Švarc 1897*).

Roku 1907 prováděl na Budči výzkumy Josef Ladislav Píč. Prokopal nejprve vnější val „podle stráně nad Kováry, kterýžto zakreslil ještě F. Beneš". Nalezl v něm zbytky dřeva, některé spálené, jiné ztrouchnivělé, a dále kamennou plentu, kterou pokládal za podezdívku valu. Na vnitřním hradišti zachytil „malou baziliku se hřbitovem", jak popsal základy kostela P. Marie. V jižní části hradiště narazil na zbytky zdiv, které interpretoval jako „podezdívku budovy knížecího paláce". V okolí současného hřbitova a ve stráni našel část „rozsáhlého pohřebiště". „Popeliště", zřejmě zbytek kulturní vrstvy s organickou složkou, zachytil poblíž rotundy a na předhradí pod hřbitovem, snad na ploše dnešních parcel č. 606 a 612. (*Píč 1909*, 364).

2.1.2.2 Přelom 20./ 30. let 20. století výzkum kostela P. Marie

Ve 20. letech 20. století těžba vápence intenzivně zasahovala hřbitov v okolí kostela P. Marie, zejména jeho východní část. Na základě informací o narušování hrobů

provedl roku 1927 František Duras v těchto místech odborný výzkum a odkryl pět hrobů, které datoval do 11. století. Jedna z odkrytých koster byla obrácena směrem k zemi, z čehož J. Sláma později usuzoval, že šlo zřejmě o pohřeb na břiše. Následujícího roku provedl na místě menší výzkum Karla Žebera a odkryl hrob se dvěma esovitými záušnicemi. (*Duras 1927*; *HOLÝ 1929a*; *HOLÝ 1929b*; *Sláma 1977a*, 55–61; *Slánský obzor 1927*, 43; *Slánský obzor 1929*, 57).

Narušování hrobů těžbou vápence iniciovalo zahájení prvního rozsáhlého výzkumu realizovaného pod hlavičkou Československého státního archeologického ústavu. Vedoucím výzkumu byl Jaroslav Böhm, výzkumu se v rámci své letní školy účastnili američtí studenti vedení Vladimírem Jaroslavem Fewksem a Robertem Ehrichem (*Slánský obzor 1928*, 36; *Starcová 2019*). Výzkum probíhal ve dvou etapách. V roce 1929 bylo odkryto 63 hrobů a zachycena východní apsida kostela. Po ukončení výzkumu byl dodatečně popsán nález jámy s kostrou ženy ve vzpřímené poloze a dvou dětí. U kostry ženy a děvčátka byly nalezeny po dvou esovitých záušnicích. Chlapec měl zřejmě trepanovanou lebku s roztříštěnou obličejovou částí. Nálezy měly být uloženy do muzea v Roztokách, kde by z uvedené polohy měly být také evidovány skleněná perla a prsten z dětského hrobu. V roce 1931 pak výzkum pokračoval, byl odkryt celý půdorys kostela a celkový počet prozkoumaných hrobů dosáhl 90 (*Guth 1934*; *Sláma 2007*; *Sommer 1978*; *Šolle 1991*).

2.1.2.3 40.–60. léta 20. století – menší výzkumy, náhodná hlášení, sběry

Roku 1941 prováděl opět pod hlavičkou Státního archeologického ústavu (StArÚ) Miloš Šolle výzkum vnějšího valu. Jeho výsledky zásadně posunuly znalosti konstrukce raně středověkého opevnění (*Kuchyňka 2005a*; *Šolle 1946*; *Šolle 1947*; *ŠOLLE 1948*).

Roku 1949 oznámil Ing. Arch. Mannsbarth Státnímu archeologickému ústavu, že jsou v poloze Na Kašně vyorávány kameny o velikosti 30–50 cm a kusy malty. M. Šolle v reakci na toto oznámení místo nálezu ohledal a potvrdil výskyt pískovcových a jiných kamenů vynesených na povrch orbou. Nehluboko pod povrchem narazil nožem na vrstvu plochých kamenů, kterou interpretoval jako podezdívku. Dle porostových příznaků předpokládal přítomnost pravoúhlého objektu (*ANONYM 1949*; *ŠOLLE 1949*).

V dubnu roku 1958 byl Státnímu archeologickému ústavu oznámen nález několika nádob a tří koster na Budči. O dva dny později zjistil Zdeněk Fiedler narušení objektů hlubokou orbou v jihozápadní části předhradí, na tehdejších parcelách č. 414 a 415,

odpovídající dnešním parcelám č. 606 a 614. Nalezené keramické fragmenty Fiedler datoval do 10. století. Zároveň zjistil narušení hrobů orbou na parcelách 405, 406 a 409, tedy v poloze Na Týnici (*FIEDLER 1958a*; *FIEDLER 1958b*; *HRALA 1958a*; *Sláma 1977a*, 54).

V květnu téhož roku ohlásil inspektor František Kubec, že se asi 150 m od valu propadla půda a v jámě se objevil hrob. Vladimír Sakař ze StArÚ místo ohledal, ale propadlou jámu nenašel. Dle výpovědi člena JZD Kováry, A. Dudy, se na poli ležícím severně od kostela P. Marie propadla půda v kruhu o průměru asi 1 m, jáma byla hluboká více než 1 m. V jámě však žádný hrob pozorován nebyl. V. Sakař při návštěvě zjistil pouze rozorávání valu (*HRALA 1958b*; *SAKAŘ 1958*).

Roku 1959 byla provedena rekognoskace budečského hradiště v rámci příprav vyhlášení lokality za Národní kulturní památku. Rekognoskace se účastnili Antonín Knor, Miloš Šolle a dr. Hobzek. Zachytili při tom dvě dosud neznámá ramena opevnění ve směru k Zákolanům. Rovněž byl ohledán sklep opuštěného domu hrobníka. V základech sklepa měla vystupovat starší substrukce obloukovitého tvaru (*ŠOLLE 1959*).

V 60. letech prováděl na Budči povrchové sběry Antonín Knor. V šíji u polohy Na Týnici zjistil narušování objektů či kulturní vrstvy mohylové kultury, střední doby bronzové (*KNOR 1962*)[29]. Později v této poloze nalezl stopy pohřebiště, které podle nálezů keramiky ze zásypů hrobů datoval do mladohradištního či časně středověkého období (*KNOR 1965*).

V závěru 60. letech ohlásilo JZD Dřetovice další nález kostry, tentokráte asi 150 m jihozápadně od severní strany kostela, na druhém stupni terasovité úpravy svahu. J. Fridrich v těchto místech vykopal sondu o rozměrech 1x0,5 m a pod vrstvou novověké navážky nalezl lidskou kostru. Dle výpovědi kopáčů byla obložena kameny. Při kostře byl nalezen železný nůž a hrdlo nádoby zdobené hřebenovou vlnicí. Pracovníci JZD dále oznámili nálezy koster při stržení meze na koruně svahu, asi 30 m jižně od místa předchozího nálezu (*FRIDRICH 1968*; *Sláma 1977a*, 54).

2.1.2.4 70.–80. léta 20. století – systematický výzkum M. Šolleho a Z. Váni

Roku 1972 byl zahájen systematický výzkum Státního archeologického ústavu pod vedením Zdeňka Váni a Miloše Šolleho, který trval až do roku 1986. Zatímco Váňa

[29] Podobné pozorování a nález pískovcového drtidla v těchto místech zaznamenal Knor již roku 1939 (*KNOR 1939*).

zkoumal opevnění a osídlení vnitřního hradiště, Šolle se zaměřil na výzkum obou kostelů a přilehlých pohřebišť.

Roku 1972 položil Z. Váňa první zjišťovací sondu v severozápadní části akropole. V následujících letech 1973–1975 pokračoval v tzv. Malém sadu severozápadně od rotundy. Zbylá část hradiště byla tehdy stále zemědělsky obdělávána, jak dokládají zápisy z jednání o vynětí areálu hradiště z intenzivního zemědělského užívání (např. *NOVÁK 1974*; *VÁŇA – NOVÁK 1974*). M. Šolle v letech 1973–1974 zkoumal pohřebiště u cukrovaru v Zákolanech, kde byly již od 19. století narušovány hroby a kde v letech 1955–1956 prováděli záchranný výzkum Zdeněk. Fiedler a Karla Motyková (*Píč 1909*, 31; *Sláma 1977a*, 175–179; *Šolle 1982*).

Od roku 1975 se výzkumy jak Z. Váni, tak M. Šolleho soustředily výhradně na vnitřní hradiště. Celá lokalita byla nejprve prozkoumána s použitím geofyzikální seismické metody (Vladimír Čečelín), kostel P. Marie lokalizován pomocí elektromagnetického průzkumu (Vilém Bárta). Dále byl proveden rozbor půdního podloží pod rotundou (Karel Žebera) a rotunda sama byla geodeticky zaměřena (Václav Hložek).

M. Šolle zkoumal v letech 1975–1977 západní sousedství rotundy sv. Petra a Pavla. Sondáž v těchto místech měla zachytit stratigrafické vztahy mezi opevněním a stavbou rotundy, zároveň zde odkryl část přilehlého hřbitova (rozmístění sond viz. volný *Plán 2*). V další etapě, po roce 1977, byly archeologické práce přeneseny do interiéru rotundy. Byla odkryta téměř celá plocha lodi, presbytář i severní věž. Výzkum v interiéru byl doprovázen stavebně-historickým průzkumem (Dobroslav Líbal, Jan Muk; viz níže pododdíl 2.2.2.2). Vybrané textilní nálezy byly analyzovány a ošetřeny (Karel Pírník, M. Soudný), byla provedena numismatická analýza nalezených mincí (Zdenka Nemeškalová) a určeny vzorky dřeva z rakví, hradby i příkopů (Zdeněk Dohnal). Tento komplexní průzkum kostela sv. Petra a Pavla byl veden s cílem definitivně určitě stáří stavby a zjistit její původní podobu. Vedle toho se M. Šolle v letech 1976–1978 věnoval také výzkumu kostela P. Marie, odhalil jeho základy a okolní pohřebiště.

Z. Váňa v letech 1976–1984 pokračoval ve výzkumu osídlení vnitřního hradiště, jak v jeho severozápadní části, tak v prostoru jižně od kostela P. Marie, kolem bývalého hrobnického domku v místech, kde již J. L. Píč zachytil "podezdívku budovy knížecího paláce". V letech 1978–1980 zkoumal vnitřní val; v letech 1981–1985 se vrátil do prostoru

Malého sadu a na závěr svého působení na Budči, v letech 1985–1986, otevřel sondu na hřbitově v jižním sousedství rotundy.

Oba autoři výzkumu podávali průběžná hlášení a souhrnné závěrečné zprávy, které jsou uloženy v archivu Archeologického ústavu AV ČR v Praze (závěrečné zprávy: *ŠOLLE 1982A-Z*; *VÁŇA 1977*; *VÁŇA 1982a,b*; *VÁŇA 1983a,b,c*; *VÁŇA 1987a,b,c*; *VÁŇA 1988*; *VÁŇA 2000a,b*). Veškeré numismatické a přírodovědné analýzy související s výzkumem rotundy sv. Petra a Pavla jsou součástí závěrečné nálezové zprávy M Šolleho (*ŠOLLE 1982E*). Zprávy ze stavebně-historického průzkumu jsou uloženy v archivu NPÚ územně odborného pracoviště středních Čech ve složkách s evidenčními čísly 134, zpráva o zaměření rotundy je uložena tamtéž, pod ev. č. 717 (*LÍBAL 1981*; *LÍBAL A KOL. 1979*; *HLOŽEK 1973*). Autoři výzkumu následně publikovali celkové výsledky v článcích v Památkách archeologických (*Šolle 1990*; *Šolle 1991*), resp. v podobě monografie (*Váňa 1995*).

2.1.2.5 80. léta 20. století – systematický výzkum předhradí a předpolí

V průběhu 80. let, souběžně se stále ještě probíhajícím Váňovým výzkumem na vnitřním hradišti, zahájila systematický výzkum předhradí Andrea Bartošková, rovněž pod hlavičkou Státního archeologického ústavu. V letech 1981–1986 a pak znovu v roce 1989 otevřela několik sond v severozápadní části předhradí, v poloze Na Kašně a napříč přilehlým opevněním. Výzkum byl opět doprovázen geofyzikálním průzkumem pod vedením Františka Marka z Katedry aplikované geofyziky Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Roku 1990 pak Bartošková uzavřela terénní výzkum budečského předhradí řadou sond protínající předhradí napříč ve směru severozápad-jihovýchod. Průběžné zprávy a hlášení jsou uloženy v archivu Archeologického ústavu AV ČR v Praze (zejm. *BARTOŠKOVÁ 1991*; *BARTOŠKOVÁ 1992*; *BARTOŠKOVÁ 1998*; *BARTOŠKOVÁ 2007*).

Terénní výzkum Státního archeologického ústavu byl v 80. letech 20. století spojen také se jménem Nadi Profantové, která otevřela menší sondu ve východní části předhradí v roce 1986 (*PROFANTOVÁ 1986*). Dosud posledním z řady badatelů, kteří prováděli na Budči badatelský výzkum, byl Ivan Krutina. Ten v letech 1983–1988 vedl výzkum v těsném západním sousedství hradiště, v poloze Na Týnici, jehož unikátní výsledky publikoval formou článků v Archeologických rozhledech a Památkách archeologických (*Krutina 1992*; *Štefan – Krutina 2009*). Poté, v roce 1989, otevřel ještě tři zjišťovací sondy v jihozápadní a západní části předhradí.

2.1.2.6 Od závěru 80. let po současnost menší záchranné výzkumy

V letech 1989–1991 realizoval Ivan Krutina menší záchranné výzkumy vyvolané stavebními úpravami při obnově rotundy: výzkum v okolí márnice u jižní zdi nového hřbitova, v západním sousedství rotundy a v klenebních zásypech mezi kopulí rotundy a románskou věží. Výzkum klenebních zásypů v rotundě souvisel s dokončení stavebně-historického průzkumu P. Macka realizovaného rovněž u příležitosti opravy rotundy (viz níže pododdíl 2.2.2.3). Zprávy o průběhů a výsledcích Krutinových výzkumů mají podobu kratších hlášení a zpráv, jsou uloženy v archivu Archeologického ústavu AV ČR v Praze.

V posledních letech měly probíhat archeologické dohledy měl probíhat při drobných výkopových pracích spojených s budováním včelích Božích muk v poloze Na Týnici (2018) a rekonstrukcí hrobnického domku na vnitřním hradišti (2019). V říjnu 2019 bylo svoláno místní šetření nad neohlášeným vztyčením kamenného bloku na okraj hradiště severně od hřbitova, prakticky do tělesa hradby. V den šetření, jehož jsem se osobně účastnila, byl již kámen opět povalen a jáma byla tedy přístupná alespoň k základní dokumentaci. V archivu Archeologického ústavu AV ČR však dosud nálezové zprávy o těchto posledních drobných akcích uloženy nejsou.

Systematické výzkumy StArÚ prováděné od 70. do počátku 90. let jsou zaneseny do vrstevnicového plánu hradiště. Plán je uložen v archivu ARUP pod evidenčním číslem PY000430059 (zmenšená kopie přiložena k této práci – viz volný *Plán 1*). Plán byl v rámci této doktorské práce digitalizován a využíván k prostorovým analýzám (viz níže diskusní oddíl 2.1.4).

2.1.3 Současný stav poznání budečského hradiště

V 90. letech 20. a na počátku 21. století se A. Bartošková intenzivně věnovala zpracování a publikaci svých výzkumů a revizím výzkumů M. Šolleho a Z. Váni se snahou o komplexní zpracování lokality (např. *Bartošková 1992*; *Bartošková 1996*; *Bartošková 2003*; *Bartošková 2004*; *Bartošková 2005*; *Bartošková 2012*; *Bartošková 2014*; *Bartošková – Štefan 2006*). Poslední publikace shrnující výsledky její práce byla vydána v roce 2014 pod názvem „Budeč, významné mocenské centrum prvních Přemyslovců“ (*Bartošková 2014*). Publikace je psána pro širší veřejnost s odkazy na původní vědecké práce. Je posledním kompendiem stavu poznání budečského hradiště.

2.1.3.1 Geologické podmínky

Podle posudku K. Žebery, který byl zpracován v souvislosti s výzkumem M. Šolleho a Z. Váni. Geologické podloží budečské ostrožny je tvořeno břidlicí a buližníkem, které místy pronikají prvohorní karbonovou terasou pískovce. Pískovec přechází v písčitojílovitou zvětralinu kameno-uhelné arkózy s ojedinělými křemennými štěrčíky a oblázky, která vznikla v tropickém klimatu starších druhohor, tj. v triasu a ve starší křídě. Ve svrchní části této fosilní zvětraliny se nacházejí zbytky svrchnokřídových cenomanských vápenců (*Šolle 1990*, 143).

2.1.3.2 Vývoj osídlení na hradišti

Nejstarší doložené osídlení pochází ze střední doby bronzové, nalezené artefakty odpovídají mohylové kultuře. Z. Váňa datoval do tohoto období jámu v prostoru hrobnického domku. M. Šolle zachytil fragmenty keramiky mohylové kultury v nejstarší vrstvě valu západně od rotundy. Podobně evidovala A. Bartošková fragmenty tohoto typu keramiky v jílovitém tělese vnějšího valu v prostoru Na Kašně (*Váňa 1995*, 71; *Bartošková 1992*, 434; *Bartošková 2003*, 186).

Početnější jsou doklady osídlení nositeli knovízské kultury ze závěru doby bronzové a počátku doby železné. Dochovaly se v podobě kulturních vrstev, zahloubených objektů, ale i opevnění z buližníkových, pískovcových a břidlicových kamenů. Toto opevnění leželo na kulturní vrstvě s výhradně pravěkými nálezy a jeho průběh odpovídal linii pozdějšího raně středověkého opevnění vnitřního hradiště (*Šolle 1990*, 143, 145).

Osídlení v období kultury pražského typu naznačují pouze ojedinělé fragmenty keramiky nalezené jako intruze v kůlové jamce datované do středohradištního období v areálu vnitřního hradiště (*Váňa 1995*, 127, 141).

Stopy osídlení z počátku středohradištního období se omezují na areál vnitřního hradiště. Fragmenty středohradištní keramiky se nacházely „rozptýlené po hradišti“ v sídlištních vrstvách. Exkluzivnější nálezy ze závěru 8. století, resp. z první poloviny století následujícího mají reprezentovat nálezy dvou ostruh s háčky, litého bronzového kování s motivem rozviliny a kování řemínků pásu z bronzového plechu s florálním motivem (*Váňa 1995*, 142). S výjimkou jedné ostruhy s háčky pocházejí všechny ostatní vyjmenované nálezy z mladších kontextů.

Vznik raně středověkého opevnění vnitřního areálu hradiště je datováno do poslední třetiny 9. století, případně počátku století následujícího. Hradba využila starší

knovízský val a vymezovala areál o rozloze 3,5 ha. Měla podobu jednodílné dřevo-hliněné hradby kombinované roštové a komorové konstrukce s přední kamennou plentou širokou 1 m sestavenou z místního kamene: břidlice, buližníku a pískovce[30]. Zadní zeď tvořily dřevěné trámy. Hradbu předstupoval příkop široky přes 3 m a hluboký údajně pouze přes 1 m.

Sídlištní zástavba ve středohradištním období měla převážně podobu zahloubených obydlí, čtvercových polozemnic s ohništěm či pecí v jednom ze západních rohů. Do tohoto období jsou ale datovány i některé stavby výhradně nadzemní konstrukce, z nichž se dochovaly kůlové jámy, žlábky, případně i jílové podlahy. Dále bylo zachyceno několik zásobních jam, ohnišť, jeden objekt sloužící zřejmě k odlévání měděných předmětů a nepravidelné jámy neurčitelné funkce.

V tomto prostředí měla být někdy za vlády knížete Spytihněva postavena rotunda sv. Petra. Archeologický výzkum M. Šolleho prokázal, že dodnes stojící rotunda sv. Petra a Pavla je v jádru plně dochovanou předrománskou stavbou, a tedy zřejmě tím kostelem, který uvádějí svatováclavské legendy. Kolem kostela se začalo brzy pohřbívat, nejstarší hroby jsou na základě výbavy, zejména šperku velkomoravského typu, datovány do 1. poloviny 10. století (k rotundě podrobně oddíl 2.2.3).

Rotunda měla být součástí areálu velmožského dvorce, jehož pozůstatky zachytil Z. Váňa. V jihozápadní části vnitřního hradiště dokumentoval výrazný zahloubený liniový objekt o délce 66 m. Na severním i jižním konci se tento žlab stáčel směrem k západu, v jižní části se navíc zdvojoval. Váňa předpokládal, že žlab je pozůstatkem palisádového ohrazení dvorce a že toto ohrazení pokračovalo dále na západ až k hradbě. Pokračování žlabu ale nemohlo být potvrzeno z důvodu omezeného rozsahu sond a nemožnosti výzkumu v areálu současného hřbitova. Liniový objekt byl interpretován jako první a dosud jediný archeologický doklad raně středověkého velmožského dvorce v Čechách, jejichž existenci u nás indikují zmínky v písemných pramenech. Budečský dvorec měl mít téměř čtvercový půdorys a plochu asi 4500 m^2, v jeho severozápadním rohu se nacházela rotunda i se hřbitovem. V prozkoumané části palisádou vymezeného areálu se dále našly pozůstatky jedné polozemnice, asi tři stavby s nadzemní konstrukcí a jámy neznámého účelu. Nelze ale s jistotou potvrdit, že všechny uvedené objekty byly současné s existencí palisádového hrazení. Datování dvorce se opírá o fragmenty drobných středohradištních

[30] Podle A. Bartoškové je použití výhradně místního kamene v nejstarší raně středověké hradbě dokladem, že hradba vznikla již před stavbou rotundy sv. Petra. Na stavbu rotundy byla totiž použita opuka dovážená z okolních zdrojů; ta pak byla dokumentována i v mladších fázích hradby (*Bartošková 2014*, 52).

a knovízských střepů ve výplni žlabu; v horní části žlabu se nacházely i střepy mladohradištní keramiky. Zánik dvorce je datován superpozicí s hroby náležejícími ke hřbitovu u kostela P. Marie, jeden z nich obsahoval minci Vratislava II. (1061–1085). Po polovině 11. století tedy již palisáda nemohla stát (*Bartošková 2014*, 66–79; *Váňa 2005*, 69–75).

Do počátku 10. století klade A. Bartošková i rozšíření osídlení na předhradí a opevnění tohoto vnějšího areálu. Podobně jako hradba vnitřního hradiště, i opevnění předhradí mělo jednodílnou komorovou dřevo-hlinitou konstrukci se zadní dřevěnou stěnou. V poloze Na Kašně bylo těleso hradby postaveno na suťové navážce z rozpadlého pískovce, která překrývala pískovcové podloží se stopami těžby. Šolleho výzkum r. 1941 v severní části předhradí zachytil také čelní kamennou plentu z břidlice a opuky. Právě použití opuky má být dokladem pro pozdější datování stavby této hradby oproti opevnění vnitřního hradiště, doba výstavby má souviset až s dovozem opuky na výstavbu rotundy. V areálu předhradí zde nalezeny stavby s nadzemní konstrukcí, které zanechaly stopy v podobně písčitých a jílovitých podlah, ohnišť, ale i zlomků mazanice s otisky prutů. V kontextu tohoto sídelního horizontu byly kromě běžných nálezů (keramika, přesleny, nože) získány také železné pásové přezky, šipky, fragment ostruhy s ploténkami a zejména unikátní kostěná obkladová destička s motivem pávů. Motiv pávů byl snad inspirován křesťanskou ikonografií, v níž symbolizuje nesmrtelnost a věčného života. Způsob ztvárnění pávů připomíná stylem zobrazení ptáků na germánských sponách; prolamování a puncování vpichy byly běžnými výzdobnými technikami kostěných předmětů v západoevropském germánském prostředí i na Moravě. Výzdoba této kostěné destičky tak v sobě zřejmě spojuje křesťanskou ikonografii a lokální provedení ovlivněné západoevropskou řemeslnou tradicí (*Bartošková 1995*; *Tomanová 2021*; *FOTO 72*).

V závěru první třetiny 10. století mělo na Budči dojít k zásadním změnám. Asi 60 m severně od rotundy dokumentoval Z. Váňa poničení hradby požárem, nicméně v bezprostředním okolí rotundy Šolle takové události nezaznamenal. V průběhu druhé třetiny 10. století měla být rozšířena hradba na vnitřním hradišti o jedno komorové těleso, které v prostoru kolem rotundy překrývalo starší hroby; kolem rotundy se tak údajně přestalo pohřbívat. V prostoru severovýchodně od rotundy měla vzniknout brána postavena do suti starší fáze opevnění. Brána otevírá komunikaci ve východo-západní ose směrem do prostoru svatopetrské rotundy a dvorce.

Obnova hradby v té době proběhla také na předhradí. Do druhé třetiny 10. století je dále kladena stavba druhého kostela na vnitřním hradišti zasvěceného P. Marii (podrobněji ke kostelu viz níže pododdíl 2.1.3.3). Do přelomu první a druhé třetiny 10. století je datován hromadný hrob odkrytý v poloze Na Týnici, v těsném sousedství hradiště. V jámě polozemnice, pozůstatku místního otevřeného sídliště, bylo nerituálně pohřbeno až 60 zmasakrovaných jedinců, vesměs mladých mužů. V sousedství masového hrobu se nacházelo standartní pohřebiště, kde mezi pohřbenými naopak převažovaly ženy a děti (*Štefan – Krutina 2009*; *Štefan – Stránská – Vondrová 2016*). Uvedené změny na hradišti jsou nejčastěji spojovány s historickou událostí zavraždění knížete Václava a zejména s následným pronásledováním jeho stoupenců družinami Boleslava I. (*Bartošková 2014*, 111–113; *Štefan – Stránská – Vondrová 2016*).

Do druhé poloviny 10. století jsou datovány objekty v jižní části vnitřního hradiště, které J. L. Píč označil za pozůstatky paláce. Výzkum Z. Váni upřesnil, že šlo o kamenné podezdívky pravoúhlých staveb. Kamenné podezdívky byly ve všech případech pojené jílem, bez malty. Vedle zcela podezděných odkryl Váňův výzkum také stavby částečně podezděné i dřevěné se srubovou konstrukcí, některé z nich byly dvou až tří prostorové. Kromě vlastní kamenné podezdívky se často dochovala i hliněná podlaha. Nadzemní stavby se v jižní části vnitřního hradiště nacházely v poměrně velké koncentraci. Při jižním okraji hradiště byla nalezena také cesta dlážděná z oblázků a drobných kamenů. Cesta vedla od brány v jižní části hradby směrem na sever, respektovala dvojici nadzemních mladohradištních staveb. Váňa v tomto prostoru předpokládal existenci tzv. mladohradištního dvorce správce hradiště. A Bartošková však hypotézu o existenci tohoto dvorce později vyvrátila (*Bartošková 2004*; *Váňa 1995*, 100–140). Stavby s kamennou podezdívkou byly odkryty také na předhradí, v poloze Na Kašně. Množství profánních staveb s kamennými prvky na raně středověké Budči je v porovnání s ostatními soudobými lokalitami v Čechách výjimečné.

Budeč je dále výjimečná také množstvím nalezených nekeramických artefaktů spojovaných s vyšším společenským prostředím (17ks zdobených kostěných hřebenů) a s artefakty ukazující na gramotnost obyvatel (7ks kovových či kostěných pisátek stilů; ne všechny předměty Váňou označené za stily však prokazatelně plnily tuto funkci).

Do mladohradištního období jsou datovány také stopy po železářské výrobě a tavbě barevných kovů. Jeden z objektů s kamennou podezdívkou v poloze Na Kašně obsahoval ve vrstvě podlahy velké množství železné strusky, proto je spojován s kovářskou činností.

Množství strusky pochází také ze západní a severozápadní části předhradí. Objekt se stopami propálení odkryla N. Profantová i v severovýchodní části předhradí. Také v prostoru vnitřního hradiště, v interiéru dvouprostorové nadzemní stavby v jižní části areálu, byla nalezena jáma s keramickými tyglíky na tavení barevných kovů a dvě ohniště.

Ještě v průběhu mladohradištního období, snad ve druhé polovině 10. nebo první polovině 11. století, došlo k zesílení hradby vnitřního hradiště. Hradba byla opatřena zadní kamennou plentou a došlo k rozšíření vnějšího příkopu kolem vnitřního hradiště. Obnovena byla i hradba předhradí.

Zánik osídlení na vnitřním hradišti klade A. Bartošková do druhé poloviny 11. století. Opírá se přitom o situaci v jižní části areálu, kde byl nalezeno 34 hrobů zahloubených do destrukce sídlištních objektů a hradby. Jeden z těchto hrobů obsahoval půldenár Bořivoje II. (1100–1107), v dalších byly nalezeny bronzové esovité záušnice velkého průměru (kolem 50 mm). Na předhradí datuje autorka zánik osídlení již do 1. pol. 11. století, a to díky absenci keramiky s archaicky zduřelým okrajem v zánikových horizontech sídlištních objektů. Zánik budečského hradiště v 11. století má odrážet také absence zmínek o hradišti v písemných pramenech, zvláště ve výčtu přemyslovských hradišť v listině Soběslava I z roku 1130.

Od 12. století měla mít Budeč výhradně náboženskou funkci: stály zde dva kostely, kolem nich obyvatelé okolních osad pohřbívali své zesnulé. U rotundy byla přistavěna románské věž a kolem ní byl vyhlouben kruhový příkop údajně k ochraně kostela. Ve 13. století byla přistavěna čtvercová věž i k mariánskému kostelíku. V následujících staletích byly prováděny další úpravy na rotundě sv. Petra a Pavla (*Bartošková 2014*).

2.1.3.3 Kostel P. Marie a okolní hřbitov

2.1.3.3.1 Výzkum kostela P. Marie

První zprávy o existenci kostela P. Marie na Budči (celé zasvěcení uváděno jako Narození Panny Marie) pocházejí z *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan (poprvé vydaná r. 1541; *HÁJEK Z LIBOČAN*, 175). Podrobnější popis poskytl ve své kronice z roku 1700 J. F. Beckovský (*BECKOVSKÝ 1700*, 133). V průběhu následujícího století kostel chátral, za josefinských reforem byl zrušen (1786) a následně rozebrán na stavební materiál, jak dokládají záznamy ve farní kronice (*ANONYM 1929*). V následujícím století již po něm na povrchu nezůstaly žádné stopy. Jeho relikty odhalily až na počátku

20. století výzkumy J. L. Píče, který se o nich zmiňuje ve *Starožitnostech země české* jako o nálezu „malé basiliky“ (*Píč 1909*, 364).

Více poznatků přinesly pozdější výzkumy J. Böhma a M. Šolleho. K Böhmově výzkumu se dochovaly dvě průběžné a dvě závěrečné zprávy s relativně bohatou fotodokumentací (*BÖHM 1931*; *BÖHM 1932*). Publikaci a vyhodnocení se ujali jednak K. Guth v článku *Praha-Budeč-Boleslav* otištěném ve *Svatováclavském sborníku* (*Guth 1934*, 763–771), jednak P. Sommer v článku v Archeologických rozhledech už v době, kdy byl sám účasten Šolleho výzkumu (*Sommer 1978*; rozsáhlejší rukopis je uložen v archivu ARUP: *SOMMER 1977*). Zaměření Böhmova výzkumu se dochovalo ve dvou verzích: jedna byla vytvořena k české části výzkumu, druhá k výzkumu americké expedice. Česká verze byla otištěna K. Guthem ve Svatováclavském sborníku. Americkou získal a doplnil E. Plesl při studijním pobytu v USA. Plánky jsou v měřítku 1:50. Zřejmě předchůdcem české verze plánu výzkumu je původní plán z roku 1929 doplněný o skicu polohy výzkumu. Je uložen v Archeologickém ústavu AV ČR v Praze pod evidenčním číslem 96009 (*PLÁN 3*).

Před započetím Šolleho výzkumu byla přesná poloha kostela určena geofyzikálním měřením a podle jeho výsledků byly položeny nové sondy. Také k Šolleho výzkumu se v archivu pražského Archeologického ústavu AV ČR dochovaly průběžné zprávy, nálezová zpráva byla vypracována dohromady se zprávou z výzkumu rotundy sv. Petra a Pavla (*ŠOLLE 1982A-Z*). Publikace výsledků měla, podobně jako v případě rotundy, formu článku v Památkách archeologických (*Šolle 1991*). Komentáře k výsledkům výzkumu kostela P. Marie na Budči napsal J. Sláma ve Sborníku Národního muzea v Praze (*Sláma 2007*).

2.1.3.3.2 Odkrytý půdorys kostela P. Marie

Kostel P. Maria na Budči byl jednoduchou jednolodní stavbou s východní apsidou. Orientace kostela byla od přesného východo-západního směru mírně odchýlena na SVV-JZZ. Na západě byl později zřízen přístavek čtvercového půdorysu interpretovaný jako věž, resp. věžovitý přístavek. V západní stěně tohoto přístavku byl odhalen vstupní otvor o šířce 86 cm. Zeď přístavku překrývá hrob s brakteátem Přemysla Otakara II. (1210–1260), přístavba je tedy kladena do 2. poloviny 13. století.

Celková délka kostela činila 13,4 m a šířka 5,7 m. Původní kostel bez věžového přístavku měřil 10,7 m, z toho vlastní loď 7,4 m. Věžovitý přístavek měl světlé rozměry

1,7m x 1,7 m. Mocnost základového zdiva apsidy činila 0,86cm. Základy lodi byly mocné 0,8–0,9 m, základ západní stěny lodi ale dosahuje 1,1–1,4 m, základ věžového přístavku jen 0,75–0,8 m (*Šolle 1991*, 233, 235, 237; *PLÁN 4, 8*).

Böhmův výzkum také odkryl základový pás pod úrovní vítězného oblouku (*Guth 1934*, 52–53). Šolle zachytil relikty zdiva vně kostela, jižně od věžovitého přístavku a další výběžek zdiva v interiéru na západním konci při jižní stěně (*Šolle 1991*, 233, 235).

2.1.3.3.3 Relikty nadzemního zdiva kostela P. Marie

Výzkum J. Böhma zachytil relikty nadzemního obvodového zdiva. Nejlépe se dochovalo nadzemní zdivo apsidy, a to do výšky dvou řádků a mocnosti 77 cm. Podle Böhmovy dokumentace měla mít podkovovitý půdorys tvořící 2/3 kruhu. Základ apsidy měl ale tvar půlkruhový. Nadzemní zdivo apsidy bylo stavěno z miskovitě opracovaných opukových kvádrů dlouhých 22–40 cm a širokých 10–15 cm, které byly nepravidelně vázány. Jádro bylo tvořeno neopracovanými zlomky opuky pojenými maltou. Nadzemní část zdiva byla tvořena technikou litého zdiva, *opus emplectum* (*FOTO 1, 3, 4, 5*). Pojící malta byla načervenalá, dle Gutha obohacena nasucho hašeným vápnem.

V lodi se nadzemní zdivo dochovalo v jižní stěně v rozsahu šesti kvádrů, z toho pět tvořily opukové kameny a šestý pískovec o rozměrech 33 x 18 x 21 cm (*FOTO 2*). Podobný pískovcový kvádřík (35 x 25 x 21 cm) se dochoval na vnitřním líci. Guth se domníval, že jde o stopy pozdější opravy. Malta v této části byla stejná jako v apsidě.

Poslední dochovaný kus nadzemního zdiva se nacházel v jihozápadním rohu. V těchto místech bylo tvořeno kvádry o rozměrech 10–30 x 10–20 x 20 cm s rovnou zadní hranou opracovanou zubákem. Malta byla žlutohnědá. I v těchto místech bylo nadzemní zdivo výsledkem pozdější opravy (*Guth 1934*, 764–765).

2.1.3.3.4 Základové zdivo kostela P. Marie

V době výzkumu M. Šolleho se podařilo odkrýt již pouze základové zdivo. Základ půlkruhové apsidy podle Gutha a Sommera sestával z břidlicových desek dlouhých 40–79 cm a vysokých 12–13 cm; dochováno bylo až 5 řad nad sebou, nadzemnímu zdivu byl základ rozšířen (*FOTO 1, 8*). Podle pozorování M. Šolleho zde byly použity i opukové a pískovcové kameny. Koruna tohoto základu byla tvořena velkou deskou z modré břidlice. Základové zdivo lodi tvořily břidlicové desky o délce až 2,1 m a široké až 1 m. Dle Böhmova pozorování nebylo základové zdivo pojeno maltou, jen načervenalou hlínou; Šolle pojivo popisuje jako červenavou písčitojílovitou arkózu získanou z geologického

podloží. Část šikmě kladených kamenů v základu jižní zdi popsal M. Šolle jako *opus spicatum* (*Guth 1934*, 764–766; *Sommer 1978*, 173; *Šolle 1991*, 233; *FOTO 9, 10*; *PLÁN 7*).

Základové zdivo západního přístavku mělo odlišnou konstrukci od základu lodě. Sestávalo z lomové opuky a hrubě přitesaných pískovcových kvádrů, rohy byly zpevněny kvádry pečlivěji upravenými. Malta v západním přístavku byla oproti maltě v lodi světlejší a méně kvalitní, s obsahem vápna, které K. Guth popsal identifikoval jako hašené namokro (*Guth 1934*, 766; *Šolle 1991*, 233).

Böhmem odkrytý pás zdiva pod vítězným obloukem měl rozměry 40 x 70 cm. Sestával z opukových kamenů pojených hnědou maltou se zrníčky vápna, dle Gutha hašeného nasucho. Podle P. Sommera šlo o mladší konstrukci (*Guth 1934*, 765–766; *SOMMER 1977*, 14–15; *FOTO 16*).

Šollem zachycený přístavek vně kostela, jižně od věže, měl údajně pravoúhlý tvar o světlosti 100 cm a byl stavěn z opuky a pískovce. Autor výzkumu předpokládal, že k dostavění tohoto přístavku došlo v souvislosti se stavbou věže. Výběžek jižní stěny v západní části interiéru měl rozměry 40 x 65 cm a sahal do hloubky 60 cm. Byl postavený z hrubě opracovaných opukových kvádříků. Šolle tento výběžek zdiva interpretoval jako pozůstatek pilíře tribuny (*Šolle 1991*, 233, 235; *FOTO 10, 11, 12*).

2.1.3.3.5 Kostnice a hroby v interiéru kostela P. Marie

V kostele nebyly nalezeny žádné stopy po podlaze. Většina vnitřního prostoru kostela byla poškozena jámou s množstvím lidských kostí. Tato kostnice zasahovala až do písčitého podloží a porušila i severovýchodní část apsidy. M. Šolle vyvodil závěr, že tato kostnice byla vybudována po zrušení kostela a byly do ní ukládány ostatky nalezené během vybírání kamene. Celá situace byla zasypána vrstvou s kameny, sutí, kostmi a zlomky prejzů. Tento zásyp ležel také v okolí jižní zdi, a to bezprostředně na kulturní vrstvě, do níž byl kostel založen.

Pruh podél jižní zdi lodi představoval jedinou část interiéru, která nebyla výkopem pro kostnici zasažena. V tomto pruhu byly odkryty dva hroby č. 145 a 156, jejich zásyp obsahoval fragmenty středohradištní až časné mladohradištní keramiky. Šolle proto hroby datuje do časné fáze mladohradištního období (*Guth 1934*, 766; *SOMMER 1977*, 15–16; *Šolle 1991*, 233, 236; *FOTO 3, 4, 5, 6, 15, 16*).

2.1.3.3.6 Hřbitov v okolí kostela P. Marie

V okolí bylo výzkumem J. Böhma odkryto na 151 hrobů, během výzkumu M. Šolleho pak dalších 137. Kulturní vrstva, do níž byly hroby zahlubovány, obsahovala další lidské kosti. Šolle odhadoval počet pohřbených, spolu s ostatky uloženými v kostnici, na zhruba 600. Výzkum však neodkryl celou plochu hřbitova a některé z hrobů byly zničeny těžbou vápence.

Jeden z hrobů odkrytý během výzkumu M. Šolleho, označený jako hrob č. 143, byl překryt severní stěnou lodi kostela (*FOTO 17, 18*). Autor tuto situaci vysvětlil tak, že se na místě kostela P. Marie ojediněle pohřbívalo již před jeho stavbou. K založení standardního pohřebiště ale mělo dojít až u stojícího kostela. V blízkosti hrobu 143 se nacházela další skupina hrobů odkrytá už výzkumem J. Böhma, která je pokládána za jednu z nestarších v rámci hřbitova. V jednom z těchto hrobů označeném č. 79/1 byl u lebky zesnulého nalezen denár Jindřicha I. Bavorského (948–955). Tento hrob porušoval ještě druhý, starší hrob bez výbavy, č. 80/2. Situace hrobu s denárem je pokládána za určující pro datování vzniku kostela P. Marie do přelomu první a druhé třetiny 10. století.

Krom tohoto denáru byly na hřbitově nalezeny denár Vratislava II. (1061–1085) v hrobě 42/34, Bořivoje II. (před 1107) v hrobě 28/20, brakteát Přemysla Otakara II. (1210–1260) v hrobě 173, který byl překryt západním věžovitým přístavkem kostela. Mimo hrobový kontext byl nalezen ještě slezský brakteát ražený po r. 1250.

Nejčastějším přídavkem v hrobech na hřbitově u kostela P. Marie byly esovité záušnice, nejčastěji bronzové, méně často stříbrné. Jejich velikost se pohybovala od malých průměrů (15–20 mm) po velké (do 60 mm). Nejvíce záušnic spadalo do rozmezí 20–30 mm. Hroby s nejmenšími záušnicemi se nacházely za apsidou, východně od kostela. Hroby č. 220 a 231 s esovitými záušnicemi malého průměru se nacházely také jihozápadně od kostela, v blízkosti palisádového žlabu, přičemž tento žlab respektovaly. Záušnice středního a velkého průměru se nacházely v hrobech západně od kostela. Rozmístění hrobů se záušnicemi rostoucích průměrů ukazují plány v publikaci M. Šolleho (*Šolle 1991*, obr. 8, 12, 13). Zhruba ve čtyřech hrobech východně od kostela se našly také nože, v jednom křesací kámen.

14 hrobů bylo kryto velkými kamennými deskami, nejčastěji z břidlice a pískovce. Břidlicové kameny mají mít podobný charakter jako kameny ze základů kostela P. Marie.

Tyto hroby se nacházely východně a jižně od kostela. M. Šolle je datoval do 11.–13. století. Jinou evidovanou variantou úpravy hrobové jámy kamenem bylo částečné obložení. Hroby s částečným kamenným obložením se pak nacházely rozprostřené po celé ploše pohřebiště.

O stáří některých hrobů vypovídají jejich stratigrafické vztahy se sídlištními vrstvami a objekty. Podle M. Šolleho byla v interiéru kostela dokumentována kulturní vrstva se středohradištní keramikou. Ve vnějším okolí kostela se pak měla nacházet kulturní vrstva a objekty (č. 27, 28) obsahující i mladohradištní keramiku. Západně od kostela se nacházely dva starší sídlištní objekty překryté hřbitovem.

O údajně spíše sporadickém pohřbívání i v průběhu středověku a novověku svědčí hroby, v nichž se našly růžence, prsteny, knoflíky, případně pozůstatky kování rakve. U nich má být i četnější poloha pohřbívání s rukama na prsou. Zřejmě k nejmladším hrobům měly patřit dva hroby z první třetiny 17. století, jejichž náhrobky byly po zrušení mariánského kostela přemístěny k sakristii rotundy sv. Petra a Pavla. Mezi mladší hroby zřejmě patří i dva hroby s neobvyklou orientací. Hrob č. 202 se zbytky kování rakve měl obrácenou orientaci, tedy obličejem k západu. Hrob č. 183 s růžencem byl orientován ve směru SSZ-JJV, hlavou radiálně k lodi kostela. Většina ostatních hrobů byla orientována shodně s osou kostela, tzn. Z-V a s mírnou odchylkou JZZ-SVV, některé hroby východně od kostela jsou orientovány radiálně k apsidě (*Guth 1934*; *Sommer 1978*; *Šolle 1984*; *Šolle 1991*).

2.1.4 Diskuse současného stavu poznání budečského hradiště

Studium primárních pramenů a publikací o vývoji budečského hradiště ukázaly některé nejasnosti v současných interpretacích a ukázaly nutnost kritiky nejen závěrečných interpretací, ale i primárních pramenů, zejména terénní dokumentace. Následující kapitoly upozorňují na nedostatky původní dokumentace i závěrečných hypotéz a diskutují pevnost jejich argumentů. Odpovědi na nově otevřené otázky ale může přinést až komplexní a systematická revize dostupných pramenů, případně nový terénní výzkum. Následující kapitoly tak také naznačují směry dalšího bádání o Budči.

2.1.4.1 Prameny

Současný stav archeologického bádání o vývoji Budče se opírá v zásadě výhradně o zpracování rozsáhlých systematických výzkumů. V případě publikací M. Šolleho a Z. Váni jde o interpretace výsledků vlastních výzkumů. Také A. Bartošková vycházela

z výsledků vlastních výzkumů, a dále se zabývala revizí vybraných situací z výzkumů M. Šolleho a Z. Váni. Při vytváření současného obrazu vývoje budečského hradiště byly ale opomíjeny starší a náhodné nálezy či sběry, jejich informační potenciál tak zůstal nevyužit. Starší nálezy a sběry sice představují do jisté míry komplikovaný pramen s omezenou vypovídací hodnotou. Jistě je nelze brát jako pevnou oporu ani základ jinak nedoložených teorií. Tyto druhy archeologických pramenů spíše otevírají nové otázky, a také odhalují další možnosti bádání i jeho možná omezení.

Stranou doposud zůstávaly zprávy V. Krolmuse o pravěkých nálezech (*Sklenář 1972*) či stopy osídlení mohylové kultury v poloze Na Týnici, které prospekcí zjistil A. Knor (*KNOR 1962*). Tyto prameny rozšiřují oblast pravěkého osídlení budečské ostrožny i mimo areál vnitřního hradiště.

Hlášení o náhodných nálezech a sběrech zachytily pozůstatky kamenné architektury na předhradí, v poloze Na Kašně, již před zahájením výzkumu A. Bartoškové (*ANONYM 1949*; *Šolle 1949*). Zprávy o rozorávání objektů indikují potenciál výzkumu jihozápadního předhradí, kde dosud rozsáhlejší terénní odkryvy neproběhly (*FIEDLER 1958a*; *Píč 1909*, 330; *Sláma 1977a*, 54–55).

Zprávy o 19. století mimo jiné i nálezy celých nádob. J. Sláma tyto zprávy interpretuje jako možné indicie pro nálezy hrobů (*Sláma 1977a*, 54–55; také *Sommer 1987*, 81–82). Dle údajů V. Krolmuse byly dvě do sebe vložené nádoby nalezeny v hrobě spolu s mečem a sekerou v areálu současného hřbitova (*Sklenář 1972*). Do muzea Slaný byla v 19. století darována kování vědra údajně nalezená v okolí kostela P. Marie (*Sláma 1977a*, 55). Novější výzkumy Z. Váni a M. Šolleho však nálezy celých nádob v hrobech na Budči neprokázaly. Během Váňova výzkumu se podařilo najít celé nádoby pouze v sídlištních situacích (*Váňa 1995*, 103 – nález téměř celých nádob v obilnici). M. Šolle pak na základě absence milodarů demonstroval nábožensko-ideologický rozdíl mezi bohatě vybavenými hroby u svatopetrské rotundy a současnými, podobně bohatými hroby na pohřebišti v Zákolanech u bývalého cukrovaru, které naopak nádoby obsahovaly (*Šolle 1990*, 167–168). V této souvislosti se nabízí připomenout, že dosud chybí publikace pohřebišť na Budči, která by obsahovala kompletní katalog hrobů ve formě edice pramene.

Rešerše primárních pramenů přinesla také podstatné informace o novodobých událostech na Budči. Zpráva E. Pleslové z návštěvy Váňova výzkumu uvádí geofyzikálně zjištěnou kruhovou anomálii poblíž valu. V místě anomálie byla otevřena sonda 5x5 m,

která zachytila recentní jámu na pálení vápna. Dle výpovědi Karla Žebery byly ve 20./30. letech 20. století na Budči, vedle lámání vápence a opuky, v provozu podobné kruhové objekty na pálení vápna (*PLESLOVÁ 1978*). Tyto recentní zásahy je nutné vzít v úvahu při revizi starších výzkumů, a především při plánování nových prospekcí.

2.1.4.2 Vývoj osídlení hradiště

Podle současných interpretací se počátek trvalého raně středověkého osídlení klade, pomineme-li ojedinělé fragmentů keramiky pražského typu, do 1. poloviny 9. století. Do středohradištního období jsou datovány některé zahloubené i nadzemní objekty na vnitřním hradišti. Jako doklad vyššího společenského prostředí jsou předkládány kovové nálezy. V jedné ze sídlištních jam (Váňův obj. XIII v jihozápadní části vnitřního hradiště; *Váňa 1995*, 129, obr. 93:9) byla nalezena ostruha s háčky. Váňa se dále odkazuje na Šolleho nález další ostruhy s háčky (*Váňa 1995*, 143)[31], Šolle sám ji ale popisuje jako málo chronologicky citlivou (*Šolle 1990*, 168, obr 24). Vedle ostruh s háčky mají mezi nálezy 9. století patřit dva zlomky bronzových kování, které Váňa popsal jako avarsko-slovanská (*Váňa 1995*, 134–136, obr 95:1,2). Všechny kovové nálezy datované do nejstaršího sídlištního horizontu pocházejí z mladších kontextů a zásypů zahloubených objektů, s výjimkou ostruhy z obj. XIII. Je tedy obtížné rozhodnout, zda je můžeme pokládat za doklad vyššího společenského prostředí na Budči v 9. století. Může jít stejně pravděpodobně o kovový odpad určený k recyklaci, jak vykládá avarské nálezy z Mikulčic J. Zábojník (*Zábojník 2005*). Vyhodnocení nestarší raně středověké vrstvy osídlení je velmi obtížné, zejména díky stavu zpracování dosavadních výzkumů: oddělené vyhodnocení výzkumu M. Šolleho a Z Váni, nepřehlednost ve značení sond, složitá lokalizace nálezů. Lze jen shrnout, že na Budči je s jistotou zachyceno osídlení datované středohradištní keramikou do 9. století s určitými indiciemi o přítomnosti elity v podobě ostruh a bronzových kování.

Následující období, první třetinu 10. století označuje A. Bartošková ve své shrnující publikaci o Budči z roku 2014 jako vrcholnou fázi mocenského postavení budečského hradiště (*Bartošková 2014*, 55ff). Toto tvrzení je ale, spíše než výsledky archeologických výzkumů, ovlivněno skutečností, že Budeč je v písemných pramenech uváděna právě v kontextu této doby, v souvislosti s výukou kněžice Václava a se založení rotundy sv. Petra. Je pravdou, že do počátku 10. století je datována výstavba rotundy sv. Petra

[31] Váňa přitom chybně odkazuje na obrázek č. 66 v Šolleho publikaci z roku 1990. V citované publikace ale tak vysoké číslo obrazových příloh není.

a že hradiště i předhradí již tehdy byly opevněny hradbou. Z pohledu četnosti a charakteru archeologických pramenů (stily, kovové nálezy, kostěné hřebeny), počtu hrobů (hroby se záušnicemi anebo s kamenným obložením v okolí kostela P. Marie a v jižní části hradiště) a charakteru osídlení (stavby na kamenných podezdívkách) se zdá, že vrchol rozvoje osídlení na Budči je potřeba posunout až do mladohradištního.

V neposlední řadě, ani datování zániku hradiště do 2. poloviny 11. století, kam jej klade A. Bartošková, nelze pokládat za pevně podložené. Takový závěr vychází ze situace v jižní části vnitřního hradiště odkryté výzkumem Z. Váni. Nacházely se zde stavby s kamennou podezdívkou datované do mladohradištního horizontu osídlení. V destrukcích těchto staveb se vyskytovaly fragmenty keramiky s archaicky zduřelým okrajem, které A. Bartošková na základě místní situace datuje do 11. století. Do těchto destrukcí byly zahloubeny hroby, z nichž některé obsahovaly esovité záušnice velkého průměru (*Váňa 1995*, 121–125). Situace na jižním okraji vnitřního hradiště skutečně napovídá, že zdejší sídelní objekty byly převrstveny pohřebištěm někdy v horizontu pozdní doby hradištní. To ale ještě nemusí znamenat, že osídlení zaniklo na celé ploše hradiště. Výzkum M. Šolleho odkryl západně od kostela P. Marie objekty datované do pozdní doby hradištní, 12.–13. století. Dále, hroby se záušnicemi velkého průměru odkryté sondou S25 severovýchodně od kostela P. Marie měly být překryté sídlištní vrstvou s pozdněhradištní keramikou (*ŠOLLE 1982C*, 24–26[32]; *Šolle 1991*, 263). Uvedený interpretační rozpor opět naráží na oddělené zpracování výzkumů M. Šolleho a Z. Váni, a na absenci komplexního a přehledného vyhodnocení.

Skutečnost, že Budeč nebyla zcela opuštěná ani v následujících staletích naznačuje dále i poznámka Z. Váni o nálezech stop osídlení z přibližně 16.–17. století, které se projevovaly „na různých místech v centru hradiště“ (*Váňa 1995*, 77)[33]. Otázkou je samozřejmě charakter tohoto novověkého osídlení. Lze opodstatněně předpokládat, že mohlo jít o stavby související s provozem hřbitovů a kostelů; ostatně i kostely samy byly v průběhu staletí rekonstruovány a upravovány.

[32] Číslování stran u dokumentů uložených v digitálním archivu ARUP se řídí čísly stran jednotlivých digitalizovaných pdf souborů, nikoliv původních dokumentů.

[33] V prostoru severně od hrobnického domku (západní části úseku A16) bylo během výzkumu odkryto torzo zídky, na níž byly nalezeny kromě raně středověké keramiky i zlomky kachlů a keramiky 16. století. V její blízkosti (v úseku A19) protáhlá jáma vyplněna drobnými kameny a zlomky novověkých cihel a střešních tašek (*Váňa 1995*, 77).

2.1.4.3 Velmožský dvorec

Existence dvorců na raně středověkých hradištích je doložená jak písemnými prameny (*Sláma 1986*, 19–20), tak archeologickými výzkumy na dalších lokalitách (zejména na Moravě a západním Slovensku). Předpokládá se u nich pravidelná vnitřní struktura, kterou odráží zahloubené objekty, ale i ekofakty (*Meduna 2008*; *Macháček 2005*; *Baxa – Maříková-Kubková 2017*).

Existence a podoba velmožského dvorce na Budči se však zatím opírá o několik předpokládaných, ale nedoložených skutečností. Jedinou oporou pro existenci dvorce na Budči je výrazný palisádový žlab zjištěný východně a jižně od kostela P. Marie. Jeho délka dosahuje 66m, orientace odpovídá zhruba směru SSZ-JJV, jeho linie na obou koncích pravoúhle zahýbá směrem na západ. Poznání struktury a využití plochy vymezené žlabem naráží na dobovou metodiku výzkumu a stav zpracování. Nicméně, samotná interpretace palisádového žlabu jako ohrazení velmožského dvorce má samo o sobě dvě zásadní omezení. První jsou možnosti datování vlastního objektu žlabu. Druhým omezením je rozsah zkoumané plochy. Vnitřní struktura předpokládaného dvorce pak zůstává prakticky neznámá.

. Zkoumaný palisádový žlab neporušuje žádné starší objekty. V jílovité výplni žlabu byly nalezeny fragmenty středohradištní a pravěké keramiky. Mladohradištní keramika se nacházela pouze ve svrchních částech zásypu. Autor výzkumu, Z. Váňa, však žádné příklady keramiky z tohoto objektu nepublikoval (*Váňa 1995*, 69–71). Datování zániku dvorce je odvozováno od skupiny hrobů patřících ke hřbitovu u kostela P. Marie. Skupina hrobů s malými záušnicemi údajně palisádový žlab, resp. palisádu dvorce ještě respektuje (*Šolle 1991*, 249–250). Zda ale tato skupina hrobů respektovala žlab skutečně záměrně, nebo náhodou (zda v době uložení hrobů s malými záušnicemi palisádové ohrazení ještě stálo či nikoli) nelze ve skutečnosti rozhodnout. Jisté je, že žlab je porušen jinými hroby téhož hřbitova, z nichž hrob č. 234 obsahoval denár Vratislava II (1061–1085). Ve 2. polovině 11. století již tedy palisáda nestála (*Šolle 1991*, 258).

Obecně přijímané předpoklady o rozsahu palisádového ohrazení a z nich vyplývající poloha vůči ostatním objektům na hradišti přinášejí další pochybnosti. Výzkum zachytil pouze východní stranu liniového žlabu a část strany severní a jižní. Předpokládaný další průběh zasahoval do prostoru současného hřbitova, takže z pietních důvodů nemohl být předpokládaný průběh žlabu západním směrem ověřen. Autor výzkumu, Z. Váňa, se nicméně domníval, že ohrazení sahalo až k hradbě a že rotunda byla součástí ohrazeného

areálu. Rotunda by se tak nacházela v severozápadním rohu dvorce. Pokud vstup do rotundy byl již od počátku ze severní strany, pak by se z rotundy vycházelo směrem do palisády; vchod od linie palisády by dělilo jen několik málo metrů. V místě, kde by se měl palisádový dvorec dotýkat hradby, nalezl M. Šolle pozůstatky brány. Existenci této brány datoval do poloviny 10. století, nicméně na plánu je zakreslena až v rekonstrukci stavu po polovině 11. století (*Šolle 1990*, 155; obr. 45)[34]. Vzájemná poloha předpokládané linie palisády, rotundy a brány v západní hradbě působí poněkud nelogicky (*PLÁN 5*). Navíc, pokud by palisádový žlab sahal až k západní hradbě, jak předpokládají obecně přijímané rekonstrukce, musel by být zachycen v sondách severně a severovýchodně od rotundy. Šollem zde vytyčené sondy 11, 12 a16 však odkryly pouze hroby a kruhový příkop (volný *Plán 2*; *PLÁN 6a,b,c*). Stopy palisádového ohrazení již v okolí rotundy nebyly nikde zachyceny.

Palisádové ohrazení zachycené východně a jižně od kostela P. Marie tedy zjevně nesahalo až k západní linii hradby, minimálně na své severní straně. Zdá se tedy, že rotunda sv. Petra nestála v uzavřeném, palisádou ohrazeném areálu dvorce. Palisádový žlab nicméně reflektuje určité členění prostoru sídliště v bezprostředním okolí rotundy. Žlábky menších rozměrů se ostatně našly i na jiných místech hradiště (např. *Váňa 1995*, 17, 42, 43, obr. 8, 29, 30). Otázkou pro budoucí výzkum je časové zařazení a přesnějšího určení funkce tohoto objektu.

2.1.4.4 Kostel P. Marie a okolní hřbitov

Kostel P. Marie a okolní hřbitov byly zkoumány v několika etapách. Poprvé v letech 1929 a 1931 týmem J. Böhma a vedle něj pracující americkou expedicí F. V. Fewkse a R. Ehricha. Později pak v letech 1976–1978 M. Šollem, části pohřebiště byly odkrývány i Z. Váňou v sondách jižně od kostela. Zpracování každé etapy výzkumu bylo odděleně publikováno. Dosud však nebyl publikován celkový katalog pohřebiště, neznáme jeho vztah k hrobům odkrytým kolem rotundy sv. Petra a Pavla ani k hrobům v jižní části hradiště. Komplexní vyhodnocení kostela P. Marie a okolního hřbitova samozřejmě také zatím chybí. Následující odstavce představují dosavadní stav zpracování a opět poznámky k některým dosavadním interpretacím.

2.1.4.4.1 Geologické podloží a starší kulturní vrstvy

Údaje o stratigrafických souvislostech a geologickém podloží se u výzkumů J. Böhma a M. Šolleho liší. Podle zjištění výzkumu J. Böhma byly základy kostela

[34]Jistě nelze vyloučit možnost, že by brána severně od rotundy vznikla až po zániku dvorce.

postaveny do kulturní vrstvy obsahující uhlíky a zlomky opuky, ale žádné fragmenty keramiky (*Guth 1934*, 766; *SOMMER 1977*, 15). Podle Šolleho popisu byl kostel založen do kulturní vrstvy s fragmenty knovízské a středohradištní keramiky, zatímco vně, v okolí kostela se dochovaly kulturní vrstvy obsahující i mladohradištní keramiku (*Šolle 1991*, 235, 237). Geologické podloží popsal J. Böhm ve své nálezové zprávě jako písek (*BÖHM 1932*, 23). Podobně i K. Guth v publikaci Böhmova výzkumu uvedl, že se v apsidě nacházela „jalová písčitá půda, na jejím povrchu uhlíky a mezi tím kousky opuky (*Guth 1934*, 766). Oproti tomu P. Sommer ve zpracování téhož výzkumu popsal podloží jako jíl, příp. spraš (*SOMMER 1977*, 3; *Sommer 1978*, 173). Šolleho pozorování dává za pravdu opět spíše Böhmovi a Guthovi, když podloží charakterizoval jako písek a cenomanský vápenec; v legendě publikovaného plánu ale uvádí písčitojílovité podloží (*Šolle 1991*, 235). Při výzkumu budečského hradiště v místě kostela P. Marie nebyl proveden geologický posudek, jako tomu bylo v případě výzkumu rotundy (viz dále odstavec 2.2.3.1.1). Na podrobnější sledování a průzkum geologických poměrů nejen v místě kostela P. Marie, ale systematicky na celém hradišti, je nutné se zaměřit při plánování budoucích výzkumů.

2.1.4.4.2 Odkryté pozůstatky zdiv

Mezi jednotlivými autory se liší také informace o hloubce základového zdiva. J. Böhm uvádí, že základy ležely 30–40 cm pod povrchem (*BÖHM 1931*, 8); snad měl na myslí korunu základů, neboť tento údaj uvádí v souvislosti se špatným dochováním zdiva z důvodu orby. Totéž opakuje i P. Sommer (*SOMMER 1977*, 13). K. Guth udává dochovanou výšku základů apsidy až 70 cm (*Guth 1934*, 765). Šolle se v textu k hloubce základového zdiva kostela nevyjadřuje. Podle kresebné dokumentace se zdá, že dosahuje výšky až cca 70 cm, jak uvedl i K. Guth (*PLÁN 7*).

V popisu základového zdiva M. Šolle charakterizoval konstrukci části zdiva při jižní straně apsidy jako *opus spicatum* (*Šolle 1991*, 235; *FOTO 9*). Žádné zdivo takového charakteru však při revizi dokumentace nebylo zachyceno. Na plánu zachycujícím základové zdivo apsidy je patrná řada šikmo ložených kamenů (*PLÁN 7*). Na fotografických snímcích je podobný šikmý sklad kamenů zachycen také v základech západní zdi lodi (*FOTO 9, 10*). V obou případech jde o úsek jednoho řádku šikmo ložených kamenů, nikde nebyly doloženy dvě protichůdně ložené řady nad sebou. Ani v jednom případě nejedná o skutečné *opus spicatum*, maximálně lze tyto úseky pokládat za jeho primitivní napodobeninu.

Relikt zdiva vybíhající z jižní základové zdi v západní části lodi interpretoval M. Šolle jako základ sloupku pro tribunu. Tato interpretace měla potvrzovat funkci kostela P. Marie jako kostela hradského správce. Uvedený relikt je zřejmě zachycen na fotografiích č. *FOTO 10*, *11*. Na těchto snímcích je patrné, že zdivo se nedochovalo do stejné výše, jako zdivo základů lodi (snad z toho důvodu nebylo zachyceno výzkumem J. Böhma?). Dále se zdá, že „základ sloupku tribuny" byl založen o jeden až dva řádky hlouběji než základové zdivo lodi a že zdiva nejsou vzájemně provázaná. Vzhledem k odlišnému složení (opukový „základ sloupku tribuny", břidlicový základ lodi) je pravděpodobné, že zdiva nejsou stejně stará. Otevírá se tak otázka stáří tohoto reliktu. Podle popisu faráře Dominika Pubce uloženého v archivu ARUP byl v kostele přistavěn kůr (*ANONYM 1929*; *Sommer 1978*, 174). Existence kůru jistě nevylučuje existenci starší tribuny; stejně tak je možné ale, že výběžek zdiva souvisí až s přístavbou tribuny doložené v popisu faráře Pubce.

Šolle dále uvádí nález čtvercového přístavku jižně od věže a lodi kostela. Jeho existence je ale velmi nejistá. Sám autor ji nenechal jasně zakreslit do plánů a následných rekonstrukcí. Na fotografiích z výzkumu se v uvedeném prostoru nachází vrstva spíše volně ležících kamenů, (*FOTO 12*). Podobné kamenné destrukce se nacházejí i západně od kostela a jsou interpretovány jako destrukce sídlištních objektů (*FOTO 13*, *14*) Böhmův výzkum se o žádném nálezu zdiva jižně od kostela nezmiňuje. Podle popisu faráře Pubce se sice zdá, že jižně od kostela se nacházela sakristie. Tu bychom ale hledali spíše v blízkosti presbytáře (*ANONYM 1929*; *Sommer 1978*, 174).

2.1.4.4.3 Kostnice

Výrazným objektem, který vyvolává nejednu otázku, je rozsáhlá, asi 1 m hluboká jáma vyplněná množstvím lidských kostí z rozrušených hrobů. Tato kostnice porušila většinu plochy interiéru kostela, s výjimkou úzkého pásu podél jeho jižní zdi. Dále zničila také část severní zdi lodi i apsidy (*Guth 1934*, 766; *SOMMER 1977*, 15; *Sommer 1978*, 173; *Šolle 1991*, 236)[35]. Okraj kostnice bylo údajně možno sledovat podle pískovcových kamenů pocházejících zřejmě ze zničené apsidy, vyskládaných během hloubení kostnice (*BÖHM 1932*, 26; *SOMMER 1977*, 15; *Šolle 1991*, 236). Výzkum J. Böhma zachytil pod úrovní kostnice starší zahloubený objekt, který byl porušen i zděným pásem v místech

[35] J. Böhm si v popisu situace apsidy a kostnice zřejmě zaměnil světové strany. Píše totiž, že zůstala zachována jen severní polovina apsidy, zatímco jižní část byla porušena jámou s kostmi. (*BÖHM 1931*, 6).

vítězného oblouku. Datování tohoto zahloubeného objektu nebylo možné určit (*BÖHM 1932*, 26; *SOMMER 1977*, 15).

V době výzkumu J. Böhma byla kostnice zkoumána pravděpodobně jen sondami na několika místech (*FOTO 3, 4, 5,* 6). V celém rozsahu kostnici prozkoumal zřejmě až výzkum M. Šolleho. Šollem pozorované stratigrafické vztahy kostnice a okolních vrstev jsou zachyceny na plánu, který je uložen v digitálním archivu ARUP pod číslem PY000430199 (volný *Plán 3a*). Plán ovšem zachycuje pouze svrchní část kostnice, nikoliv její mocnost ani úroveň dna. Podle tohoto plánu sahá kostnice až ke zdivu lodi, není jim překryta ani jej neporušuje. Kostnice je podle kresebné dokumentace překryta jílovito-písčitým zásypem s opukovými kameny označenou jako vrstva 5. Fotografická dokumentace k rekonstrukci stratigrafických vztahů kostnice příliš nepomáhá. Na snímcích jsou kosti překryté kamennými destrukcemi nejasného původu a vztah k dochovaným zdivům není zcela zřejmý. (*FOTO 15, 16*) Podle fotoplánu se nicméně zdá, že základové zdivo chybí právě v ploše kostnice (*PLÁN 8*). To potvrzuje správnost úsudku, že kostnice byla zřízena až po zániku kostela P. Marie. Revize situace kostnice v terénu však již nebude možná, neboť během Šolleho výzkumu byly terény odstraněny zřejmě až na úroveň podloží (*FOTO 19, 20*).

Kosti ve vyhloubené jámě neleží v přirozené antropologické poloze. Nejde tedy o hromadný hrob, ale o skládku kostí z rozrušených hrobů, jak správně tvrdil M. Šolle. Zdá se také, že vznik kostnice byl spíše jednorázovou či krátkodobou událostí – v opačném případě by výplň zřejmě obsahovala i jiný materiál než jen antropologický. Zřízení kostnice opravdu zjevně souvisí s rozrušením velkého množství hrobů na místě bývalého hřbitova. Že šlo o kostry z místního hřbitova naznačuje Šolleho pozorování, že některé z lebek měly nést stopy měděnky po záušnicích. Otázkou zůstává, proč a při jaké příležitosti ke vzniku kostnice došlo. Šolle se domníval, že šlo o kostry z hrobů rozrušených při rabování kamene a okolí zrušeného mariánského kostela (*Šolle 1991*, 236). Lze si ale těžko představit, že by během bourání a vybírání zdiva bylo narušeno tak velké množství hrobů. V případě Budče je ale doloženo rozrušování hrobů při těžbě vápence (viz pododdíl 2.1.2.2). Lze se tedy spíše domnívat, že vznik kostnice souvisel právě s poškozováním hřbitova místní těžbou, snad na počátku 20. století. Lze předpokládat, že výběr místa pro zřízení kostnice byl náhodný. Povědomí o posvátnosti místa, kde kdysi stával mariánský kostelík, se velmi pravděpodobně udrželo i několik desetiletí až století po jeho zrušení.

2.1.4.4.4 Poznámky ke kresebné dokumentaci z výzkumu M. Šolleho

Při analýze objektu kostnice vyplynuly určité nedostatky a rozpory v terénní dokumentaci z výzkumu M. Šolleho. Příkladem je plán PY000430196, který zachycuje východní řez kontrolním blokem v kostele P. Marie. Zobrazuje stratigrafickou situaci dvou hrobů v dochované jižní části interiéru lodi (volný *Plán 3b*). Zásypu hrobových jam obsahovaly fragmenty středohradištní a časně mladohradištní keramiky. Podle autora výzkumu měly být oba hroby raně středověké z doby fungování kostela, (*Šolle 1991*, 236). Podle plánu PY000430196 se zdá, že hrobové jámy jsou zahloubeny do vrstvy 5, která ale podle plánu PY000430199 překrývá kostnici. Z kresebné dokumentace by tedy vyplývalo, že oba hroby jsou mladé, resp. že vyhloubení kostnice předcházelo uložení těchto dvou hrobů. Je ale více pravděpodobné, že jde o chybu v kresebné dokumentaci.

Na publikovaných plánech si pak lze všimnout dalších chyb, a to zejména v popisu vrstev. Například na plánu PY000430199 je vrstva 5 popsána jako „jílovito-písčitý zásyp kostela“. Na tomtéž plánu, ovšem upraveném pro publikaci, je tatáž vrstva 5 popsána jako „písčitý zásyp věže“. Vrstva se přitom nachází v prostoru lodi, nikoli věže. Vrstva 8 na tomtéž publikovaném plánu popis úplně postrádá (*Šolle 1991*, 236, obr.6; volný *Plán 3a, c*).

O idealizaci kresebné dokumentace svědčí skutečnost, že v dokumentaci půdorysu kostela P. Marie z výzkumu M. Šolleho je zakresleno nadzemní zdivo apsidy, které ale tento výzkum již nezachytil. Je zde patrná snaha zaznamenat všechny autorovy poznatky o kostele, nikoliv jím skutečně pozorovanou situaci (srovnej *PLÁN 8* a *PLÁN 9*; a dochované zdivo apsidy v době Böhmova výzkumu – *FOTO 1, 3, 4,* 5 a v době Šolleho výzkumu *FOTO 19*).

Všechny uvedené problémy ukazují na nutnou obezřetnost při práci s primární terénní dokumentací budečských výzkumů, a na ještě větší obezřetnost při práci s dokumentací upravenou a publikovanou.

2.1.4.4.5 Hřbitov u kostela P. Marie

Široký okruh otázek se otevírá také kolem hřbitova u kostela P. Marie. Jak již bylo uvedeno v úvodu pododdílu 2.1.4.4, pohřebiště dosud nebylo kompletně publikováno. P. Sommer publikoval popis i plán hrobů odkrytých při výzkumu J. Böhma v letech 1929 a 1931 (*Sommer 1978*; *PLÁN 4*). Nicméně, hroby odkryté americkou expedicí v roce 1931

zůstaly bez podrobnějšího popisu. Böhm v nálezové zprávě uvádí, že šlo o hroby bez milodarů, s výjimkou dvou hrobů s esovitými záušnicemi (*BÖHM 1932*, 25).

Hroby odkryté v 70. letech při výzkumech M. Šolleho a Z. Váni nebyly publikovány tak podrobně, jako hroby z Böhmova výzkumu. Stav dokumentace je u jednotlivých hrobů odlišný. Hroby odkryté Z. Váňou publikoval sám autor v rámci monografie k výzkumu (*Váňa 1995*, 95–100, 125). Část hřbitova odkrytá Šollem je publikována v jednom článku spolu s kostelem P. Marie. Publikace ale neobsahuje popisy jednotlivých hrobů, podrobněji jsou zde popsány pouze hroby s přídavky a zvláštní úpravou či atypickou orientací. Informace o ostatních hrobech lze čerpat pouze z nálezové zprávy uložené v archivu ARUP (*ŠOLLE 1982C*, 27–80; *ŠOLLE 1982D*, 1–22; *Šolle 1991*).

M. Šolle vytvořil kompletní polohopisný plán pohřebiště, kam byly zaneseny jak hroby odkryté v letech 1929 a 1931 Böhmem i americkou expedicí, tak hroby odkryté Z. Váňou a Šolleho vlastním výzkumem. Obsahuje čísla hrobů, polohu a případnou úpravu hrobové jámy (zbytky dřeva z rakve, kamenné obložení či kamennou náhrobní desku). Je uložený v archivu ARUP pod ev. číslem PY000430251 (náhled – viz *PLÁN 10*).

Tento plán však obsahuje četné chyby. Některé hroby v něm chybí, včetně např. stratigraficky významného hrobu hrobů č. 173 s brakteátem Přemysla Otakara II, který ležel pod základy věžového přístavku kostela P. Marie. Naopak, některá čísla hrobů se v plánu vyskytují duplicitně. Jistým zdrojem chyb je přečíslovávání hrobů. Z. Váňa při odkrývání hrobů vedl vlastní číselnou řadu. Šolle pak tyto hroby přečísloval do svého systému. Oba autoři ve svých publikacích u popisů hrobů zpravidla uvádějí vedle své číselné řady také závorku s číslem druhého autora.

Obtíže při práci s dokumentací pohřebiště u kostela P. Marie ilustrují následující dva příklady (viz *PLÁN 11*). Prvním je Váňou odkrytý hrob č. 26. Podle popisu v Šolleho nálezové zprávě měl mít nové číslo 216, při kostře ležela esovitá záušnice velkého průměru a kostra byla překryta kameny (*ŠOLLE 1982C*, 63). Poloze hrobu 26 na Váňově plánu ale neodpovídá hrob 216 na Šolleho plánu, nýbrž hrob č. 226.

K další chybě došlo také v případě Váňou odkrytého hrobu č. 14. Podle popisu v Šolleho nálezové zprávě měl hrob dostat nové číslo 194, měl se nacházet jižně od hrobu č. 217 a měl být překrytý náhrobní deskou z břidlice (*ŠOLLE 1982C*, 64). Poloze hrobu č.

14 na Váňově plánu odpovídá na Šolleho plánu hrob 204/A52, nikoliv hrob č. 194. Navíc, od hrobu 217 tento hrob nenachází jižně, nýbrž východně.

Ještě problematičtější než polohopis hrobů na hřbitově u kostela P. Marie, u něhož lze chyby dohledat a opravit, je ale jejich výškopis. V každé etapě výzkumu byly výškopisné údaje hrobů zaznamenávány odlišně. V Šolleho nálezové zprávě jsou u velké části hrobů přímo uvedeny nivelace (*ŠOLLE 1982C*, 27–70). U některých hrobů z Böhmova, Váňova i Šolleho výzkumu jsou uvedeny relativní hloubky hrobových jam. Bohužel ale není jasné, od jaké úrovně byly tyto hloubky měřeny. Údaje o relativní hloubce tak nelze použít ani pro vzájemné srovnání. To jasně ukazuje srovnání hrobů, u nichž je k dispozici jak údaj o hloubce hrobu, tak nivelace:

hr. 162: hloubka 90 cm, nivelace: 187,31–41 m.n.m.
hr. 163: hloubka 50 cm, nivelace: 187,34–38 m.n.m.
hr. 164: hloubka 50 cm, nivelace: 187,42–49 m.n.m.

Je patrné, že i když hloubka hrobu 162 má být jako o 40 cm větší, než hloubka hrobů 163 a 164, podle nivelací je rozdíl jejich absolutní nadmořské výšky maximálně 20 cm. Navíc jde o hroby ležící vedle sebe, takže rozdíly v relativních hloubkách nemohl výrazně ovlivnit ani případný sklon terénu. Pro relativní srovnání by snad mohly být použitelné alespoň údaje o hrobech hlubokých více než 100 cm, u nichž je tento parametr opravdu velmi odlišný od ostatních. Absence jasných údajů o nadmořské výšce u velké části hrobů bohužel dosti snižuje možnosti práce s pohřebištěm a jeho informační hodnotu.

Od analýzy dokumentace se následující odstavce přesunou k diskusi o vývoji pohřebiště u kostela P. Marie. V rámci analýzy vývoje pohřebiště byl digitalizován plán M. Šolleho PY000430251 a do něj byly barevně zaneseny některé informace z popisu hrobů v nálezových zprávách M. Šolleho a P. Sommera. Byly vyznačeny hroby, u nichž je uvedena relativní hloubka hrobové jámy větší než 100 cm, zaneseny známé absolutní nadmořské výšky, znázorněno rozložení esovitých záušnic a mincí v hrobech a dalšího hrobového inventáře (volný *Plán 4*).

Na pohřebišti se s jistotou pohřbívalo již před stavbou kostela P. Marie. To dokládá hrob č. 143, situovaný pod základy severní zdi kostela (*FOTO 17, 18*; *Šolle 1991*, 240). Tato skutečnost byla dosud přecházena jen poznámkou, že jde o ojedinělý pohřeb, bez vyvozování dalších závěrů. Že hrob č. 143 nemusel být jediným, naznačuje hrob 13/91. Ten se nalézá tak blízko jižní zdi kostela, že lze pochybovat o uložení pohřbu

ke stojící stavbě. Na druhou stranu ale nelze mluvit o jasné superpozici hrobu a zdiva kostela. V nálezové zprávě je popsán jako „kostra ležící těsně na základech kostelíka“ (*BÖHM 1932*, 25; *SOMMER 1977*, 12; *FOTO 7* a hroby jihovýchodně od apsidy na PLÁNu *4*). Podobně už po první výzkumné sezoně Böhm upozornil na hroby, č. 72/59, 73/60, 74/61, které „se téměř dotýkají základů kaple“. Hroby 73/60 a 74/61 obsahovaly esovité záušnice o průměru 15 mm (*BÖHM 1931*, 7–8).

Dle M. Šolleho se nejstarší skupiny hrobů nacházely jednak v těsném sousedství severní zdi kostela (skupina kolem hrobu s denárem Jindřicha I. Bavorského), dále potom východně od apsidy a také jihozápadně od kostela, kde se nacházely další dva hroby se záušnicemi malého průměru (hroby č. 220 a 231). Tyto údajně respektovaly palisádový žlab přisuzovaný velmožskému dvorci (*Šolle 1991*, 263).

Při pohledu na vytvořený digitální plán se zdá, že nejstarší hroby se opravdu nacházely při severovýchodním nároží kostela. Součástí skupiny u nároží kostela byl také hrob č. 79/1 s řezenským denárem a jím porušený hrob 80/2, dále hrob 81/3 a velmi pravděpodobně i hrob 143 ležící pod základy severní zdi kostela. Všechny tyto hroby jsou velmi hluboké s hloubkou hrobové jámy 154–170 cm. Podobně hluboké hroby se nacházely východně od apsidy a mnohé z nich obsahovaly esovité záušnice malého průměru[36]. Východně od apsidy se také nacházely skládky kostí z rozrušených hrobů, v některých z nich byly dokumentovány esovité záušnice menších rozměrů. Hroby 220 a 231 obsahující také esovité záušnice malých průměrů bohužel postrádají údaj o nadmořské výšce koster či hloubce hrobových jam. Jak už bylo uvedeno v pododdílu 2.1.4.3, nelze rozhodnout, zda tyto hroby respektovaly žlabovitý objekt záměrně, nebo náhodně. Poloha ostatních hrobů se záušnicemi středních a velkých průměrů již není v rámci hřbitova nikterak vyhraněná. Tyto hroby se nacházejí relativně rovnoměrně rozprostřené kolem kostela. Některé leží i uvnitř areálu vymezeného palisádovým žlabem (hroby 167 a 165/150).

Pro rekonstrukci vývoje hřbitova je podstatná také superpozice hrobů se sídlištními objekty a vrstvami. Hroby západně od kostela P. Marie (sonda S24) překrývají starší sídlištní objekty, včetně palisádového žlabu (hroby č. 227, 235, 239, 243 a 234

[36] Jistě nelze jednoznačně spojovat velkou hloubku hrobů s jejich vyšším stářím. Například hrob 202 měl mít hloubku 100 cm, na základě dochovaných madel rakve datovat nejspíše do novověku (*ŠOLLE 1982C*, 60). Nicméně v případě hrobů při severovýchodním nároží kostela P. Marie a východně od jeho apsidy pro vyšší stáří hovoří i přítomnost esovitých záušnic malých průměru, denár z poloviny 10. století a situace hrobu pod základy kostela (k chronologii esovitých záušnic *Štefan 2009*).

s brakteátem Přemysla Otakara II., *ŠOLLE 1982C*, 55–59). Hroby se záušnicemi větších rozměrů v sondě S25 severozápadně od kostela byly naopak překryty sídlištní vrstvou s fragmenty vyspělé mlado až pozdněhradištní keramiky (*Šolle 1991*, 263).

Poměrně výjimečným jevem na hřbitově u kostela P. Marie je skupina hrobů, které byly překryty kamennou plotnou. Ty jsou situovány jednak východně od apsidy, další skupina se nachází jižně od kostela. Hroby překryté kamennou plotnou jsou Šollem obecně datovány do 11.–13. století. Další analýza tohoto fenoménu nebyla provedena. Nicméně prostorová výlučnost v rámci hřbitova ukazuje na vazbu těchto hrobů na vymezenou společenskou anebo chronologickou skupinu pohřbených (*Šolle 1991*, 141–142).

Vývoj pohřbívání u kostela P. Marie lze tedy shrnout následovně. Nejstarší hroby se koncentrují ve dvou zřetelných skupinách, a to poblíž severovýchodního nároží kostela P. Marie a východně od jeho apsidy. Do staršího horizontu pohřbívání zřejmě patří také dva hroby s esovitými záušnicemi malého průměru situované jihozápadně od kostela. Později bylo k pohřbívání využíváno celém okolí kostela, hřbitov zabral i prostor dříve využívaný k sídlištním aktivitám. V prostoru severozápadně od kostela ale hřbitov zřejmě opět brzy ustoupil jinému využití, jak ukazuje situace v sondě 25. Specifický zůstává prostor východně od apsidy a jižně od kostela, kde se nacházely raně středověké hroby překryté kamennou deskou.

2.1.5 Závěry a úkoly pro další výzkum

Diskusní oddíl 2.1.4 ukazuje nedostatky zpracování dosavadních archeologických výzkumů na Budči, omezenou informační hodnotu původní dokumentace a slabá místa obecně přijímaných interpretací. Ukázalo se, že jedním ze zásadních problémů pro vyhodnocení budečských výzkumů je jejich nesystematické, nejednotné a nepřehledné zpracování. Interpretace by měly být výsledkem analýzy objektivně vyhodnocených pramenů (nálezy usazené v kontextech, kontexty přehledně lokalizované v celkovém plánu), s jasným vymezením hranic mezi pevně doloženými a předpokládanými skutečnostmi. V současnosti ale interpretace vycházejí z vyhodnocení vybraných situací, bez jejich jasného ukotvení v celku. Nemalý problém představuje také kvalita primární terénní dokumentace, která obsahuje určité množství chyb a idealizovaných údajů.

V rámci budoucího bádání bude tedy potřeba provézt systematickou a kritickou edici pramenů:

- provézt revizi původní terénní dokumentace a přehledně evidovat chyby

- vytvořit digitální plán sond
- georeferencovat revidované půdorysy a řezy, evidovat výškopisné údaje
- zjistit stav dochování archeologických nálezů a možnosti jejich umístění do nálezových kontextů

Revize a georeferencování plánové dokumentace z výzkumů na vnitřním hradišti bude v roce 2021 realizováno díky programu Podpor interních projektů Archeologického ústavu AV ČR v Praze. Takto bude možné sjednotit informace všech etap terénních výzkumů na Budči. Na tomto základě bude možné skutečně revidovat vývoj a strukturu osídlení na Budči, přezkoumat existenci velmožského dvorce, ověřit datování a podobu kostela P. Marie, vývoj okolního pohřbívání...

Dalším z podstatných úkolů budoucího výzkumu Budče je kompletní zpracování pohřebišť v areálu hradiště. Jeho základem bude katalog hrobů vytvořený jako edice pramenů. [37] Užitečné by bylo rovněž provézt geofyzikální průzkum hradiště. Poslední měření byla prováděna v souvislosti s archeologickými výzkumy M. Šolleho, Z. Váni a A. Bartoškové. Jejich výsledky představují archivní zprávy, jejichž interpretace vyžaduje odborné posouzení.

Vedle revize starších výzkumů bude v budoucnu potřeba provézt systematické průzkumy přírodního prostředí hradiště, tedy geologická a pedologický průzkum, analýzu vodních zdrojů na hradišti; a v neposlední řadě zasadit hradiště do jeho širšího sídelního a hospodářského prostředí. Průzkumy uvedené v tomto odstavci ale vyžadují nejen časové a finanční prostředky, ale i mezioborovou spolupráci a jsou spíše výhledem na vzdálený obzor. K průzkumu zázemí Budče jsou ale již zpracovány četné prameny (*Gojda 1989*; *OPICOVÁ 2016*).

Budečské hradiště je pouze jedním z mnoha příkladů dlouhodobě zkoumaných lokalit, jejichž zpracování se potýká s problémy popsanými v prvním odstavci této kapitoly. Jejich systematické vyhodnocování vyžaduje důslednou, pečlivou a trpělivou práci, která zabere nemalé množství času. Bez ní ale sotva dosáhneme pevnější pramenné základny a reálnějších interpretací. V minulosti bylo systematické zpracování velkého objemu dat téměř nadlidským úkolem. Se současnými možnostmi digitálních technologií máme oproti předchozím generacím badatelů nespornou výhodu, a tedy i povinnost vyrovnat se s dluhem zpracování starších výzkumů takto významných lokalit.

[37] Inspirativním příkladem takové edice jsou práce K. Tomkové o pohřebištích na Pražském hradě a Levém Hradci (*Tomková 2006; Tomková 2012*).

2.1.6 Exkurz I. Nové geodetické zaměření kostelů na Budči a dokumentace rotundy sv. Petra a Pavla

17.7.2020 bylo provedeno nové geodetické zaměření a dokumentace obou kostelů na Budči. Zaměření prováděla a data zpracovala společnost GEO–CZ s. r. o., za asistence mé a ředitele Sládečkova vlastivědného muzea v Kladně, Z. Kuchyňky, který s laskavým souhlasem správce objektu, Římskokatolické farnosti Roztoky, zajistil vstup do interiéru a krovu rotundy (*OBR. 9, 10*). Akce proběhla za podpory programu Strategie AV21 „Evropa a stát: mezi barbarstvím a civilizací“.

Maketa základů kostela P. Marie byla zaměřena polohopisně a výškopisně pomocí totální stanice (*PLÁN 12*). Výškopis se vztahuje k vlastní maketě provedené na úrovni současného terénu a nevypovídá o výškopisu archeologicky odkrytých reliktů zdiva kostela. Ty se nacházely pod povrchem soudobého terénu a jejich výškopis je uveden v původní dokumentaci M. Šolleho, na plánu PY000430253 (*PLÁN 9*; volný *Plán 4*). Také polohopis se vztahuje k maketě půdorysu kostela P. Marie. Srovnání polohopisného zaměření s georeferencovaným fotoplánem odkrytých základů kostela P. Marie nicméně ukázalo, že maketa byla provedena polohopisně přesně na místě původního zdiva (*PLÁN 13*). S polohopisným zaměřením makety tedy lze pracovat jako s polohou vlastního kostela P. Marie.

Rotunda sv. Petra byla dokumentována pomocí 3D scanneru. Získaná data byla použita k vytvoření 3D modelu, v němž je každý bod polohopisně a výškopisně usazen (*PLÁN 14*)[38]. Z tohoto modelu je možné vytvářet řezy a půdorysy v jakémkoliv směru a pozici a detailně zkoumat každý bod stavby. Vytvořený 3D model může být využit také pro účely prezentace stavby veřejnosti. V neposlední řadě model detailně dokumentuje současný stav stavby a bude možné jej využít pro dlouhodobé sledování změn.

Pro účel této práce byl z 3D modelu vytvořen půdorys současného přízemí kostela (*PLÁN 15* a také *PLÁN 12*.). Do něj byl barevně vyznačen půdorys výzkumem zjištěné východní apsidy, vyměřený na základě jejího vyznačení v dlažbě současného presbytáře. Do půdorysu rotundy byla dále vynesena i rekonstrukce úseku zdiva severní apsidy odkrytého vně severní věže. Na půdorysu je dobře patrné ztluštění zdiva mezi věží

[38] Při zaměřování geodetických bodů v bezprostředním okolí rotundy se ukázalo, že jeden z pevných geodetických bodů má chybně udanou nadmořskou výšku. V budoucnu by mělo dojít ke zjištění původu této chyby a k její opravě.

a presbytářem. To vzniklo obezdívkou po vypadání zdiva při rekonstrukci střechy roku 1837 (viz pododdíl 2.2.2.2).

Dále byly z 3D modelu vygenerovány dva příčné řezy. Řez A-B byl veden v ose severní věže. Řez C-D byl veden zhruba kolmo k němu a zároveň tak, aby procházel celým presbytářem (*PLÁN 16*). Na řezech je patrné zalomení kopule, které velice dobře zachytil již P. Macek při stavebně historickém průzkumu v roce 1990 (*Macek 1992*, 8–9; *PLÁN 17*)

Společnost GEO–CZ s. r. o. dále vytvořila model současného terénního reliéfu hradiště. Model byl vytvořen na základě lidarových snímků zakoupených od Českého úřadu zeměměřického a katastrálního (volný *Plán 5*). Na modelu je patrné výrazné navýšení terénu v místě Nového hřbitova u rotundy způsobené intenzivním pohřbívání. V místě Starého hřbitova byl terén navýšen podobným způsobem, ale během výzkumu M. Šolleho a Z. Váni byl v místě sond odebrán a při úpravě areálu po výzkumu již zpátky nenavršen, zřejmě z důvodu rekonstrukce původní výšky terénu. Toto odebrání terénu je na plánu viditelné výrazným zlomem v jižním sousedství rotundy.

Po přenesení půdorysů obou kostelů do vrstevnicového plánu se zdá, že se kostely nacházely v podobné nadmořské výšce, na nejvýše položené plošině v rámci hradiště (viz *PLÁN 5* zde navíc vyznačen předpokládaný průběh palisádového ohrazení a pozůstatky bran). Je ale nutné mít na paměti, že model zaznamenává současný stav terénu a také, že zaměření kostela P. Marie se vztahuje k maketě půdorysu kostela, nikoli k původním zdivu. Údaje o původní výšce terénu v místech kostelních staveb je nutné vyčíst v terénní dokumentaci z výzkumů M. Šolleho (viz níže pododdíl 2.2.5.4). Práce s modelem současného reliéfu hradiště je při analýze vnitřní topografie lokality spíše orientační.

2.1.7 Exkurz II: Povrchové sběry v poloze Za Hájem: průzkum nejbližšího zázemí budečského hradiště

V průběhu rešerše dosavadních poznatků o budečském hradišti a o osídlení v jeho bezprostředním okolí vyvstala otázka potenciálního raně středověkého osídlení v poloze Za Hájem, k. ú. Koleč. Poloha Za Hájem leží na širokém hřbetu nad údolím Dřetovického a Zákolanského potoka se stále poměrně strmými svahy, zejména ve své východní části. Tato poloha byla vybrána na základě znalosti osídlení v jihozápadní části předhradí (*FIEDLER 1958a* viz. také pododdíly 2.1.2.3 a 2.1.4.1) a v poloze Na Týnici (*Krutina 1992*; *Štefan – Krutina 2009*, viz také pododdíl 2.1.2.5). Poloha Na Týnici vytváří malé sedlo mezi Budčí a polohou Za Hájem. Při pohledu na tuto terénní situaci a rozsah osídlení byla otázka po pokračování osídlení v poloze Za Hájem nasnadě.

Po položení otázky následovalo ujištění, že poloha Za Hájem dosud nebyla zkoumána a nejsou z ní registrovány žádné nálezy[39]. Následně, 10. 10. 2020, byl realizován zjišťovací povrchový sběr. Sběru se účastnili kolegové z ARUP, Oddělení archeologie středověku, pracoviště Pražský Hrad, někteří i se svými rodinnými příslušníky[40]. Plocha byla sbírána v průchodech s rozestupy cca 2 m (*OBR. 11, 12*). Vzhledem k nepříznivému počasí bylo možné prozkoumat pouze východní část polohy Za Hájem o rozloze cca 10 ha.

Během sběrů bylo na povrchu pole lokálně pozorováno výrazné naorávání skalnatého podloží. Relevantní archeologické nálezy, tedy zlomky keramiky starší než vrcholně středověké a novověké, byly nalezeny jen velice ojediněle. V severní části zkoumané plochy se projevila mírná koncentrace, ale i tak se na ploše asi 1 ha našlo 15 ks omletých zlomků, přičemž u některých z nich se jedná o zlomky keramiky pravěké (*OBR. 13, 14*). Povrchový sběr tedy osídlení ve východní části polohy Za Hájem spíše vyloučil, a to jak na základě absence nálezů, tak i z důvodu vysoko vystupujícího skalního podloží.

Téhož dne byly při obchůzce hradiště pozorovány vegetační příznaky na travním porostu. Příznaky se projevovaly zelenějším a vyšším porostem tvořícím nepravidelné kruhy, případně i amorfní tvary. Příznaky byly pozorovány v severní části vnitřního hradiště i v jiho- a severozápadní části předhradí (*OBR. 15*). Příznaky jsou dobře patrné i leteckém snímku z 22.4.2020 veřejně dostupném na serveru www.mapy.cz, v přiblížení

[39] Za potvrzení informace děkuji Z. Kuchyňkovi a P. Medunovi.

[40] Srdečně děkuji za spolupráci J. Maříkové-Kubkové, P. Baxovi, G. Blažkové, A. Blažkové, I. Herichové, M. Herichovi., J. Oravcovi, K. Tomkové, M. Houskové, J. Lohnické, M. Vokáčovi, F. Korsovi a K. Kamarádové.

na měřítko 1: 1500 (*OBR. 16* modré šipky). Vzhledem k jejich rozsahu a tvarové nepravidelnosti pozorovaných porostových anomálií se pravděpodobně jedná o projevy změn v geologickém podloží, případně o stopy po lámání a pálení vápence (viz pododdíl 2.1.3.1 a poslední odstavec pododdílu 2.1.4.1). Odlišný charakter má porostová anomálie v jižní části vnitřního hradiště. Ta se projevuje jako zelenější travní porost a tvoří pravidelný tvar, výseč kruhu. U této anomálie je pravděpodobnější, že odráží antropogenní činnost (*OBR. 16* červená šipka). Bez geomagnetického průzkumu, vrtů nebo terénního odkryvu však nebude možné příčiny porostových příznaků s jistotou určit.

2.2 Rotunda sv. Petra a Pavla

Následující část práce je zaměřena na analýzu rotundy sv. Petra a Pavla na Budči. Studie kostelních staveb by měly být vždy předmětem interdisciplinárního výzkumu. O jejich stáří, podobě a funkci totiž vypovídá nejen vlastní hmota stavby, ale i jejich zasvěcení a postavení vůči ostatním kostelům. V následujících kapitolách jsou představeny a zkoumány všechny jmenované aspekty. Uspořádání kapitol vychází ze snahy začít informativními kapitolami a rešeršemi prací příbuzných oborů (patrocinium sv. Petra, poznatky stavebně-historických průzkumů) a přes prezentaci archeologických zjištění dospět k diskusi nad jednotlivými situacemi v rotundě až k úvaze o postavení a funkci rotundy v rámci hradiště.

2.2.1 Patrocinium sv. Petra – výpovědní možnosti patrocinia při studiu církevní architektury

Studium patrocinií představuje důležitou součást výzkumu církevní architektury. Patrocinium určité stavby může poukazovat na její stáří (oblíbenost světců v určitých chronologických obdobích), na mocensko-politické zájmy zakladatele (odráží tak soudobé kulturní proudy a vlivy), může indikovat funkci kostela (patroni určitého stavu; světci jsou voleni odlišně v různých sociálních prostředí: hradní kaple vs. farní kostely). Studiem patrocinií tedy lze osvětlit otázky nábožensko-společenského vývoje, dějin osídlení, směru starých obchodních stezek i mezinárodních vazeb. Při analýze patrocinií konkrétní stavby je obecně potřeba brát v úvahu jejich možnou změnu v souvislosti např. se získáním relikvií nebo změnou majitele stavby. Jsou známy také četné případy, kdy došlo ke zpřesnění či rozšíření zasvěcení, např. ze *sv. Petra* na *sv. Petra a Pavla* – jako je tomu i v případě rotundy na Budči (*Boháč 1968*; *Boháč 1994*; *Sláma 1977b*).

2.2.1.1 Šíření úcty sv. Petra

Úcta ke svatému Petru má tradici již od raného křesťanství. Archeologický výzkum prokázal, že místo označované jako Petrův hrob bylo uctíváno ještě dříve, než nad ním Konstantin Veliký nechal postavit baziliku. Papež Řehoř Veliký pak upravil apsidální závěr baziliky tak, že se hrob světce nacházel přímo pod oltářem a vedla k němu tzv. *fenestella*. Do tohoto otvoru s chodbou mohli poutníci pokládat textilie, z nichž se přímým kontaktem se světcem stávaly relikvie. Takto posvěcená *palia* byla od 7. století posílána arcibiskupům při jejich nástupu do funkce jako projev petrsko-papežského zplnomocnění jejich úřadu.

Již během prvních staletí byly ustanoveny dva svátky sv. Petra v liturgickém kalendáři. Samostatný svátek sv. Petra se slaví 22. 2., pravděpodobně starším je společný svátek se sv. Pavlem připadající na 29. 6. Sv. Petr je uctíván jako patron rybářů, lodí, hradů, kovářů, vrátný nebeských bran, tvůrce počasí. Pavel se jako patron objevuje sám jen zřídka (*Bibliotheca Sanctorum 1990*, 611–639; *Buchberger – Kasper 1999*, 90–102; *Marchall 1966*, 209–221).

Úcta ke „knížeti apoštolů“, sv. Petru, vedla k vytvoření kultu sv. Petra a vzniku poutí do Říma. Ty pomohly rozšířit náboženské myšlenky geograficky po celé Evropě i společensky mezi všechny ekonomické vrstvy. V germánském světě se kult sv. Petra šířil díky misijní činnosti již od 4.–5. století. Misionáři zakládali kostely zasvěcené sv. Petru jako projev přiznání se k římské církvi. Jistý ústup svatopetrského kultu lze pozorovat v době křižáckých válek, během nichž v Evropě sílila obliba východních světců.

2.2.1.1.1 Anglosaské prostředí

Církev Irů, Skotů a Anglů byla až do 6. století na Římu nezávislá. Během působení biskupa Wilfrida a krále Edwina v 7. století došlo k zásadním zvratům a Anglové se přiklonili k římské církvi. Kult sv. Petra u Anglosasů dosáhl největší obliby v 7. a 8. století. Král Edwin pak nechal postavit kostel sv. Petra v Yorku. Za vlády Edwinova nástupce, krále Oswalda, se sice část anglosaského území přiklonilo opět k domácí iroskotské církvi s hlavním patronem, sv. Kolumbánem, Kent však zůstal baštou římsko-katolické církve v čele se sv. Petrem. Anglosasové vykonávali poutě do Říma, jejich králové se v Římě nechávali křtít a pohřbívat. Na tyto skutečnosti dodnes odkazuje římský chrám *Santo Spirito in Sassia* stojící na místě původní *Schola Saxonum*, poutnického domu pro západo-saské poutníky (*Buchberger – Kasper 1999*, 90–102; *Zwölfer 1929*).

2.2.1.1.2 Franská říše

Po vytvoření Franské říše v Galii se místní církev brzy napojila na Řím a biskupové začali vystupovat jako zástupci papežů v Západním světě. Úcta ke sv. Petru se však začala i zde šířit až v 7. století, snad v souvislosti s působením iroskotských mnichů. Ti oficiálně uznávali papežský stolec jako morální autoritu pro Západní svět a kult sv. Petra již znali ze své rodné Anglie. V průběhu 7. století na Franském území zakládali četné kláštery, z nichž velká část byla zasvěcena právě sv. Petru.

Absolutní příklon ke kultu sv. Petra nastal s příchodem královské dynastie Karlovců, která si tohoto světce zvolila za svého ochranného patrona; na rozdíl

od Merovejců, jejichž ochranným světcem byl sv. Dionýsos. Král Pippin III. se roku 754 oficiálně odevzdal pod ochranu sv. Petru. Od té doby byli Frankové označováni jako "lid sv. Petra". Karel Veliký pak převzal pro svou říši římskou liturgii, v níž některé prvky na svatého Petra odkazují. Pro tohoto panovníka bylo navíc přijetí římské církve součástí programu *renovatio imperii* (*Zwölfer 1929*).

2.2.1.1.3 Území dnešního Německa

Z oblastí britských ostrovů a jádra Franské říše se svatopetrský kult rozšířil také ke Germánům sídlícím na území dnešního Německa. Konkrétní příklad představuje hradiště Eresburg, v jehož blízkosti se měla nacházet jedna z největších svatyní v Sasku, Irminsul. Eresburg byl roku 779 dobyt Karlem Velikým. Ten na Irminsulu nechal zřídit kostel sv. Petra a místo se pak stalo střediskem misijní činnosti vedené fuldským opatem Sirmiem.

V Bavorsku již v 7. století. zde působili iroskotští mniši. Na poč. 8. století se pak Bavorsko napojilo na Řím papež Řehoř II. roku 716 podepsal dekret, kterým ustanovil metropolitu pro Bavorsko. Metzké annály zpravují o přijetí sv. Petra v Bavorsku skrze Pippina jako papežského úředníka. Tuto zprávu lze vyložit ve smyslu, že Bavorsko patřilo k Frankům, zároveň ale spadalo pod exarchát Ravenny (*Zwölfer 1929*). Sv. Petru byl zasvěcen i hlavní chrám v Řezně, což mohlo mít svůj vliv na volbu zasvěcení pro některé z nejstarších kostelů v Čechách vystavěných pod vlivem řezenských misionářů (*Macek 1992*, 9).

Druhá vlna sílící svatopetrské úcty je spojena s reformním clunyjským hnutím. Samotné clunyjské opatství bylo roku 910 věnováno sv. Petru a bylo pod přímou ochranou papeže. Pod reformním hnutím byl založen klášter v Hirsau, odkud mniši šířili jak reformní myšlenky, tak svatopetrskou úctu. Benediktýni se v této době tedy stali nositeli svatopetrské úcty (*Marshall 1966*, 209–221).

2.2.1.1.4 Morava

V průběhu 8. století lze úctu ke svatému Petru sledovat také na Moravě, ale výhradně v textech legend. Legenda *Život sv. Metoda*, která byla sepsána krátce po světcově smrti r. 885, zmiňuje sv. Petra jako prvého náměstka a klíčníka království nebeského, který spolu se sv. Pavlem a "*s ostatními Kristovými učedníky, jako blesky prošedše celý svět, ozářili celou zemi.*". Jinde legenda uvádí, že Moravané si od papeže vyžádali Metoděje za arcibiskupa a učitele. Jako důvod uvedli skutečnost, že jejich otcové

přijali křest od sv. Petra. Sv. Cyril pak zvolil pro Moravu liturgii sv. Petra namísto latinského mešního ritu (*ŽIVOT SV. METHODA*, 41, 45, 48). Podle K. Ryneše je liturgií sv. Petra míněn řecký překlad římské mše sv. Řehoře Velikého zasazený později do byzantského rámce užívaného mezi Řeky v Ilýrii.

Ve 2. polovině 11. století se patrocinium sv. Petra objevuje u katedrálního kostela obnoveného biskupství v Olomouci (1063–1131). Roku 1131 se pak funkce rezidenčního centra olomouckého biskupství přenáší na kostel sv. Václava, což souvisí se sílící oblibou českého národního světce i na moravském území. Sv. Petru je zasvěcen také sídelní biskupský chrám v Brně, který je v písemných pramenech poprvé uváděný na konci 12. století. V Olomouci i Brně se úcta ke sv. Petru projevuje i na ražbách údělných brněnských knížat. Lze usuzovat, že byl nejen patronem jemu zasvěcených kostelů, ale možná i obou měst, nebo oblíbeným světcem členů přemyslovského rodu (*Ryneš 1967*).

2.2.1.1.5 Čechy

V Čechách se svatopetrské zasvěcení objevuje již od počátku 10. století, jak dokládá rotunda sv. Petra na Budči. Podle K. Ryneše tato raná svatopetrská úcta v Čechách odrazem velkomoravské tradice (*Ryneš 1967*). Podle stavebních historiků D. Líbala a P. Macka může zasvěcení budečské rotundy souviset s vlivy z Bavorska, kde bylo patrocinium sv. Petra uděleno i hlavnímu kostelu v Řezně (*Líbal 1981*, 396; *Macek 1992*, 9–10).

Svatému Petru byla dále zasvěcena rotunda na hradišti Starý Plzenec i kostel bílinského hradního správce Mstiše zmiňovaný v Kosmově Kronice české k roku 1061. Kolem roku 1070 byla vybudována svatopetrská bazilika na Vyšehradě. Pravděpodobně někde na Kampě stál další svatopetrský kostel, uváděný mezi statky svatojiřského kláštera benediktinek na Pražském hradě.

Do 12. století se tedy svatopetrské zasvěcení objevuje na významných správních střediscích a knížecích či velmožských dvorcích. Některé z nich se od 12. století stávají součástí nově založených klášterů. V takových případech je spolu s klášterem založen i druhý kostel Panny Marie, který se stal hlavním chrámem (Kladruby, Želiv, Doksany). Od přelomu 12. a 13. století se svatopetrská zasvěcení začínají rozšiřovat na zdvojená patrocinia sv. Petra a Pavla. Podle Ryneše k tomu snad přispěla existence společného svátku obou apoštolů a dobový zvyk zasvěcovat chrámy více světcům (jinými příklady

jsou chrám sv. Víta, Václava a Vojtěcha či sv. Jiří a sv. Ludmily na Pražském hradě, nebo sv. Benedikta a Vojtěcha na Břevnově; *Ryneš 1967*; *Boháč 1970*).

2.2.1.2 Závěr

Sv. Petr byl již od raného období křesťanství uctíván jako "kníže apoštolů" a "Skála, na níž je vystavěna církev". Za nástupce sv. Petra jsou tradičně považování římští biskupové, resp. papežové. Svatopetrská úcta a kostely zasvěcené sv. Petru se poměrně rychle rozšířily do všech christianizovaných oblastí raně středověké Evropy. Jsou zpravidla spojovány s misijní činností napojenou právě na římský papežský stolec.

Nicméně, svatopetrská úcta a patrocinia sv. Petra, zpravidla ve dvojici se sv. Pavlem, se vyskytují také ve Východní církvi (slovní sdělení archimandrity ThDr. Martina Marka Krupicy, Th.D. z 15. 3. 2016).

2.2.2 Stavebně-historické průzkumy a jejich poznatky

2.2.2.1 Stavebně-historické průzkumy do 70. let 20. století

Podobně jako poutalo budečské hradiště zájem archeologů už v počátcích této vědecké disciplíny, tak vzbuzovala rotunda sv. Petra a Pavla dlouhodobý zájem stavebních historiků a historiků umění. První odborná publikace budečské rotundy pochází od architekta a profesora perspektivy **Bernarda Gruebera** v jeho díle *Die Kunst des Mittelalters in Böhmen* z roku 1871 Stavbu rotundy datoval do 11. století, do doby Vratislava II. Grueber kromě popisu publikoval také dokumentaci půdorysu a pohled na rotundu. Správně identifikoval nekruhový, eliptický půdorys lodi, ale některé detaily zaznamenal chybně, např. románskou věž umístil na osu rotundy (*Herain 1905*, 73–74; *Guth 1934*, 756).

Antonín Baum, český architekt a konservátor, publikoval článek o Budči roku 1874 v *Památkách archeologických a místopisných*. V něm uvedl, že rotunda má kruhový půdorys a původně neměla presbytář. Zřízení presbytáře i s vítězným obloukem datoval do počátku 13. století. Všiml si parabolického tvaru kopule s posunutým těžištěm. Podle charakteru zdiva a malty pokládal stavbu za značně archaickou, zejména tvar kopule má odrážet nevelkou stavební zkušenost jejích stavitelů. Přístavbu románské věže kladl do 12. století. A. Baum si také poprvé všiml novodobé nástavby lodi. V neposlední řadě uvádí, že se v polích na hradišti údajně nacházely části stavebních článků a stavebního materiálu indikující další stavby (*Baum 1874*).

V souvislosti s přípravami oslav Budečského milénia prováděl průzkum rotundy **Jan Herain**. Všiml si při tom mnoha zásadních a často dodnes platných poznatků. Závěry publikoval v jubilejním sborníku *Budeč a okolí*.

Dobu výstavby Herain kladl do doby Spytihněvovy, do přelomu 9. a 10. století, kdy měla stát loď a apsida s oltářem. Loď popisuje jako eliptickou s nepravidelným lícem a rozměry 8,64 m světlé šířky v ose sever-jih a 7,98 m v ose od východ-západ, výšku lodi od dlažby po vrchol klenby 11,95 m, mocnost stěn 90 cm. Herain si všimnul sklonu zdi, který měl dle jeho názoru vylepšit opěrný systém klenby. Klenba je dle jeho popisu z plochých tenkých opukových kamenů mocná 35 cm a parabolická, nikoli půlkruhová. Předpokládal přítomnost lucerny, která měla být snesena během rekonstrukce kolem roku 1663 nebo 1775. Ještě před výzkumem M. Šolleho předpokládal J. Herain podobu původního presbytáře jako půlkruhové apsidy, která by dle jeho očekávání měla být dochována pod podlahou presbytáře. Vstup do lodi předpokládá na severní straně.

Výstavbu věže kladl do 12. století. Popsal její zdivo stavěné z velkých pískovcových kvádrů, zatímco vrchní dvě patra mají být z nepravidelných kvádrů a lomového kamene. Všiml si také, že věž nestojí v ose rotundy.

Do 13. století kladl přestavbu vítězného oblouku a vložení gotického, který je v rotundě dodnes. Do 15. století datoval nahrazení portálu u vchodu do rotundy z původního za dodnes dochovaný gotický. J. Herain také popsal podobu renesanční kazatelny, u níž zdůraznil její neobvyklé umístění na jižní, epištolní straně lodi.

Další výraznou přestavbu datoval do 2. poloviny 17. století, kdy byl nejvyšším purkrabím Bernard z Martinic. S ní souvisela především přestavba presbytáře a zřízení sakristie, což uvedl i Beckovský ve svém díle *Poselkyně starých příběhův českých* z roku 1700. Do zdi sakristie jsou zazděny dva náhrobní kameny pocházející ze zrušeného kostela P. Marie a také tabulky svědčící o pochovávání budečských děkanů na tomto místě. Do doby Bernarda z Martinic datoval J. Herain také zvětšení všech tří oken v lodi rotundy s výškou 1,77 m na šířku 0,7 m.

V kopuli J. Herain identifikoval starší malbu modrých oblak s anděly, ústředním křížem a vročením 1775. Tehdy mělo dojít k další restauraci kostela a instalaci hudebního kůru. Do této etapy kladl i nadezdívku lodi, kterou interpretoval jako opatření k zvýšení stability stěn. Herain v publikaci popsal podobu soudobých oltářů, hlavního s malbou patronů kostela, i obou vedlejších s obrazy sv. Václava a Ludmily. Předložil také svůj

návrh na rekonstrukci rotundy do původní podoby: odstranění barokních přístaveb presbytáře a sakristie, obnovení apsidy a zrušení kůru[41]. K takové razantní rekonstrukci nakonec nedošlo, byly provedeny jen nejnutnější opravy: naneseny nové omítky v interiéru i exteriéru stavby, položena nová dlažba, opravena střecha. Novou výmalbu s motivem kvádrů zdobených květy, kterou provedl dekorativní malíř Emil Hofbauer, hodnotil J. Herain jako nevhodnou (*Herain 1905*).

Zdeněk Wirth v článku z roku 1919, *Oprava kostela sv. Petra a Pavla na Budči*, objasňuje dobu vzniku a účel novodobého nástavby lodi, kterého si všimli jak Baum, tak Herain, ale pokládali ho za prostředek ke zpevnění lodi a kopule před sesutím. Z. Wirth si všiml dokumentů uložených v purkrabské registratuře, které popisují okolnosti zřízení nástavby. Na podnět vikáře z Lidic slánskému krajskému úřadu z roku 1835 byla ohledána střecha a krov na všech částech budečského kostela a jejich stav shledán velmi chatrným, šindele i vazba střech byly z velké části shnilé. Aby mohla být provedena celková oprava a osazen nový krov, musela být loď zvýšena nakonec až o 2,5 m. Opravu provázely vážné komplikace. Jednou z nich bylo sesypání zdiva v prostoru mezi věží a sakristií v rozsahu 4 sáhů. Celková rekonstrukce byla nakonec dokončena roku 1853. Krom nové střechy byla položena nová dlažba z kamenných ploten, zazděna okna ve věži, nově vyzděn opěrný pilíř pod kazatelnou, který částečně podpírá vítězný oblouk (*Wirth 1919*).

Roku 1934 ve *Svatováclavském sborníku* publikoval archeolog a historik umění **Karel Guth** svůj text Praha-Budeč-Boleslav, v níž jednak hodnotí Böhmův výzkum kostela Panny Marie, ale i svůj odlišný pohled na datování a funkci rotundy sv. Petra a Pavla i funkční vztah obou budečských kostelů.

Na rozdíl od většiny dosavadních badatelů, kteří stavbu rotundy datovali ve shodě se svatováclavskými legendami do doby knížete Spytihněva, Guth se domníval, že původní Spytihněvův kostel byl dřevěný a stál na jiném místě. Kostel P. Marie byl postaven v blízkosti paláce, jehož údajné pozůstatky odkryl J. L. Píč v jižní části vnitřního hradiště, a měl sloužit jeho obyvatelům. Původní dřevěný kostel sv. Petra měl být později zničen a nový kostel, současná rotunda, postavena na novém místě. Guth se na základě terénních pozorování domníval, že rotunda stojí na pozůstatcích hradby a proto předpokládal, že musela být postavena až v době, kdy již hradiště neplnilo svou obrannou funkci, což mohlo být údajně snad už v 11. století. Rotunda měla mít hřbitovní funkci.

[41] D. Líbal Herainův návrh později označuje jako nevědeckou puristickou opravu (*LÍBAL A KOL. 1979*, 70)

Guth se dále mylně domníval, že rotunda měla původně rovný dřevěný strop a že vznik kopule souvisí až s přestavbou Bernarda z Martinic. Při opravě rotundy v letech 1923, resp. 1924 si Guth všiml přístavby z lomového pískovce, opuky cihel a prejzů a domníval se, že jde o opěrákový plášť, resp. „škarpovitý pilíř“ (*Guth 1934*, 753–771).

2.2.2.2 Stavebně-historický výzkum D. Líbala a J. Muka (1978–1979)

V souvislosti s archeologickým výzkumem M. Šolleho v interiéru a bezprostředním okolí rotundy proběhl v letech 1978–1979 stavebně-historický průzkum, jehož vedoucím byl Dobroslav Líbal ze Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů v Praze (dále jen SÚRPMO) ve spolupráci s Janem Mukem. Podrobnou historickou rešerši k závěrečné zprávě vypracovala Olga Novosadová. Průzkum vycházel ze zaměření kostela v měřítku 1:50 provedené Geodezií Praha v roce 1973. Zprávy z průzkumu jsou uloženy v archivu NPÚ Územně odborného pracoviště středních Čech ve složkách s evidenčním číslem 134. Výsledky byly publikovány v časopise *Umění* (*Líbal 1981*).

V době průzkumu byla z vnější strany pláště lodi odstraněna omítka do výšky až 190 cm, což odpovídalo zhruba mocnosti terénu odstraněného archeologickým výzkumem. Odhalené zdivo lodi bylo tvořeno opukovými kameny, mělo charakter nepravidelného řádkového zdiva, bez pravidelných spár. Nerovnosti byly zaplněny menšími úlomky, v některých místech byly patrné cihlové vysprávky. Zdivo mělo být původně omítnuto. Na styku lodi s presbytářem bylo ve spodních partiích zdivo lodi v podstatě řádkové, skládané z lomových opukových a pískovcových kamenů, doplněné úlomky cihel.

Během průzkumu byl upřesněn tvar lodi. Řez lodi má neobvyklou podobu homole s eliptickým průměrem o rozměrech až 8,6 m, výškou 12 m a mocností zdiva při patě až 1,1 m, ve vyšších partiích se mocnost zužuje na 0,9 m. Zdivo lodi je asi do dvou metrů rovné, poté se zakřivuje a přechází plynule do kopule. Rub kopule viditelný v podkroví má velmi nepravidelný líc z lomového kamene. Líbalova zjištění vylučují Herainovu hypotézu o přítomnosti lucerny a potvrzují, že současné jádro lodi rotundy je od paty po kupoli homogenní stavbou předrománského původu.

Líbal při výzkumu exteriéru lodi odhalil na severozápadní straně rotundy při věži ve výšce asi 310 cm nad terénem zazděný otvor zaklenutý segmentovým záklenkem, který nasvědčuje existenci tribuny. Nedokázal rozhodnout, zda je otvor součástí původní stavby, nebo zda byl proražen později. Nicméně předpokládal, že otvor je starší než přístavba románské věže.

Stavbu románské věže D. Líbal datoval zhruba do poloviny 12. století. Podle rozdílu v použitém stavebním materiálu (pečlivěji opracované pískovcové kvádry ve spodních partiích, dvě horní patra z méně kvalitního a méně opracovaného materiálu) identifikoval dvě fáze její výstavby. Potvrdil umístění věže mimo osu rotundy, resp. od severojižní osy rotundy posunutou k severovýchodu. Důvodem pro polohu věže měla být snaha vyhnout se valu a snad zohlednění polohy severní apsidy, kterou zachytil archeologický výzkum a která měla být předchůdcem věže. Situaci původního vstupu do rotundy označil Líbal za nejasnou.

Do gotického období datoval D. Líbal, prakticky ve shodě se svými předchůdci, proražení současného vítězného oblouku, osazení oken gotickým ostěním (polohu původních oken předpokládá na stejném místě). Konkrétně do 2. poloviny 14. století či počátku 15. století klade vestavbu pravoúhlého sedlového portálu v průchodu z věže do lodi.

D. Líbal dále potvrdil přestavbu presbytáře a výstavbu sakristie v době kolem roku 1663, kdy byl nejvyšším purkrabím Bernard z Martinic, a také osazení kruchty k roku 1775. Líbalův průzkum a doprovodná historická rešerše však opravily mylnou hypotézu K. Gutha o obezdění lodi škarpovitým pilířem. Ukázalo se, že obezdívka se nachází jen v severovýchodní části kostela, v prostoru mezi věží a presbytářem. Byla provedena roku 1837 poté, co se zde sesypala část zdiva v rozsahu 4 sáhů v souvislosti s rozsáhlou opravou krovů (viz předchozí pododdíl 2.2.2.1, pasáž o zjištěních Z. Wirtha). V té době bylo rovněž opraveno zdivo presbytáře při styku s lodí a vyměněna část zdiva porušená vlhkostí pod kruchtou.

D. Líbal došel k závěru, že původní rotunda sv. Petra měla archaickou formu. Homolovitý tvar lodi má mít analogii ve Svaté kapli v Altöttingu a v tamburu u chrámu sv. Donáta v Zadaru. Líbal se přitom odkazuje na údaje v textu J. Cibulky otištěného v tomtéž *Svatováclavském sborníku*, v němž autor obě stavby datuje do 8.9. století a spojuje s karolinskou kulturní sférou. Dalším archaickým prvkem má být východní apsida tvaru podkovy s atypickým napojením, která byla odkryta archeologickým výzkumem M. Šolleho. Podkovovité apsidy dle Líbala měly všechny nejstarší kostely v Čechách a mají vycházet z tradice velkomoravské architektury. D. Líbal vyvozuje závěr, že budečská rotunda slučovala architektonické tradice velkomoravské, reprezentované podkovovitou apsidou, a nově přicházející vlivy západoevropské, jak ukazují podobnosti se stavbami v Altöttingu a Zadaru. Také patrocinium sv. Petra má ukazovat na vazby

s Bavorskem, kde bylo svatopetrské zasvěcení velmi rozšířeno. Celkově byla budečská rotunda, podle Líbala, kostelem postaveným podle karolinských stavebních tradic (*LÍBAL A KOL. 1979*).

2.2.2.3 Stavebně historický průzkum v souvislosti s rekonstrukcí rotundy (1989–1990)

Po zahájení oprav rotundy v roce 1989 bylo využito postaveného lešení a v interiéru provedeny restaurátorské sondy za účelem průzkumu starších omítkových vrstev a maleb (viz následující pododdíl 2.2.2.4). Restaurátorských sond využili i pracovníci SÚRPMO, D. Líbal, J. Muk a P. Macek, k dalšímu stavebně historickému průzkumu. Nicméně, restaurátorské sondy sledovaly jen nejstarší omítku a neodhalily zdivo, což snížilo jejich vypovídací schopnost ke stavební historii objektu.

V úrovni přízemí identifikovali pracovníci SÚRPMO původní světlou jemnozrnnou jednovrstvou omítku, která je prakticky totožná s ložnou maltou ve spárách. Líc omítky byl hrubě utažený s miskovitými prohlubněmi a rýhami, snad po hraně lžíce.

Při průzkumu byla odhalena dvojice mladších otvorů po obou stranách vítězného oblouku ve výšce asi 3,8 m nad podlahou. Podle vrstev nátěrů na záklenku (okenní?) niky a omítek na jejích zazdívkách byly otvory datovány do 18. století a zřejmě byly brzy zazděny.

Při ohledání současného okenního otvoru směřujícího na sever byly zjištěny rozdíly mezi vrstvami omítek na východním a západním ostění. Zatímco na východním, levém ostění byla zjištěna přítomnost archaické našedlé omítky přecházející oble přes hrany s vápennými nátěry na povrchu, na pravém ostění vrstva nejstarší omítky chybí. Autoři průzkumu se domnívají, že levé ostění může být pozůstatkem původního, tedy předgotického okna.

Z lešení bylo pozorováno výrazné zvlnění v patě kopule obíhající celý interiér rotundy. Zvlnění se nachází ve výšce asi 80–120 cm nad segmentovými záklenky současných okenních nik. Projevuje se vybočením zdiva do interiéru o mocnosti do 10 cm a po maximálně 50 cm se oblým přechodem vrací zpět na vlastní klenbu. Nejstarší omítka v síle do 3 mm byla zřetelná jen ve spodní části prvního náběhu, v některých úsecích byla lomová opuka překryta jen vápenným nátěrem. To demonstruje snahu vzniklou nerovnost potlačit.

Nicméně, zjištěné zvlnění v místech nasazení klenby na loď rotundy dle autorů průzkumu neposiluje pochybnosti o původnosti kopule. Homolovitá křivost zdiva lodi

završení kopulí nezbytně vyžadovala. Zároveň charakter zdiva kopule podporuje datování jejího vzniku do předrománského období, shodně se zdivem lodi. Autoři průzkumu doporučili provézt další sondy na vnějším líci poté, co bude postaveno lešení vně kostela (*MUK – LÍBAL – MACEK 1989*).

Lešení bylo poté postaveno i vně kostela a byly provedeny hloubkové sondy na vnějším líci stavby. Průzkum tentokrát prováděl zejména Petr Macek. Zaměřil se na nejstarší část stavby, loď rotundy, a vytvořil novou dokumentaci řezů stavbou.

Macek podrobně prozkoumal zazděný vstup v západní fasádě zjištěný Líbalovým průzkumem z roku 1979. Vstup se nacházel 60 cm od románské věže a 150 cm od gotického okna v západní fasádě. Šířka zazděného otvoru činí 105 cm a světlá výška 117 cm, segmentový záklenek je vysoký 12 cm. Otvor byl druhotně proražený, jak dokládá dodatečné vylámání zdiva u levého svislého ostění. Záklenek je vyzděn z železitého pískovce. Ten je spolu s opukou použit i ve vrchních partiích věže, spojovaných s druhou fází její výstavby. Tato skutečnost může být vodítkem k datování proražení vstupního otvoru. Otvoru odpovídá v interiéru slepá nika překrytá barokními omítkami. Zazdívka je podle typu použitého zdiva datována nejdříve do 17. století, což neodpovídá dřívějším Líbalovým předpokladům o zazdění vstupu na tribunu v souvislosti se zřízením kruchty roku 1775.

Další sonda zkoumala styk románské věže a předrománské lodi rotundy ve výšce 7–8 m nad úrovní terénu. Sonda prokázala, že odhalené opukové zdivo lodi sestupuje od bez přerušení od terénu ke klenbě. Mimo mladší vysprávky nejsou odlišnosti ani v maltě. Malta je prakticky totožná s lokálně dochovanou původní omítkou, která měla hrubý neupravovaný povrch. Naopak malta věže je odlišná, načervenalá.

Zkoumán byl znovu rub klenby přístupný v podkroví. Byl potvrzen její nerotační homolovitý tvar, a dále byl popsán patrný lom jako náznak hřebene, který odpovídá důsledně delší příčné ose oválného půdorysu lodi. Toto stlačení se podle Macka zřejmě vázalo na vítězný oblouk, který se lépe klene v příčné rovině. Původní zastřešení muselo být položeno na krov. Otisky desek přímo na klenbě nebyly doloženy nalezeny, nepravidelnost povrchu by tuto variantu neumožnilo. V neposlední řadě byl pozorován detail zvětrání kamenů klenby, což dle Macka dokládá několikeré krátkodobé odkrytí klenby. Výraznější zvětrání na severní straně je snad ukazuje na převládající směr větru v kombinaci s ochranou kopule románskou věží.

Mackův průzkum probíhal také opět v interiéru rotundy. Sonda v klenbě, asi 360 cm nad vstupem na kruchtu, doložila šalování kupole díky dochovanému otisku prkna v maltě.

Zásadním zjištěním Mackova průzkumu však bylo odkrytí vrcholu původního vítězného oblouku nad současným gotickým obloukem se vrchol původního parabolického oblouku. Jeho parabolický tvar opakoval tvar homole lodi kostela. Gotický oblouk byl do původního otvoru vložen, po stranách výrazně rozšířil původní otvor. Zaklenutí původního oblouku bylo vytvářeno téměř přečnělkovou klenbou z opukového zdiva. Malta ze spár tvoří i jádro původní, v tomto úseku dvouvrstvé hrubě utažené omítky. Je velmi světlá s vysokým obsahem vápna, včetně větších kusů, jako plnivo byl použit plavený písek, ojediněle se vyskytují uhlíky. Na povrchu malty bylo identifikováno více vrstev vápenných nátěrů. Na druhé vrstvě nátěru se dochovaly malované linky, červená a žlutá.

Stavebně-historický závěru výzkumné zprávy je opět dílem D. Líbala. Rotundu hodnotí jako velmi archaickou stavbu z doby knížete Spytihněva. Shodně s dřívějšími umělecko-historickými závěry poukazuje na formální podobnost budečské rotundy se Svatou kaplí v řezenském Altöttingu a vazbou Budče na Řezno. Církevní příslušnost k řezenské diecézi a přítomnost bavorských kněží a stavitelů v Čechách předpokládá už o řezenského křtu 14 českých knížat roku 845 (*MUK – LÍBAL – MACEK 1990*).

SÚRPMO dokončilo práci na budečské rotundě závěrečnou etapou roku 1990. Ta zahrnovala výkop v úžlabí mezi klenbou rotundy a románskou věží a prohloubení sondáže v okolí vrcholu původního vítězného oblouku. K výzkumu byl přizván i archeolog I. Krutina (viz. pododdíl 2.1.2.6).

Výkop mezi klenbou lodi a věží přinesl následující zjištění. Věž byla k lodi přizdívána zhruba do úrovně vstupu na kruchtu. Výše pak vznikal klín, který byl vyplněn kameny řídce prolévanými maltou shodnou s maltou věže. Rovněž byl zachycen ústupek v síle zdiva rotundy, v místě nasedání klenby. Na tento ústupek byla zřejmě položena pozednice původního krovu. Jiné hypotetické řešení krovu předpokládá nedochovanou atikovou nástavbu, jejíž existenci ovšem nic nenasvědčuje.

Sonda kolem vrcholu původního vítězného oblouku doplnila podrobnosti o jeho podobě. Původní vítězný oblouk měl zaoblené ostění. Byly zachyceny pozůstatky původní

malby tvořené 6 cm mocným červeným pásem, na který navazoval asi 4 cm mocný žlutý pás.

P. Muk na základě průzkumů vyvozuje následující závěry. Charakter zdiva i užitá přečnělková klenba dokládají velké stáří stavby. Nedodržení kruhového půdorysu, neumělé klenební techniky, neurčitost zaoblení hran zjištěných ostění (původního vítězného oblouku i původního okna v jižní stěně lodi) i atypické napojení východní apsidy dokládají nevelké technologické znalosti a zkušenosti stavitelů. Nedostatky však byly vyváženy velkým obsahem silně pojivé malty. Zejména v technicky nejnáročnějších partiích, v klenbě vítězného oblouku a ve vrcholu kopule lodi, se zdivo téměř blížilo litému. Zároveň, tvar komolého kužele se, dle Macka, ukázal staticky velmi účinným a odolným tvarem, který zajišťuje stabilitu stavby i při poměrně tenkých stěnách lodi.

Macek se domnívá, že použití komolého tvaru lodi a užití kvalitní malty dokládá, i přes celkovou archaičnost stavby, záměrnou účelnost stavební technologie. Stavba mohla být, podle P. Macka, budována laiky pod vedením jediného příchozího zkušeného stavitele. Podporuje tak Líbalův předpoklad o vazbě Budče na Řezno, odkud do Čech přicházeli křesťanské misie i zkušení stavitelé (*MUK – MACEK 1990*). Zásadní závěry stavebně historického výzkumu SÚRPMO publikoval Macek ve Zprávách památkové péče z rok u1992 (*Macek 1992*).

Zprávy stavebně-historických výzkumů pracovníků SÚRPMO z let 1989–1990 jsou uloženy v archivu NPÚ Územně odborného pracoviště středních Čech ve složkách s evidenčním číslem 263.

2.2.2.4 Restaurátorský průzkum maleb 1989

Sondy restaurátorského průzkumu byly vyhodnoceny akademickými malířkami Magdalenou Černou a Hanou Kohlovou. Bylo zjištěno pět nesouvislých vrstev omítek:

Nejstarší raně středověká omítka je světlá, hrubě nanesená a nehlazená. Překrývá původní zdivo, ale nepřesahuje přes gotické prvky: vítězný oblouk a ostění oken.

Další vrstva omítky je středověká, zřejmě gotická. V klenbě je na této omítce nanesena kresba kruhu s nečitelnou malbou. V lodi jsou na ni naneseny vrstvy vápenných nátěrů. Jejich stav svědčí o násilném odstranění.

Třetí vrstva omítky je zřejmě barokní, tmavší a méně pojená, nese na sobě velmi poškozené fragmenty malby: kytice ve váze a architektonické články na ostění zazděných

barokních oken, v klenbě byla zachycena modrofialová malba. Na této vrstvě malby následuje čtyři až pět vrstev vápenných nátěrů.

Čtvrtá omítka je hrubá bílá s vrstvami vápenných nátěrů. Ve spodní části lodi je na omítce růžový a v klenbě světle modrý nátěr s nesouvislými fragmenty polychromie[42]. Vrstvy vápenných nátěrů na hrubé bílé omítce ve spodní části lodi s růžovým a v klenbě světlemodrým nánosem a nesouvislými fragmenty polychromie.

Poslední, nejmladší vrstvou je omítka *al secco* z počátku 20. století[43].

Mocnost omítek zjištěných v lodi rotundy kolísá. Ve spodní části lodi byly omítky mocnější, v barokní části omítek bylo dokonce použito k vyrovnání povrchu přizdění střešními taškami. Na rozdíl od lodi byla v presbytáři odkryta pouze jedna vrstva omítek bez starší malby.

Restaurátorská zpráva upozorňuje na velkou vlhkost lodi, dle autorek voda vzlíná až do výšky tří metrů. Na velkých plochách a v místech zazděných barokních oken se omítky uvolňovaly a odpadaly. Autorky doporučují odstranit hlinkovou výmalbu z počátku 20. století a zajistit odvětrávání (*ČERNÁ – KOHLOVÁ 1990*).

2.2.3 Současný stav poznání rotundy sv. Petra a Pavla podle archeologických pramenů

Následující oddíl shrnuje současný stav poznání rotundy sv. Petra a Pavla, které je založeno na výsledcích výzkumu M. Šolleho (1975-1980). Veškeré informace v této části práce jsou tedy přebrány z publikací, příp. nálezových zpráv M. Šolleho, a doplněny o odkazy na původní plánovou a fotografickou dokumentaci z výzkumu. Oddíl je rozdělen na dva základní pododdíly: první se věnuje stavbě rotundy, druhý pak přilehlému hřbitovu.

2.2.3.1 Stavba rotundy sv. Petra a Pavla

2.2.3.1.1 Podloží v místě stavby rotundy

Podle geologického posudku K. Žebery z r. 1980 je v místě rotundy podloží tvořeno fosilní rudohnědou písčitojílovitou zvětralinou kamenouhelné arkózy s ojedinělými křemennými štěrčíky. Představuje pevný základ zajišťující dobrou stabilitu stavby. Přechod zvětraliny do výchozí matečné arkózy nebyl v rotundě zachycen. Do této

[42] Snad by se mohlo jednat o malbu z r. 1775 s oblaky, hlavami andělů a křížem, kterou uvádí J. Herain (*Herain 1905*, 63).

[43] V restaurátorské zprávě je uvedena domněnka, že může jít o omítku z doby kolem roku 1910, ale bez uvedení důvodu pro toto datování (*ČERNÁ – KOHLOVÁ 1990*). Podle historicky známých oprav rotundy by tato omítka měla pocházet z poslední rekonstrukce před dobou průzkumu, tedy z rekonstrukce předcházející svatováclavskému miléniu ve 20. letech 20. století.

zvětraliny jsou zahloubeny všechny hroby v interiéru rotundy. V její svrchní části jsou hojná vápenná mycelia a četné záteky vápence na vysušených puklinách, které vznikly během kvartéru, kdy v nadloží tropické červenozemě byly ještě zbytky svrchnokřídových cenomanských vápenců. Ve východním okolí rotundy se tyto vápence zachovaly v mocnosti do 2 m. Byly zřejmě ve zbytcích přítomny také v místě rotundy a byly odstraněny spolu s humózním horizontem teprve těsně před její výstavbou. Tvorba mycelií a záteků vápence byla přerušena a ukončena výstavbou rotundy.

Půdu v místě rotundy představuje mezozoická červenozem, jejíž vývoj byl ukončen sedimentací vápenců. Na ní pokračoval v kvartéru vývoj půdy černozemního typu (*ŠOLLE 1982E*, 35).

Na zkoumané ploše rotundy je geologické podloží kryto černou dusanou místy popelovitou vrstvou mocnou 12 i více centimetrů. Totožná vrstva byla Šollem identifikována v místě hradby, kde ležela také přímo na geologickém podloží a obsahovala výhradně fragmenty knovízské keramiky, v prostoru lodi však obsahovala také ojedinělé fragmenty keramiky raně středověké ze starší doby hradištní (*ŠOLLE 1982A*, 44–45, *Šolle 1990*, 143, 171, 178.). Podle M. Šolleho byl povrch před stavbou uměle zplanýrován a udusán, k čemuž byly použity zbytky starší kulturní vrstvy. V místě rotundy nebyly zachyceny žádné starší objekty, s výjimkou knovízské jámy v místě přistavěné severní věže (*Šolle 1990*, 181).

2.2.3.1.2 Loď rotundy (volný *Plán 6, 7*)

Základy rotundy se zahlubují zhruba 30 cm do podloží. Loď rotundy má mírně oválný půdorys o světlosti 7,98 x 8,64 m. Výška lodi dosahuje přes 12 m. Úroveň původní podlahy byla ale zhruba o 2030 cm nižší a původní výška lodi tedy činila zhruba 12,3 m. Zdivo je u základů mocné 100 cm, směrem nahoru se zužuje. Již v předrománské fázi měla loď klenbu, která je dodnes zachovaná.

Základové zdivo lodi je stavěno z plochých opukových kamenů i z místního slepence. Nadzemní zdivo sestává z nepravidelných opukových kvádříků i větších přitesaných opukových kamenů širokých 8 až 20 cm. Zdivo lodi je odlišné od zdiva přistavěné románské věže, která je postavena z různých druhů opracovaných kvádříků (*FOTO 21, 23*). Ve zdivu lodi nebyly zjištěny výraznější cihlové dozdívky, pouze drobné injekce. Výjimkou je zpevněný úsek v severovýchodní části lodi, mezi vchodem

a sakristií.[44]. Opuka užitá v lomovém zdivu kostela pochází z jižního a západního okolí Budče, nebo až z okolí Želenic na Slánsku. Opuka se používala při mladších stavbách a k obložení hrobů uvnitř hradiště i např. na zákolanském pohřebišti.

V prostoru lodi byly výzkumem identifikovány tři úrovně podlah. Nejstarší litou podlahu se podařilo zachytit pouze v presbytáři, v lodi se nedochovala.

1. Nejstarší dochovaná podlahová vrstva byla zachycena v severovýchodní části lodi. Skládala se z plochých opukových kamenů a byla porušena hroby ze 17. století.
2. Druhý, mladší horizont podlah byl zachycen při stěnách východní části rotundy. Byl tvořen čtvercovými opukovými dlaždicemi o rozměrech cca 20 x 20 cm a síle 8 cm (*FOTO 29, 30*). Dlaždice byly vsazovány do písčité vrstvy promíšené vápnem, která ležela na dusané černé vrstvě (*PLÁN 18, 19* vr. 4, 7, 7a, 7b). V jižní části lodi pod kazatelnou je vazba dlaždic méně pravidelná (*FOTO 31, 32*). Tato druhá úroveň dlažby je datována *ante quem* výstavbou kazatelny s vročením 1585; zároveň se ve vrstvě dlažby nacházely fragmenty mladohradištní keramiky, které ji naopak datují *post quem*. M. Šolle dlažbu podle toho klade do románského období.
3. Třetí úroveň dlažby byla odryta v prostoru pod kruchtou v severozápadní části rotundy. V hloubce 40 cm od soudobé dlažby se nacházela vrstva z tmavších buližníkových desek přiléhajících k sobě. Dlažba leží na tmavší vrstvě zavážky s fragmenty novověké keramiky a skla, která dlažbu datuje do novověku (*PLÁN 22* vr. 9a,b).

   Na jižní straně prostoru pod kruchtou bylo zachyceno torzo rozrušených opukových kamenů, které pravděpodobně představují převrstvený druhý horizont podlah. Leží v zásypových vrstvách hrobů 375 a 379, které obsahují mladohradištní střepy (*PLÁN 22*; *FOTO 37* – nejjižnější část lodi u hrobu č. 369, Šolle ale tento úsek dlažby nikde nezmiňuje).

V prostoru lodi byly dále zachyceny relikty zdiv a stavebních prvků:

[44] Šolle mylně napsal, že vyzdívka v severozápadní části lodi byla provedena v baroku (*Šolle 1990*, 178). Stavebně-historický průzkum prokázal, že ke zpevnění zdiva v tomto úseku došlo z důvodu zborcení původního zdiva v době rekonstrukce střechy roku 1837 (*LÍBALA KOL. 1979*, viz. pododdíl 2.2.2.2).

U vítězného oblouku, od jeho severního výstupku radiálně do lodi, vybíhá relikt zdiva z opuky a pískovce. Jeho mocnost je 60 cm a dochovaná délka 1,98 m (*FOTO 2530*). Na protější straně vítězného oblouku situaci porušila kazatelna. Šolle se ale domníval, že existenci předpokládané jižní příložky indikují hliněné kapsy, možné negativy po vybraném zdivu (*PLÁN 18* vr. 6b). M. Šolle tento relikt zdiva interpretuje jako doklad členění lodi, resp. prodloužení předoltářního prostoru na úkor lodi. Mohlo podle něj jít o zděné základy ambonů, které zároveň vymezující prostor kněžiště se samostatnou liturgickou funkcí, snad pro zpěvy žalmů nebo pro výuku.

V severovýchodní části lodi byla při stěně zjištěna část zborceného zdiva rovněž z opuky a pískovce. Destrukce byla zapuštěna do hloubky 50 cm od soudobé podlahy (*PLÁN 20*; *FOTO 29, 33, 34, 35*). K sesunutí zdiva zřejmě došlo při hloubení hrobové jámy hrobu 347 (*FOTO 36*). Destrukci překrývá vrstva opukového dláždění. V destrukci zdiva byly nalezeny fragmenty raně středověké keramiky. Dle Šolleho výkladu mohlo jít o základ polopilíře, který měl jen dočasnou funkci v nejstarší fázi kostela. Další stopy po zpevnění lodi polopilíři lze podle něj spatřovat i na jiných místech v lodi (např. kapsa v jižní části lodi – *PLÁN 21*; *FOTO 39*). Šolle ovšem přiznává, že rekonstrukce nejstarší fáze rotundy s polopilíři v interiéru zatím nemá dostatečné opory.

Další relikt zdiva byl nalezen pod kruchtou v severozápadní části lodi. Byl zapuštěn do zásypu hrobu 374 (*PLÁN 22*). Zdivo se skládalo z velkých hranolů i kvádříků shodných se zdivem románské věže. V popisu hrobu 374 ale Šolle uvádí, že šlo o kvádry vápencové, zatímco věž je z pískovce (viz pododdíl 2.2.2.2). Podle Šolleho výkladu šlo o základ pilíře podpírající tribunu nebo starší kruchtu, která předcházela té současné. Základ druhého pilíře na jižní straně lodi nebyl nalezen, teoreticky mohl být odstraněn při hloubení hrobů (*ŠOLLE 1982A*, 34–40; *ŠOLLE 1982B*, 12; *Šolle 1990*, 175–180).

2.2.3.1.3 Presbytář (volný *Plán 7*)

Současný barokní presbytář je datován na základě údajů Beckovského kroniky do doby, kdy byl v Praze nejvyšším purkrabím Bernard Martinic (*BECKOVSKÝ 1700*, 133). Výzkum M. Šolleho pod tímto presbytářem odkryl podobu jeho původního předrománského předchůdce.

Pod soudobou šamotovou podlahou (*PLÁN 24* vr. 1a) a recentním betonovým podkladem (vr. 1c) ležela vyrovnávací vrstva z drobných opukových kamenů a cihel (vr. 2). V této úrovni se začalo rýsovat zdivo původního kněžiště, které vytvářelo půdorys

apsidy. Plynule navazovalo na zdivo lodi rotundy a tvořilo s ní jeden stavební celek (*FOTO 50*). Základy byly v místech napojení apsidy široké až 1,1 m, vnější líc základového zdiva se v místě oblouku vějířovitě rozšiřoval. Světlost původního vítězného oblouku byla jen asi 2 m. Způsob napojení apsidy a úzký vítězný oblouk představují osobité rysy stavby. Prostor mezi výstupky byl v gotice zpevněn zděnou přepážkou (*FOTO 25*).

Zdivo původního presbytáře bylo mocné 90 cm, složeno z opukových lomových kamenů, lícováno po obou stranách velkými kameny, spojováno bílou maltou (*FOTO 40, 41*). Původní půdorys apsidy představoval 2/3 kruhu mírně stlačeného do podkovovitého tvaru. Vnitřní rozměry apsidy se odhadují na 3,95 m (osa SJ) x 4 m (předpokládaná délka VZ osy. Stěnové zdivo zachováno do výšky max 10 cm, zbytky zachovány v podobě opukové suti přitesaných kvádrů planýrky (vr. 6a; *FOTO 42–45*). Tato suť obsahovala také zlomky keramiky novověké z doby přestavby v 17. století. Vrstva kamenité suti ležela na původní maltové podlaze (vr. 5). Litá maltová podlaha byla mocná 815 cm a obsahovala kousky opuky a fragmenty středohradištní keramiky. Podobná maltová vrstva zakrývala zbytky stěnového zdiva a představovala původní vápennou omítku stěn původního kněžiště (*FOTO 46, 47*).

Podloží maltové podlahy tvořila tmavá, šedočerná hlinitá velmi kompaktní dusaná vrstva, dle Šolleho vytvořená udusáním pravěké sídlištní vrstvy pro zpevnění základů. V hlinitém podloží se vyrýsovaly 4 kůlové jamky (*FOTO 48, 49*). Dvě jsou zapuštěny od úrovně maltové podlahy do větší hloubky, v jedné z nich byl nalezen fragment středohradištní keramiky. M. Šolle vykládal tyto dvě kůlové jamky jako možné stopy po ciboriovém oltáři. Dvě jamky situované blíže triumfálnímu oblouku mají dle Šolleho pocházet až z doby barokní přestavby (*ŠOLLE 1982A*, 31–34; *Šolle 1990*, 171–175).

2.2.3.1.4 Severní apsida

Západně od románské věže byl odkryt pozůstatek oboustranně lícovaného zdiva, které v půdorysu vytváří segment oblouku (sektor 9 na volném *Plánu 2*; , *FOTO 52–57*). Zdivo je skládané z opukových kvádříků různé velikosti spojených bělavou maltou. Kameny v líci jsou větší, jádro je z drobnějších nerovnoměrně skládaných kamenů. Základová část zdiva je odlišná, složená z břidlicových a buližníkových desek z lokálního zdroje. Šířka zdiva dosahuje 80 cm. Po doplnění zachovaného segmentu na celou kružnici se rýsuje apsida o světlosti 430 cm, tzn. větší než kněžiště.

Zdivo apsidy bylo porušeno stavbou románské věže z 12. století i výkopem jejích základů. Zároveň je překryto novověkými hroby č. 44 a 45 (*PLÁN 29*; *FOTO 52, 53*). Hroby č. 46–48 leží ve stejné úrovni jako základy zdiva, případně níže, respektují jej a směřují k němu radiálně (*PLÁN 27, 32*). Apsida zároveň překrývá rozpadlou plentu mladší fáze mladší slovanské hradby. Datování severní apsidy tedy vychází ze stratigrafických vztahů s nejmladší fází raně středověké hradby a s románskou věží, M. Šolle ji klade do 11. století.

Výzkum v prostoru románské věže, a tedy v prostoru bývalé apsidy, zachytil zdivo severní apsidy v podobě vysunutých velkých opukových kamenů v zásypové vrstvě. Dále byly odhaleny opukové základy zdiva, které organicky navazovaly na zdivo rotundy. Nad nimi se nacházela řada kamenů, která se vytáčela do protisměru a korespondovala se segmentem severní apsidy. Sonda také zachytila základy vlastní románské věže, které se skládaly z velkých břidlicových desek, podobně jako základy kostela P. Marie (*PLÁN 25*; patrno na *FOTO 55*). Základy věže byly založeny do hloubky 90 cm. Základ apsidy byl oproti tomu značně mělčí, což dle Šolleho vylučuje funkci apsidy jako věže. Při dně sondy byly zjištěny dvě hrobové jámy (č. 380, 381) rozrušené stavbou románské věže. Hroby samy pak porušovaly knovízskou sídlištní jámu. V hrobech se zachovaly pouze dlouhé kosti, jiné se dostaly do zásypu. Orientace hrobů měla směr SVJZ, odlišný od osy věže a od radiálního směru k rotundě. Podle orientace hrobů 380 a 381 M. Šolle předpokládal, že pohřby byly v tomto prostoru uloženy až po stavbě apsidy. Některé hroby odkryté vně apsidy (hr. 45, 46, 47, 48, 65; *PLÁN 32*) naopak směřující radiálně k ní a dle Šolleho by měly pocházet rovněž z období existence apsidy.

M. Šolle celou situaci interpretoval jako objev severní apsidy s funkcí hrobové kaple z 11. století, která byla ve 2. pol. 12. století nahrazena románskou věží (*ŠOLLE 1982A*, 40–44; *Šolle 1990*, 180–181).

2.2.3.1.5 Hroby v interiéru rotundy (volný *Plán 7, TAB. 1.*)

V rotundě se zřejmě již od nejstarší fáze její existence pohřbívalo. Dokládá to nález zdeformovaného zlaceného gombíku s geometrickou pletencovou výzdobou v zásypu významného novověkého hrobu č. 344 (*FOTO 73*). V interiéru bylo odkryto celkem 21 hrobů, z toho 7 jich M. Šolle podle hrobových přídavků (dětský nožík v hrobě 368), obsahu zásypů (fragmenty raně středověké keramiky), úpravy hrobové jámy (obložení kameny u hrobů č. 369, 371, 378, 379), nebo stratigrafie datuje do raného středověku. Další čtyři hroby klade Šolle do vrcholného středověku až novověku, a to na základě

stratigrafických vztahů s vrstvou, do níž byla založena renesanční kazatelna. Zbylých osm hrobů má spadat do horizontu 17.–18. století.

Některé hroby tohoto nejmladšího horizontu obsahovaly kování rakví, hřeby či součásti oděvů. Vynikal mezi nimi již výše zmiňovaný hrob č. 344 (*FOTO 64, 67*). Hrob ležel ve významné poloze, v lodi před oltářem. Hrobová jáma porušila druhý horizont dlažby s opukovými dlaždicemi i dva starší hroby č. 346 a 349. Zásyp jámy byl při kostře promíšený vápnem. Zesnulý ležel v dřevěné rakvi, jejíž víko bylo prolomeno. Z kostry se dobře dochovala pouze lebka a femury. Dospělý muž byl oblečen v hedvábném sametovém roucho s pravoúhlým výřezem pro hlavu. Zřejmě šlo o část dalmatiky, vzorovaný reliéf látky měl barokní charakter. Za hlavou v JZ rohu rakve se nacházela kniha v dřevěných deskách a kožené vazbě s kovovou sponkou. Pravděpodobně se jednalo o misál nebo breviář. Otisk písmen na sponce dokládal, že nápis byl psaný antikvou, kterou je možné datovat do 16.–17. století. Při pravé klíční kosti ležel dvojitý křížek s rozšířenými konci z růžence ze 17.–18. století. Zesnulý měl u sebe dále medailon v hedvábném pouzdru ze dvou oválných sklíček s náměty křížové cesty a se šňůrkou k zavěšení na krk. Podle stylové ikonografie lze medailon klást do přelomu 16.–17.století. Na hrdle měl zesnulý další růženec z kulovitých korálků z černě mořeného cedrového dřeva. Podobné nálezy růženců učinil I. Borkovský na Pražském hradě v hrobech benediktinek ze 17. století. Při pravé straně hrudníku zesnulého se nacházela nejexkluzivnější část hrobového inventáře, cínový kalich zabalený do plátna, jehož výrobu lze klást do 16. století. M. Šolle hrob interpretoval jako hrob kněze, časově jej zařadil do 17. století na základě datování mladších součástí hrobového inventáře. Při snaze identifikovat hrob s konkrétní osobou duchovního správce kostela však nastává potíž vzhledem ke skutečnosti, že mezi lety 1583–1761 neměla Budeč vlastního faráře a byla přičleněna k faře v Pcherách. Patronátní právo měl v té době nejvyšší pražský purkrabí, neboť Kováry od 16. století patřily ke statkům purkrabství. Posledním známým budečským farářem byl Jakub Humpolecký (zemřel po 1591) v době, kdy Budeč využívala protestantská církev. První katolický farář na Budči byl až Dominik Pubetz, který zemřel roku 1792 (*ŠOLLE 1982A*, 45; *ŠOLLE 1982B*, 116; *Šolle 1990*, 189–191).

2.2.3.2 Hřbitov u rotundy

2.2.3.2.1 Základní vývoj v prostoru Starého hřbitova

Výzkum vlastní rotundy bezprostředně souvisel s výzkumem situace v jejím západním sousedství. M. Šolle zde odkryl jednak část kostelního hřbitova, jednak zkoumal vztahy rotundy a hradby.

Bylo potvrzeno, že loď rotundy neporušila průběh hradby, resp. že hradba ve všech svých fázích respektuje loď rotundy. Datování výstavby a následných přestaveb hradby se u M. Šolleho a A. Bartoškové sice liší[45], oba autoři se ale shodují, že v době výstavby rotundy bylo již vnitřní hradiště obestavěno nejstarší raně středověkou fortifikací. Další přestavby hradby byly provedeny již v době, kdy rotunda stála. Mladší, rozšířené těleso hradby pak překrylo nejstarší hroby u rotundy a pohřbívání v tomto prostoru mělo ustat. Do již rozpadlého tělesa mladší hradby měla být v 11. století postavena severní apsida (viz výše odstavec. 2.2.3.1.4). Ta pak byla ve 12. století nahrazena románskou věží. Zhruba v téže době měl být v konstantní vzdálenosti 18 m od středu rotundy vyhlouben kruhový příkop, který byl pak od 13. století postupně zanášen[46]. V prostoru Starého hřbitova se mělo znovu pohřbívat až v 17. století, zřejmě s ukončením pohřbívání u kostela P. Marie. Pohřbívalo se zde až do roku 1836, kdy se pohřbívání přesunulo na místo současného Nového hřbitova (*Šolle 1990*, 198–202).

2.2.3.2.2 Nejstarší vrstva hrobů hřbitova u rotundy

Nejstarší vrstva hrobů u rotundy je dobře stratigraficky definována, je překryta tělesem rozšířené mladší fáze hradby. Z této nejstarší skupiny bylo v prostoru Starého hřbitova Šollem odkryto na 24 hrobů (č. 23, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 64, 67, 68, 69 ab, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 303, 326, 328, 329). Podle prvotního určení šlo o 14 žen a dětí (z toho 7 či 8 dětí), 4 muže a 6 dospělých jedinců, u nichž nebylo možné určit pohlaví (*PLÁN 26, 30, 31; TAB. 2a.).*

Hroby přitom respektují starší fázi hradby a dle pozorování M. Šolleho jsou orientovány směrem k rotundě, jejich osa je ve směru JZ-SV až Z-V, lebkou k západu.

[45] M. Šolle datuje vznik nejstarší hradby na přelom 8./9. století, A. Bartošková až do závěru 9. stol. (*Šolle 1990*, 145–149; *Bartošková 2003*; *Bartošková 2014*, 50–54).

[46] Příkop měl mírně konkávní stěny a ploché dno. Šíře u dna dosahovala 90130 cm, u ústí 240 cm. Příkop byl hluboký 60100 cm od původního povrchu, resp. od úrovně před založením novověkého hřbitova v 17. století. Šolle odhadoval původní hloubku až na 190 cm. Dále předpokládal existenci ochranné zídky na vnitřní straně příkopu na základě kamenitého zásypu. Datování příkopu se opírá o fragmenty mlado- a pozdněhradištní keramiky v jeho zásypu, a dále o stratigrafické vztahy vůči porušeným mladohradištním pohřbům 331, 332 a pohřbům 17.19. století založeným do zásypu příkopu. M. Šolle předpokládá, že příkop mohl být zřízen zhruba v době zbudování románské věže (*Šolle 1990*, 182–184, 187–188).

V jednom případě leží kostra podél pláště rotundy (hrob č. 23, *Šolle 1990*, 161, obr. 17). Jejich hrobové jámy dosahovaly hloubky jednoho metru od původní úrovně terénu, resp. od úrovně násypu hradby. Porušují knovízskou kulturní vrstvu a zahlubují se do podloží. Úprava hrobových jam je jednoduchá, v některých případech byly pod zesnulým dokumentovány zbytky dřeva, resp. rakve. U některých hrobů je doloženo obložení kamenem, většinou opukovým. Ojediněle bylo obložení hrobové jámy husté, v nohách „vyzděné" na způsob „stély" (hrobu 72 „bojovníka" s ostruhou a nožem). Dle M. Šolleho souvisí užití opuky s dobou stavby rotundy. V zásypech hrobů střepy knovízské a středohradištní.

Hroby neobsahovaly nádoby ani milodary, s výjimkou nožíků. Šest hrobů (24, 27, 71, 73, 76 a 72) obsahovalo inventář velkomoravského či po-velkomoravského rázu. Nejvýraznější z nich je inventář hrobu č. 71. Byla v něm pohřbena asi 5letá dívka ozdobená hrozníčkovitými náušnicemi a náhrdelníkem ze skleněných olivovitých a jiných perel a s litým pozlaceným kováním (*Šolle 1990*, 163, obr. 19; *FOTO 75*). Kování o rozměrech 31 x 31 mm mělo původně tvar křížku s lidskými hlavičkami v jeho raménčích, na rubu je patrný otisk textilu. Dvě raménka kování byla odlomena a fragment byl upraven jako závěsek. M. Šolle předpokládal původní funkci křížového kování jako nášivky nebo aplikace na relikviáři. Po odlomení dvou ramének byl předmět upraven na závěsek. Kování má přímou analogii v Mikulčicích. V jednom z hrobů u V. kostela bylo nalezeno takové kování v kompletní podobě (*Poulík 1975*, 95, obr. 23:1).

Z dalších součástí hrobových inventářů nejstarších hrobů stojí za zmínku např. bronzové rolničky z hrobu č. 326 anebo stříbrný řetízek z hrobu 24, který má analogie v hrobech na Staré Kouřimi, v knížecím hrobě v Kolíně či na pohřebišti ve Starém Městě „Na Valách" (*Šolle 1990*, 163, obr. 20:1).

Některé hroby této nejstarší skupiny byly ve vzájemné superpozici. Např. hrob č. 71 s křížkem je překryt hrobem č. 73 s 15 esovitými stříbrnými záušnicemi a jantarovými korálky. Čtyři esovité záušnice obsahuje také hrob č. 76. Hroby 73 a 76 mají podle Šolleho představovat nejmladší ze skupiny hrobů. Na základě superpozic a charakteru výbavy se Šolle domnívá, že nejstarší část pohřebiště lze rozdělit do dvou fází.

Absence milodarů v nejstarších hrobech pohřebiště u rotundy je dle M. Šolleho dalším dokladem, že jde od počátku o křesťanský kostelní hřbitov. Charakterem úprav

hrobů a hrobových inventářů je pohřebiště srovnatelné s pohřebištěm zkoumaným M. Šollem v Zákolanech u bývalého cukrovaru. Rozdíl je právě v přítomnosti nádob na zákolanském pohřebišti. M. Šolle obě pohřebiště pokládá za současná, z 1. poloviny 10. století, na obou měla pohřbívat podobná sociální skupina obyvatel. Rozdílnost mezi nimi má odrážet jiný stupeň ideologického postoje v době „dvojvěří", resp. v době christianizace Čech (*Šolle 1990*, 162–168).

Roku 1986 zkoumal Z. Váňa část hřbitova v jižním sousedství rotundy (*PLÁN 33*; *TAB. 2e.*). Odkryl zde 32 raně středověkých hrobů, mezi nimi šest dětských, dva hroby nedospělých jedinců, 16 dospělých, zbylá část zůstala neurčena (*Váňa 1995*, 85, obr. 58). Hroby byly orientovány ve směru ZV, ojediněle i SZJV nebo SJ. Hrobové jámy byly nezřídka částečně obloženy kamenem anebo se v nich našly pozůstatky dřeva, někdy i komorové konstrukce (hroby č. 16/86, 26/86, 27/86, 32/86). Hustotu pohřbívání už v tomto nejstarším hřbitovním horizontu indikují superpozice hrobů i skládky kostí. Devět hrobů nejstaršího hřbitovního horizontu obsahovalo hrobový inventář. Šlo vesměs o předměty charakteristické pro 1. polovinu 10. století (čtyři nožíky, jedna malá dýka, jeden pár ostruh, ze šperků byly zastoupeny korálky, gombíky a ve třech hrobech starší typ esovitých záušnic s očkem).

Mezi hroby byly dále rozptýleny dva stříbrné denáry, velké esovité záušnice a další ozdoby, které naznačují, že se zde pohřbívalo i v mlado- a pozdněhradištním období. Hroby tohoto horizontu však byly zcela porušeny novověkým pohřebištěm (*Váňa 1995*, 78–94).

2.2.3.2.3 Novověké pohřby na Starém Hřbitově a v interiéru rotundy

M. Šolle při svém odkryvu zachytil celkem 141 hrobů, včetně hrobů v interiéru rotundy, které datoval do novověké fáze hřbitova (*PLÁN 29*; *TAB. 1.*). Hroby mají orientaci VZ, část hrobů se přizpůsobuje poloze kostela a poloze hřbitovní zdi. Zachycena byla i řada odsunutých kostí, hlavně u kostela samého. Hřbitov je vymezen kamennou zdí stavěnou na hlínu, která je zapuštěna do valu a vytáčí se kolem kostela. Podle farní kroniky se zde přestalo pohřbívat roku 1836, kdy se pohřbívání přeneslo na Nový hřbitov. Počátek pohřbívání na Starém hřbitově se předpokládá krátce poté, co se přestalo pochovávat u kostela P. Marie a v souvislosti s barokní přestavbou r. 1663. Tomu nasvědčuje inventář hrobů, v něm převažují šperky, devocionálie a ozdoby z 2. poloviny 17. století až počátku

19. století Vzácně se objevují i hroby za hřbitovní zdí (hrob č. 1v nerituální poloze a hrob č. 365 v rituální poloze ale s atypickou orientací). Ty M. Šolle interpretuje jako pohřby společensky odsunutých jedinců (*Šolle 1990*, 190–198).

Výzkum Z. Váni roku 1985 odkryl pokračování pohřebiště v prostoru jižně od rotundy. Z vrstvy novověkých hrobů dokumentoval pouze nejspodnější vrstvu obsahující 16 hrobů. Ležely na smíšené vrstvě červeného jílu a hlíny, v níž se rýsovaly obrysy starších hrobů. Dva z dokumentovaných hrobů (12/85 a 15/85) respektovaly zdivo barokního kněžiště, naopak jiné byly kněžištěm porušeny. Z toho je patrné, že se kolem rotundy pohřbívalo již před přístavbou barokního kněžiště a pokračovalo zřejmě po jeho zřízení. Váňa předpokládá dobu pohřbívání od 16. do počátku 19. století. Inventáře hrobů, růženec, křížky ani fragmenty novověké keramiky nedovolují přesnější datování. Mincovní nálezy, stříbrný denár z 2. poloviny 15. a z 16. století, pocházejí z hřbitovní vrstvy. V sekundární poloze se nacházely i stopy staršího pohřbívání: čelenka ze spleteného bronzového drátu, železná šipka s křidélky a s tulejkou, otevřený bronzový prsten, dvě velké esovité záušnice, dvě stříbrné mince (denár Vladislava I. 1120–1125, bavorský fenik 1527) a fragmenty keramiky knovízská, středo a mladohradištní.

V prostoru hřbitova byla odkryta také cisterna objekt hluboký 125 cm oválného průměru s vnitřními rozměry 60 x 45 cm u ústí a 50 x 47 cm u dna. Stěny byly vyzděny z kamenů pojených hlínou, uvnitř byly lícované. Dno bylo vyloženo většími kameny. Cisterna porušovala raně středověké hroby; její destrukce porušila i jeden hrob novověký. V jejím zásypu se našly pouze tři fragmenty mladohradištní keramiky. Váňa nevylučuje, že vznikla už v 11.–12. století, ale sloužila i v novověku (*Váňa 1995*, 78–79)

2.2.3.2.4 Antropologické určení kosterních ostatků

Část pohřebiště v okolí rotundy byla předmětem diplomové práce Hany Vondrové (*VONDROVÁ 2015*). Autorka provedla antropologické posouzení většiny raně středověkých kosterních ostatků u hrobů odkrytých M. Šollem západně od rotundy, a dále ostatky ze spodní vrstvy hrobů odkrytých Z. Váňou jižně od rotundy v roce 1986[47] (*TAB. 2a, TAB. 2e*). Soubor obsahoval 60 hrobů, analyzováno bylo 46, u zbylých 14 nebyl dohledán antropologický materiál. U jednotlivých hrobů Vondrová popsala stav dochování antropologického materiálu, určila pohlaví, věk a výšku pohřbených jedinců, stanovila

[47] Analýza H. Vondrové neobsahuje hroby uložené v interiéru rotundy a hroby, které dle M. Šolleho byly orientovány radiálně k severní apsidě (č. 45, 46, 47, 48, 65), ani hroby ležící v prostoru barokního presbytáře (hr. 318ab, 319). Analyzovány rovněž nebyly hroby odkryté Z. Váňou v sondách F a A21, které dle autora výzkumu ještě patřily ke hřbitovu u rotundy (viz níže, pododdíl 2.2.4.9).

indexy dlouhých kostí dolních končetin vypovídající o fyzické námaze jedinců (platymerický a knemický index), popsala patologické nálezy i epigenetické znaky a určila lebeční míry. Výsledky analýzy hrobů u rotundy srovnala s výsledky antropologických analýz koster z hromadného hrobu a pohřebiště v poloze Na Týnici, v Zákolanech a Brandýsku.

Dle výsledku analýzy H. Vondrové bylo na pohřebišti u rotundy, v jeho nejstarší fázi pohřbeno 36,7 % nedospělých a 63,3 % dospělých jedinců. Mezi dospělými bylo 13 mužů, 9 žen, 16 jedinců nebylo možné určit. Demografická struktura má odpovídat situaci na ostatních srovnávaných pohřebištích. Raně středověké pohřebiště u rotundy však vynikalo počtem pohřbů nedospělých jedinců a zejména větším zastoupením novorozenců a dětí do 1 roku věku. Vondrová se domnívá, že toto může být dáno vyšším společenským postavením osob pohřbívaných u rotundy, což jim zajistilo nárok na pohřeb na prestižním místě u kostela již od raného věku.

Jedinci pohřbení u budečské rotundy, v porovnání s jedinci z okolních současných pohřebišť, vynikaly vyšším vzrůstem (muži dosahovali průměrného vzrůstu 173 cm, oproti cca 165 cm u mužů z pohřebišť v Zákolanech a Brandýsku, muži z hromadného hrobu Na Týnici dosahovali průměrně 169 cm. Ženy u budečské rotundy byly vysoké průměrně 163 cm, ženy na pohřebišti Na Týnici a v Brandýsku průměrně kolem 157 cm). Vyšší vzrůst jedinců pohřbených u budečské rotundy může být vysvětlen přístupem těchto osob k dostatečnému množství kvalitnější stravy a jejich relativně dobrými životními podmínkami.

Indexy dlouhých kostí svědčí o tom, že muži pohřbení u rotundy byly během života vystavováni nižší zátěži stehenních svalů. Ženy naopak měly vyšší svalovou aktivitu. Pozorování patologických změn ukázalo poměrně častý výskyt spondylózy páteře a tzv. Schmorlových uzlů, bolestivého postižení páteřních obratlů. U tří mužů byly pozorovány zlomeniny žeber, u jednoho sečné poranění lebky (mladý muž pohřbený v hrobě 27/85 s dřevěnou komorou), zřejmě stopy boje (*VONDROVÁ 2015*, 45–61, 70–72).

2.2.4 Diskuse současného stavu poznání rotundy sv. Petra a Pavla

2.2.4.1 Stav původní dokumentace

Nové geodetické zaměření umožnilo ověřit přesnost a spolehlivost původní terénní dokumentace. Nové zaměření půdorysu rotundy sv. Petra a Pavla bylo promítnuto do půdorysných plánů rotundy z výzkumu M. Šolleho, které jsou uloženy v archivu ARUP.

Toto srovnání ukázalo, že současnému zaměření nejméně odpovídá půdorys zachycující odkryté archeologické situace v interiéru rotundy, označený v digitálním archivu plánů ARUP jako plán PY000430211 (*PLÁN 34*) Zejména poloha původního presbytáře je oproti současnému posunutá k severozápadu. Naproti tomu půdorysy na plánech v menším měřítku, které znázorňují rekonstrukce vývojových fází rotundy, již lépe odpovídají půdorysu podle současného zaměření. Současné zaměření sice lépe zachycuje nepravidelnosti lodě, ale například pozice původní východní apsidy, románské věže či barokního presbytáře již prakticky odpovídají zaměření z roku 2020 (*PLÁN 35*). Důvodem je zřejmě skutečnost, že plán PY000430211 s půdorysem archeologicky odkrytých situací v lodi rotundy vznikl na základě archeologické dokumentace s důrazem na detaily jednotlivých objektů uvnitř rotundy. Naopak půdorysy na plánech menšího měřítka (PY000430218, PY000430219, PY000430220) zřejmě vycházejí z geodetického zaměření vytvořené roku 1973 společností Geodézie, n. p. Praha (*HLOŽEK 1973*).

Půdorys archeologicky odkryté situace na plánu PY000430211 obsahuje, kromě nepřesné polohy východní apsidy, ještě další nedostatky. Nejsou v něm odlišeny hrany objektů od uměle vytvořených hran výkopů, resp. sond. Příkladem jsou situace uvnitř původního presbytáře. Zde je stejnou linií znázorněna hrana pravoúhlé zjišťovací sondy skrze původní maltovou podlahu (umělá hrana) i obrys kůlových jam (hrana objektu). V případě interiéru lodě je již prakticky nemožné odlišit linie umělých výkopů od linií objektů.

Archeologická kresebná dokumentace má navíc ještě nedostatky v provázanosti půdorysů a řezů. V půdorysu (volný *Plán 7*) sice je vyznačena poloha jednotlivých řezů. Zakreslená situace na řezech ale neodpovídá situaci na půdorysu. Např. na řezu E-E´ v jižní části lodi jsou zdokumentovány tři zahloubené objekty (*PLÁN 21*). Na tomtéž místě v půdorysu je znázorněn pouze jeden zahloubený objekt a jedna hrana. Na další nepřesnosti v dokumentaci řezů bude upozorněno ještě níže v diskusi. Takové nepřesnosti a rozpory snižují důvěryhodnost a informační hodnotu dokumentace.

Část dokumentace uložené v archivu ARUP byla nenávratně zničena během povodní v roce 2002. Poškozena byla část negativů, fotoplánů a zřejmě i plánů. Část řezů z interiéru rotundy nebyly během revize k dispozici (řez J-J´ zachycující situaci v jihozápadní části lodi, K-K´ v severozápadní části lodi, viz volný *Plán 7*).

2.2.4.2 Geologické poměry a úpravy plochy před stavbou rotundy

Podle geologického posudku, který si nechal v souvislosti s archeologickým výzkumem rotundy zpracovat M. Šolle u K. Žebery, poskytovalo podloží v místě rotundy stabilní základ pro stavbu. Rotunda byla zřejmě postavena na místě, na kterém nebyly výrazné terénní nerovnosti ani výraznější starší antropogenní objekty.

Plocha pro stavbu byla speciálně upravena. Jednak byly pravděpodobně odstraněny zbytky vápenců, které se běžně nacházely v prostoru východně od rotundy (*ŠOLLE 1982E*, 35). Stopou úpravy staveniště je zřejmě i tmavá velice kompaktní písčitojílovitá vrstva 7, obsahující ojedinělé fragmenty pravěké a archaické raně středověké keramiky (*Šolle 1990*, 171, 178). Šolle ji někdy označuje jako vrstvu „původem knovízskou" (legenda na *PLÁNu 23*). Jistě ale nejde o pozůstatky pravěké knovízské vrstvy [48]. Spíše se jedná o vrstvu vzniklou při přípravě staveniště, která obsahovala reziduální starší keramické zlomky. V nálezové zprávě popisuje M. Šolle vrstvu č. 7 jako dusanou, vypálenou, místy popelovitou (*ŠOLLE 1982A*, 44–45). Není tedy vyloučeno, že v rámci přípravy stavby byla plocha (resp. na místě stojící dřevěné objekty či rostoucí vegetace???) vypálena. Zda účel takové úpravy byl zcela praktický, nebo do jisté míry i rituální, lze těžko rozhodnout. Že šlo o účel spíše praktický hovoří i skutečnost, že identická vrstva měla být Šollem dokumentována i na řezu hradbou, v místě u hřbitovní zdi. Je tudíž pravděpodobné, že podobně byla upravena plocha i pro stavbu opevnění.

Vzhledem k nálezům z této tmavé vrstvy 7 na více místech hradiště zároveň není vyloučeno, že část této vrstvy představuje původní půdní horizont. Zachování půdního horizontu by ale musela ověřit nová pedologická sondáž (*Šolle 1990*, 143, 171).

2.2.4.3 Popis zdiva lodi rotundy

Popis zdiva vychází výhradně z výzkumů M. Šolleho a stavebně historických průzkumů z konce 70. a 80. let, kdy bylo zdivo rotundy odhaleno na vnější straně do výše tří metrů, odhaleno bylo i základové zdivo (podle B. Líbala jen do 1,9 m; *LÍBAL 1981*, 46). V interiéru bylo provedeno několik sond s odstraněním omítek až na zdivo. Vnitřní

[48] Pokud by byl pravdivý geologa K. Žebery o odstranění zbytků vápenců (*ŠOLLE 1982E*, 35), jistě by s nimi byly odstraněny i zbytky antropogenních kulturních vrstev. V prostoru lodi navíc Šolle uvádí, že vrstva obsahovala ojedinělé zlomky starohradištní keramiky (*Šolle 1990*, 178). Vrstva č. 7 tedy jistě není pozůstatkem intaktní knovízské vrstvy.

konstrukci zdiva bylo možné sledovat na odkrytých pozůstatcích původního presbytáře. V současnosti nelze popisy ověřit, protože zdivo pokrývá omítka[49].

Dle popisů D. Líbala sestávalo původní zdivo rotundy z hrubě opracovaných opukových kamenů, které byly skládány v nepravidelných řádcích a bez pravidelných spár, některé kameny jsou položené mírně šikmo. Pojivem, dle pozorování P. Macka, byla velmi světlá vápenná malta se zbytky nevyhašeného vápna s ojedinělými uhlíky. Analýzy složení pojiva však provedeny nebyly. Mocnost zdiva dosahuje u základů lodi 1 m, v apsidě 0,9 m (*Líbal 1981*, 395–396; *Šolle 1990*, 201–202; *Macek 1992*, 7).

Na snímcích je odhalené vnější zdivo nejlépe dokumentováno na jihozápadní straně lodi, na styku s románskou věží. Nepravidelnost zdiva lodi v protikladu k řádkovému románskému zdivu věže je na nich zcela evidentní. Na snímcích (*FOTO 21–24*) jsou ve zdivu lodi, ve jeho spodní části při styku s věží, patrné šikmo položené větší kamenné bloky. Tato část se liší od zbytku zdiva lodi. Je pravděpodobné, že popsaná odlišnost je vyzdívkou z doby přístavby severní apsidy, románské věže, anebo schodiště na tribunu (zazděný vstup na tribunu se nachází přímo nad diskutovaným místem).

M. Šolle popsal základy lodi jako zdivo sestávající z plochých opukových kamenů a z místního slepence, jeho hloubka základů nepřesahuje 30 cm (*Šolle 1990*, 178). Odhalené základové zdivo je dokumentováno např. na snímcích *FOTO 22, 24*. Pod úrovní stěnového zdiva patrná rozšířená část zdiva o celkové výšce jednoho až dvou řádků, složená z neopracovaných opukových kamenů. Druh pojiva (malta nebo hlína) není podle snímků rozeznatelný.

Snímek *FOTO 21* ukazuje odlišnou úroveň přechodu tohoto základového zdiva ve zdivo nadzemní u lodi a věže rotundy. Rozdíl je možné vysvětlit nárůstem terénu od doby založení rotundy do výstavby románské věže, mezi nimiž uplynula přes dvě staletí. Značný nárůst terénu by tehdy mohl být zapříčiněn jak pohřbíváním v okolí rotundy, tak rozšířením a následnou destrukcí hradby, která v tomto úseku procházela v blízkosti rotundy. Je ale také možné, že základová část zdiva lodi sahala výše, než je viditelná hranice v místě rozšíření základu.

Podobu dochovaného vnějšího zdiva původního presbytáře ukazují snímky *FOTO 40, 41*. Na nich je patrná řádka zdiva s velmi pravidelným lícem s pečlivě

[49] Jedinou výjimku představuje úzký, několikacentimetrový pás na vnější straně lodi nad úrovní terénu – ten ale není pro revizi příliš relevantní – jde o velmi malou plochu, který mohla být při úpravách přespárována.

opracovaných opukových kvádrů. Řada kvádrů se nachází níže než úroveň podlahy v interiéru presbytáře. To může, ale nemusí znamenat, že i z exteriéru šlo o zdivo základové. Řada pravidelných kvádrů leží na další nevysoké řádce méně pravidelných kamenů. Hranice mezi základovým a nadzemním zdivem je nicméně i v případě presbytáře nejistá.

Konstrukce jádra zdiva presbytáře je patrná na snímcích *FOTO 47, 50*. Podle nich se zdá, že šlo o nepravidelný sklad kamenů, bez pravidelných spár, s užitím většího množství malty. Užití velkého množství malty pro zajištění stability konstrukce kopule či k zahlazení nerovností líce zdiva lodi je nicméně dokumentováno také stavebně-historickým průzkumem (*Macek 1992*).

2.2.4.4 Relikty podlah v lodi

M. Šolle v interiéru lodi identifikoval celkem tři úrovně starších podlah, přičemž žádná nebyla totožná s litou maltovou podlahou dochovanou v presbytáři.

Nejstarší dochovanou úroveň podlahy v lodi tvořily ploché opukové kameny. Měla ležet v severovýchodní části lodi ve stejné výškové úrovni, jako pozůstatky základového zdiva předoltářní základové příložky (viz odstavec 2.2.3.1.2). Dlažba této podlahy i základová příložka měly podle Šolleho patřit k nejstarší, předrománské fázi rotundy. Torza dlažby mají být zachycena na snímku *FOTO 30* (*Šolle 1990*, 180, obr. 30/2), ale není zcela jasné, které z kamenů měl Šolle na mysli. Na řezu daným sektorem lodi zakreslena není (*PLÁN 19*). Není tedy vůbec zřejmé, které relikty Šolle s touto podlahovou úrovní identifikoval.

Druhá úroveň podlahy byla reprezentována pravidelnými čtvercovými opukovými dlaždicemi. Nejlépe se dochovala také v severovýchodní části lodi, při severní zdi. Zde má být od staršího horizontu oddělena výraznou jílovitou, místy vápenitou vrstvou. Je zakreslena v řezu B´-F (*PLÁN 19* vr. 3 a 4) a dobře identifikovatelná na snímcích *FOTO 29, 30*. Totožná vrstva podlahy se měla dochovat i v jihovýchodní části lodi pod kazatelnou, jen s méně pravidelnou vazbou dlaždic pokládaných do písčitého podsypu promíšeného vápnem. Podsyp leží přímo na tmavé kompaktní „základové“ vrstvě rotundy (*PLÁN 18* vr. 3 a 4). Další torza údajně totožné podlahy se našly v jihozápadní části rotundy pod kruchtou (*PLÁN 22* vr. 4; nezachyceno fotograficky). M. Šolle tuto druhou úroveň podlahy datuje do románského období, resp. do středověku, a to na základě stratigrafického vztahu s kazatelnou s vročením 1585, která úroveň podlahy překrývá.

Datování mají potvrzovat i nepočetných zlomky mladohradištní keramiky „z této polohy“ (*Šolle 1990*, 175).

Stratigrafický vztah druhé vrstvy podlahy a kazatelny však na řezu není zachycen (viz *PLÁN 18*). Skutečnost, že podlaha předcházela instalaci kazatelny, však ještě nemusí být pevným vodítkem pro datování podlahy. Vročení na kazatelně totiž nemusí odpovídat době instalace kazatelny. Kazatelna mohla být do rotundy přenesena z jiného kostela; sama její pozice na epištolní straně kostela je značně neobvyklá.

Zajímavá je nicméně skutečnost, že tato podlaha měla být položena přímo na tmavou kompaktní „základovou“ vrstvu. To by znamenalo buďto její velké stáří, čemuž ale protiřečí skutečnost, že vrstva překrývá některé hroby (viz situace na *PLÁNech 18, 19*). Druhým a pravděpodobnějším vysvětlením je, že při instalaci popisované podlahy byla odstraněna podlaha starší. Tato skutečnost nakonec i vysvětluje nedochování nejstarších podlahových konstrukcí v lodi.

Nejmladší podlahovou úrovní zjištěnou Šolleho výzkumem byla dlažba z tmavších buližníkových desek sestavených těsně u sebe. Byla zachycená v prostoru pod kruchtou v severozápadní části kostela, v hloubce 40 cm od soudobé podlahy. Úroveň dláždění je datována zavážkou s fragmenty novověké keramiky a skla (*Šolle 1990*, 180; *PLÁN 22* vr. 3 a 3a; fotograficky nedokumentována). O novověkém stáří této vrstvy podlahy není důvod pochybovat. Nelze nicméně prokazatelně stanovit chronologický vztah mezi ní a výše popisovanou úrovní dláždění z opukových dlaždic, neboť tyto se nikde nestýkají.

Další stopy po konstrukcích dlažeb, které M. Šolle nikde neuvádí, jsou zachyceny na snímcích *FOTO 37, 38*. Situace odpovídá jižní části řezu CH-CH´ (*PLÁN 23*). Na fotografii *FOTO 38* je ve svrchní části patrné výrazné souvrství odpovídající recentním vrstvám 2a v plánu *PLÁNu 23*. Pod nimi, v prostoru mezi hrobovými jámami hrobů 369 a 370 (?), je souvrství tenkých proplástků, které lze vyložit jako konstrukcí starší podlahy, snad souvisí se zbytkem podlahy zachycené na snímku *FOTO 37* sestávající z kamenů, zřejmě opukových. Podle původního popisu fotografie se má jednat o relikt podlahy, kterou Šolle pokládá za románskou. Kameny na fotografii jsou však dosti vzdáleny tvarům čtvercových dlaždic, typických pro „románskou“ dlažbu, ztotožnění je tedy sotva možné. Oba popisované snímky, *FOTO 37, 38*, zachycují zřetelnou bílou „vápenatou žílu“ ve výplni hrobu 369. Ta je zachycena také na řezu CH-CH´ jako vrstva 5 (*PLÁN 23*).

Vzhledem k tomu, že tato vrstva se rozkládá jen v prostoru hrobové jámy, pravděpodobněji souvisí s jeho zásypem, resp. úpravou hrobu než s pozůstatky podlahy.

Lze tedy shrnout, že výzkumem M. Šolleho byly odkryty stopy několika úrovní podlah různého stáří. Šlo o kamenné dlažby zasazené zpravidla do vápenato-písčité nebo jílovité ložné vrstvy. Datování reliktů jednotlivých úrovní dlažeb lze určit pouze rámcově. Pomoci k datování některých dochovaných úrovní by mohly jejich stratigrafické vztahy k hrobům (viz níže, pododdíl 2.2.4.8). Zdá se, že při zřízení nové podlahy byla starší podlaha z velké části odstraněna. Na to poukazuje skutečnost, že relativně mladší podlaha z opukových dlaždic leží přímo na tmavé „základové" vrstvě č. 7 (viz výše v tomto pododdíle). To by vysvětlovalo i nedochování původní maltové podlahy v lodi, pouze v presbytáři. Provedení lité maltové podlahy v celém interiéru budečské rotundy v její nejstarší fázi podporují nálezy fragmentů maltových podlah u dalších předrománských kostelů v Čechách i na Moravě (*Maříková-Kubková v tisku*, kap. 3.1).

2.2.4.5 Zahloubené objekty a relikty zdiva v interiéru lodi

Kromě zbytků podlah se v prostoru lodi dochovaly i pozůstatky kamenných konstrukcí a konstrukčních jam. Sám M. Šolle se nejvíce zabýval pozůstatky pásu zdiva z opuky a pískovce, který vybíhal od severního výstupku vítězného oblouku radiálně směrem do lodi. Pás měl být široký 60 cm a dlouhý 198 cm. Šolle jej interpretoval jako doklad o členění lodi, vymezení předoltářního prostoru se zvláštním liturgickým účelem. Předpokládal existenci totožného pásu zdiva při jižní straně vítězného oblouku, kde se měl dochovat pouze v negativu (*Šolle 1990*, 175). Popsané zděné „přílohy" jsou dokumentovány jednak v půdorysu (volný *Plán 7*), kde ale není jasně vymezená jeho hranice vůči ostatním kamenným konstrukcím. Popsány jsou také na řezu B´-F (*PLÁN 19* vr. 6). Fotograficky jej dokumentují např. snímky *FOTO 25–30*. Negativ zdiva „jižní příložky" není v půdorysu patrný. Je ale zakreslen na řezu A-A´ (*PLÁN 18*), situace však není příliš přesvědčivá. Jak na snímcích, tak na řezu B´-F je totiž patrné, že se dochovala pouze jedna řádka kamenů bez zřetelných stop malty. Pokud šlo skutečně o řádek zdiva, pak nebyl součástí žádné pevnější nosné konstrukce. Na základě dochované dokumentace nelze zatím rozhodnout, zda šlo o pozůstatky předoltářní přepážky[50], nebo snad ambonu či kazatelny (u těch bychom ale předpokládali pevnější základ). Relikty jsou však natolik

[50] Předoltářní přepážky jsou v předrománském období hojně doloženy např. v Dalmácii a Slovinsku (např. *Marasović 2008*, 321–333).

fragmentární, že nelze vyloučit ani alternativní výklad popisovaného pásu kamenů, že nešlo o součást zdiva, ale o kameny ze starší konstrukce podlahy.

Při severní zdi lodi byla dále odkryta kamenná destrukce z opuky a pískovce, zapouštěná do hloubky 50 cm (od soudobého povrchu?). Podle výkladu M. Šolleho šlo o základ polopilíře z nejstarší fáze stavby rotundy, který se zřítil při hloubení hrobu 247. Šolle hypoteticky předpokládal, že v první fázi rotundy zdobilo interiér lodi takových polopilířů více, po některých se měly dochovat prohlubně (např. řez E-E´; *Šolle 1990*, 175). Zděná destrukce je dokumentována jak na půdoryse (i když tam nejsou dobře patrné její hranice od ostatních kamenů patřících již zřejmě k dlažbě), tak na řezu G-G´, (*PLÁN 20* vr. 6). Destrukci překrývá vrstva 4 (písčitá navážka související zřejmě s konstrukcí podlahy), ale i vrstva 8 („horní vrstva zásypů hrobů"; *ŠOLLE 1982A*, 45). Podle stratigrafie jde tedy o destrukci ze starší fáze stavby. Fotograficky je dokumentována na snímcích *FOTO 34* (zde jsou v destrukci patrné zlomky kostí, o nichž se Šolle nikde nezmiňuje), *FOTO 35, 36*. Na nich je vidět nesoudržná kumulace plochých kamenů bez pravidelného uložení a bez maltového pojiva. Jde tedy zjevně o pozůstatek konstrukce v interiéru rotundy, přesnější interpretace je ale v této fázi nemožná[51].

Poslední větší relikty zdiva byly nalezeny také v západní části lodi pod kruchtou, zapuštěné do hrobu 374. Zdivo se skládá z bloků i kvádříků a údajně se podobá zdivu románské věže. Nálezová zpráva však uvádí, že jde o kvádry vápencové, zatímco věž je stavěna z pískovce. M. Šolle jej interpretuje jako základ pilíře románské tribuny nebo starší kruchty, přitom ale dodává, že pro existenci románské tribuny neexistují jiné indicie (*ŠOLLE 1982B*, 12; *Šolle 1990*, 180). Existenci románské tribuny přitom prokázal stavebně-historický průzkum B. Líbala a J. Muka, který odkryl zazděný segmentový záklenek vstupu na tuto tribunu v západní části lodi (*LÍBAL 1981*, 47), P. Macek později potvrdil, že otvor byl proražen až po dokončení rotundy a zazděn barokním zdivem při zřízení kruchty (*MUK – LÍBAL MACEK 1990*, 6). Kvádrové zdivo zapuštěné do hrobu 374 tedy s určitou pravděpodobností mohlo s oporou románské tribuny, jak Šolle předpokládal. Hrob 374 by pak patřil k nejstarším hrobům v interiéru rotundy.

V prostoru lodi bylo v neposlední řadě odkryto několik jam. Styl dokumentace půdorysu však neumožňuje rozpoznat, které z prohlubní představují archeologické objekty

[51] Na snímku *FOTO 29* se zdá, jako by kamenná destrukce ležela pod úrovní stěnového zdiva rotundy. Snímek tak vede k úvaze, zda nejde o destrukci předcházející stavbě rotundy. Tomu ale odporuje stratigrafie zaznamenaná na řezu G-G´, podle níž je destrukce výplní jámy zahloubené do vrstvy 10, zásypu hrobových jam promíšeného s humusem i zhliněným pískovcem pocházejícím z geologického podložím.

a které jsou umělými hranami sond. S jistotou lze za objekty pokládat jámu u jižní stěny, v nejjižnější části rotundy, která je protnuta řezem E-E´ (*PLÁN 21*, bohužel není jasné, o kterou prohlubeň v řezu se jedná). Jámu zachycuje také fotografický snímek *FOTO 39*. Jáma se nachází těsně u zdi rotundy, z fotografie se může zdát, jako by ležela pod úrovní stěnového zdiva, ale podle řezu se zahlubuje do vrstvy 10. Stratigrafická situace by měla být analogická jako u jámy s kamennou destrukcí u severní zdi (také viz pozn. 51). Hypoteticky lze uvažovat také o souvislosti prohlubně s konstrukcí románské tribuny (viz předchozí odstavec). Tato hypotéza je zatím spíše jen v rovině úvah.

Z dalších zahloubenin na půdorysu rotundy lze za objekt bezpečně pokládat kůlovou jámu, resp. dvě propojené jámy v jihozápadní části lodi pod kruchtou a pravděpodobně také jámu v severozápadní části, mezi hrobem 378 a portálem mezi věží a lodí. Účel jednotlivých zahloubenin lze sotva blíže určit. Užitečná by v této věci byla spolupráce s architekty.

2.2.4.6 Stratigrafie v presbytáři

Půdorys archeologicky odkrytého původního presbytáře je zachycen na fotoplánu (*PLÁN 36*). Stratigrafická situace původního presbytáře je znázorněna na dvou řezech na *PLÁNu 24*:

Na západním řezu „stěna a“ je zachycena situace poblíž vítěznému oblouku, její severní část je prokopána zjišťovací sondou pod vítězným obloukem. Na východním řezu „stěna b“ je zachycena situace před soudobým oltářem. Stratigrafie na obou řezech se skládá z vrstvy soudobé dlažby (vr. 1) ležící na vrstvě „cihloviny“ (vr. 2). Pod ní se situace na obou řezech liší.

Na západním řezu se pod vr. 2 nachází souvrství „sypké zavážky“ z cihloviny, malty a vápna, které již překrývá zbytky zdiva původního presbytáře (vr. 3, v legendě je specifikováno, že překrývá „základové zdivo“) a litou maltovou podlahu (vr. 5). Vrstva lité maltové podlahy leží na tmavé kompaktní vrstvě (vr. 7), pod níž se nachází přirozené geologické podloží (vr. 10). Na řezu i fotodokumentaci je patrný do podloží zahloubený útvar – spíše přírodního, než antropogenního původu (*FOTO 49, 51*). Zároveň jsou na snímcích i na půdorysu patrné prohlubně v podloží v místě prohloubení sondy ve středu presbytáře (*FOTO 49*). Není ale jasně, zda jde o uměle, výzkumem vytvořené prohlubně, nebo o objekty zahloubené do podloží, které by předcházely stavbě rotundy. Šolle se o nerovnostech dna této sondy nikde nezmiňuje.

Na východním řezu je pod novodobou vrstvou „cihloviny“ (vr. 2) zakreslena lokálně vrstva sypké zavážky z vápna (vr. 3c), lité podlahy (vr. 5) a „vyrovnávací planýrka z opukových kamenů a cihel“ sesutých ze zdiva kněžiště (vr. 6a). Tato vrstva opukové destrukce s cihlami vyplňuje prostor mezi relikty zdiva původního presbytáře (vr. 6). Úroveň pod vrstvou opukové destrukce v řezu již není zachycena. Na tomto východním řezu je patrná chyba ve vztahu vrstvy opukové destrukce a lité maltové podlahy. Dle řezu maltová podlaha destrukci překrývá. Ve skutečnosti ale naopak destrukce leží na zbytcích maltové podlahy, jak je patrné i na fotografiích z výzkumu (např. *FOTO 47, 48*).

Celou situaci je možné interpretovat tak, že pod vrstvou soudobé podlahy byla odkryta zavážka sestávající z destrukce stěnového zdiva původního presbytáře – východní apsidy promíšené s maltou a ojediněle i s mladšími cihlami. Tato destrukční vrstva zřejmě pochází z doby přestavby presbytáře z 2. poloviny 17. století. Na západním řezu je v úrovni této destrukční vrstvy dokumentováno souvrství sypkých zásypů z cihloviny, malty a vápna. Vrstva opukové destrukce zde nebyla přiznána. Na fotografii *FOTO 49* je ovšem na řezu kontrolním blokem poměrně dobře patrná zásypová vrstva s většími opukovými kameny pod úrovní soudobé podlahy, která destrukční vrstvě odpovídá. Souvrství sypkých zásypů na tomto západním řezu (vr. 3 a,b,c) pravděpodobně představuje vrstvy rozrušené maltové podlahy.

Horizont maltové podlahy dochované pod úrovní opukové destrukce je kresebně dokumentován pouze na půdorysu (volný *Plán 7*) a na fotografiích. Detail maltové podlahy *FOTO 46* jasně dokládá, že maltová vrstva tvořící část podlahy byla rozetřena i po stěnách jako nejspodnější omítka. Povrch podlahy je značně poškozený, původní povrch zřejmě nebyl dochován. Nabízí se v této souvislosti otázka dlažby, jejíž stopy ale nebyly nikde doloženy.

V podlaze byly dokumentovány údajně čtyři kůlové jámy. Dvě z nich v jižní části presbytáře zasahovaly hlouběji skrze podlahu a dle Šolleho mohly být pozůstatkem ciboriového oltáře. Další dvě mělčí v severní části presbytáře, poblíž vítězného oblouku, jsou zřejmě až mladšího původu, z doby přestavby presbytáře (*FOTO 49*). S autorem výzkumu lze s datováním jam souhlasit. Dvě hlubší jámy (přičemž východnější z nich vypadá jako jáma zdvojená) musely vzniknout v době, kdy vznikala litá podlaha – jámy mají stěny zcela hladké a neporušené, malta byla zjevně přilita ke kůlům, po nichž se jámy

dochovaly. V případě, že by byly kůly do podlahy vraženy dodatečně, pak by podlaha v okolí pravděpodobně popraskala. Dvě mladší „kůlové jámy“ poblíž vítězného oblouku mají spíše tvar nepravidelných prohlubní a evidentně podlahu porušují.

Situaci maltové podlahy v presbytáři lze srovnat se situací odkrytou v mladší, románské rotundě sv. Kateřiny ve Znojmě (*Konečný 2005*, 37–41). Podlaha rotundy byla odkrytá výzkumem až na podloží. Lokálně se i v této rotundě dochovala původní podlaha, která se skládala z několika vrstev lité malty – analogie k vrstvám 3 a 4 v presbytáři na Budči. Maltová podlaha ve znojemské rotundě leží na vrstvě štětu, který leží místy přímo na skalním podloží, místy na hlinité navážce. V případě budečské rotundy by vrstvu štětu mohla nahrazovat kompaktní šedočerná vrstva 7. V prostoru lodi znojemské rotundy byl odkryt věnec zdiva z lomového kamene přiléhající k obvodové zdi. Šlo o konstrukční prvek podlahy, vymezující lože maltové podlahy. Koruna tohoto zdiva, stejně jako koruna základů lodě, byly překryty horní vrstvou maltové podlahy. V presbytáři tento věnec dokumentován nebyl, na půdorysu je ovšem patrná řada kamenů vyskládaná po jeho obvodu (*PLÁN 37*). Fragment podobného řady kamenů je zachycen také na snímcích a fotoplánu původního presbytáře budečské rotundy (*FOTO 47, 48*; *PLÁN 36*). Snad i v případě Budče lze tyto kameny pokládat za indicii o způsobu konstrukce maltové podlahy do kamenného věnce; pokud ovšem nejde o náhodný sklad kamenů z destrukční vrstvy (vr. 6a na *PLÁNu 24*).

Pod úrovní maltové podlahy ve znojemské rotundě byla do podloží zahloubena řada kůlových jam. Ty jsou Konečným interpretovány jako stopy po pomocných konstrukcích z doby stavby rotundy, např. podpěrách středového kůlu. Bližší funkční určení kůlových jam v presbytáři ale neuvádí. Nicméně popírá, že by se v presbytáři dochovaly zbytky oltáře. Interpretace kůlových jam v maltové podlaze v presbytáři budečské rotundy jako pomocných konstrukcí lešení původní stavby je méně pravděpodobná. V takovém případě by stavba lešení zřejmě předcházela nanesení podlahy. Jak už bylo uvedeno o odstavec výše, kůly byly vztyčeny zřejmě v době nanášení podlahy. Pokud kůlové jámy nesouvisí přímo s konstrukcí podlahy, pak zřejmě představují stopy konstrukce původního inventáře východní apsidy – nelze tedy vyloučit, že jde skutečně o stopy ciboriového oltáře, jak navrhoval M. Šolle.

2.2.4.7 Problematika severní apsidy

Další diskutovaný okruh otázek bude zaměřen na nález fragmentu zdiva vně rotundy, který byl M. Šollem pokládán za nález pozůstatků severní apsidy (*Šolle 1990*, 180–183). Při výzkumu v západním sousedství románské věže rotundy se narazilo na pás zdiva vytvářející oblouk, jehož pokračování bylo porušeno stavbou věže. Zdivo sestávalo z opukových kvádříků různé velikosti pojených bělavou maltou. Zdivo je dokumentováno na *PLÁNech 30, 31*. Průběh odkrývání zdiva lze sledovat na snímcích *FOTO 5257*. Na nich je patrné, že pozůstatky zdiva byly převrstveny mladšími hroby novověkého hřbitova. Snímky dále potvrzují Šolleho popis, že kameny v líci jsou větší a jádro je skládáno nerovnoměrně z drobných kamenů. Relikt zdi byl zjevně stavěn technikou *opus emplectum*. Na snímcích *FOTO 55–57* je také vidět vrstva kamenů skládaná v interiéru odkrytého oblouku. Tato vrstva kamenů leží o řádek níže, než je koruna dochovaného zdiva. Dochovaný úsek zdiva tak zřejmě představuje první řádku nadzemní zdi, vrstva kamenů uvnitř oblouku kamennou podlahu. M. Šolle v nálezové zprávě uvádí, že „Stěnová část opuková se liší od základů z desek břidlicových, resp. buližníkových místního kamene“ (*ŠOLLE 1982A*, 40). Podobnou formulaci uvádí i v publikovaném textu (*Šolle 1990*, 180). Podle Šolleho svědectví se tedy dochovalo u severní apsidy nejen stěnové, ale i základové zdivo. Takovému tvrzení ale bohužel neodpovídá situace na fotografiích. Na snímcích *FOTO 55, 57* se naopak zdá, jako by relikt severní apsidy zdi základ zcela postrádal. Řez stratigrafickou situací v tomto prostoru není k dispozici. Na základě dochované fotodokumentace se tedy zdá, že výzkumem odkryté zdivo nemělo dostatečný základ pro stavbu celokamenné apsidy; funkci věže vyloučil už M. Šolle (*Šolle 1990*, 181).

Existence severní apsidy měla být ověřena sondou v interiéru románské věže. Autor výzkumu popisuje, že se v sondě v zásypové vrstvě podařilo zachytit velké opukové kameny, které mohly pocházet ze zdiva severní apsidy. Navíc sonda měla odhalit situaci, kdy nad sebou měla probíhat dvě opuková zdiva. Spodní navazovalo na základ lodi rotundy; nad ní měla navazovat řada kamenů, která se vytáčela v protisměru a měla korespondovat se segmentem odkrytým západně od věže. Bohužel, popisované relikty severní apsidy nejsou zachyceny ani na řezech (*PLÁN 25*), ani jediném snímku sondy (*FOTO 58*).

V interiéru věže výzkum zachytil dvojici částečně poškozených hrobů. *In situ* se dochovaly pouze dlouhé kosti, další kosti byly nalezeny v sekundárním uložení. Vzhledem k tomu, že orientace těchto hrobů odpovídala osám ZV, nikoliv směru radiálně k lodi

rotundy, předpokládal Šolle, že hroby nebyly součástí nejstaršího hřbitova, ale že byly uloženy až do stojící severní apsidy. Tím určovaly její funkci coby hrobové kaple. Argument opírající se o radiální orientaci nejstarších hrobů u rotundy však není relevantní (viz níže v pododdílu 2.2.4.9). Tímto předpoklad, že hroby nalezené v interiéru věže nemohly být uloženy před stavbou severní apsidy, ztrácí svoji oporu. Existenci hrobové kaple v tomto prostoru je zároveň v určitém rozporu s obecným předpokladem, že původní vstup do rotundy byl v tomtéž místě, jako dnes. Pro odlišné umístění původního vstupu do rotundy neexistuje žádná indicie. Pokud by rotunda měla skutečně od počátku vstup na severu, pak by hrobová kaple sloužila jako jakási předsíň, přes kterou by se vstupovalo do lodi. Tato představa nezní příliš pravděpodobně.

Pozoruhodným jevem je skupina hrobů v okolí reliktů severní apsidy. Vně této přístavby bylo odkryto pět hrobů, které k ní radiálně směřují. Čtyři z nich jsou ovšem orientovány opačně oproti tradiční poloze, a to obličejem k západu, pouze jeden má tradiční orientaci (*PLÁN 32*). Podobně jako odkryté zdivo severní apsidy, také všech pět k ní orientovaných hrobů se zahlubují do destrukce nejmladší fáze hradby. Opačná orientace hrobů jistě naznačuje významnost přístavby, ale její konkrétní funkci neodhaluje.

Lze shrnout, že odkrytý úsek zdiva spolu s hroby odkrytými západně od románské věže, dokládá existenci přístavby, která byla vybudována poté, co opevnění hradiště přestalo plnit svou funkci. Tato přístavba byla předchůdkyní románské věže. Její funkci jako hrobové kaple nelze potvrdit. Otázkou je také podoba její nadzemní konstrukce, neboť dochovaný relikt zřejmě postrádá základové zdivo.

Původní terénní fotodokumentace zachycuje ještě jednu zajímavou skutečnost, která z jiné výzkumné zprávy nevyplývá. Na snímcích *FOTO 59–61* je vidět rekonstrukci zdiva severní apsidy i průběhu zadní plenty hradby. Z dokumentace je zřejmě, že v současnosti viditelná rekonstrukce průběhu zdiva severní apsidy je pouze maketou postavenou vysoko nad úrovní odkrytého reliktu (*FOTO 62, 63*). Navíc mohla být upravována také při poslední rekonstrukci rotundy na počátku 90. let minulého století. Původní snímky z výzkumu ale především dokládají dobovou metodiku a snahu o experimentální přístup i prezentaci odkrytých situací.

2.2.4.8 Hroby v interiéru rotundy

V interiéru rotundy bylo výzkumem odkryto 20 hrobových jam a jistá indicie ukazuje na minimálně další jeden hrob. Ležely v různých částech lodi, žádný nezasahoval do prostoru původního presbytáře. Zesnulí byli položeni na zádech v ose ZV, obličejem k východu, výjimku představoval prázdný hrob č. 372 ve středu lodi, který byl orientován v ose SJ. Přesné datování hrobů je sotva možné. Hrobový inventář (výbava, devocionálie, ozdoby oděvu či vlasů, kování rakví) a specifická úprava hrobové jámy (kamenné obložení) byly zjištěn pouze v některých případech. Stratigrafická situace pomůže k datování pouze relativně. M. Šollemu se přesto podařilo oddělit horizont hrobů středověkých a barokních. Do období 10.12. století datoval sedm hrobů[52], další čtyři datoval na základě stratigrafie s kazatelnou do období před rokem 1585[53]. Ostatních devět hrobů mělo být uloženo až v novověku[54] (*Šolle 1990*, 189–190; *PLÁN 38*).

Tabulka obsahuje informace o stratigrafii hrobů, jejich inventáři a úpravě hrobové jámy (*TAB. 1*.). Na základě těchto informací byly znovu vyhodnoceny možnosti datování jednotlivých hrobů. Výsledek je prezentován na *PLÁNu 39*. Do nejstaršího horizontu hrobů, rámcově do 10.12. století lze zařadit hroby, u nichž bylo dokumentováno alespoň částečné kamenné obložení hrobové jámy. Je ovšem otázkou, jaký charakter mělo Šollem uváděné kamenné obložení, zda šlo o intencionální úpravu hrobové jámy, nebo o jednotlivé kameny, které se do jámy dostaly při jejím hloubení. Proto při revizi byly mezi hroby s kamenným obložením bezpečně zařazeny jen ty, u nichž je možné úpravu jámy doložit na fotografiích: hrob 371 (*FOTO 68*), 375 (*FOTO 69, 70*), 378 (*FOTO 71*). U hrobu 378 je ale intencionální kamenné obložení sporné. Tyto kameny jsou zakresleny i na řezu I′-K′, K′-L′ (*PLÁN 22*), kde jako by vytvářely shluk zasahující i mimo prostor hrobové jámy. Dále byly k nejstaršímu horizontu hrobů zařazeny hrob 368 hrob dítěte pohřbeného s železným nožíkem. Hrob 374 porušený zdivem (základu pilíře románské tribuny? viz předchozí pododdíl 2.2.4.5), stejně jako statní hroby, u nichž kamenné obložení nebylo dostatečně dokumentováno, byly zařazeny mezi skupinu hrobů s nejistým časovým zařazením.

Do skupiny novověkých hrobů byly zařazeny ty, u nichž se podařilo doložit novověký hrobový inventář (devocionálie, ozdoby oděvu) či kování rakví, a také hroby, jejichž zásyp obsahoval novověké artefakty. V některých případech se datování opírá

[52] Hroby 368, 369, 371, 374, 375, 378, 379.
[53] Hroby 345, 346, 348, 349.
[54] Hroby 344, 347, 366, 367, 370, 372, 373, 376, 377

o stratigrafické vztahy. Mezi nejmladší hroby patří hrob 344 interpretovaný jako hrob kněze. Jako velmi mladé jsou interpretovány i hroby, které podle dokumentovaných řezů překrývala pouze recentní podlaha, případně se dobře dochovala dřevěná rakev. Toto členění v rámci novověkých hrobů je však pouze orientační.

Mezi novověkými hroby vyniká hrob kněze s kalichem, knihou a devocionáliemi, kterému již M. Šolle věnoval značnou pozornost. Dále stojí za zvláštní zmínku hrob 372 situovaný zhruba ve středu lodi, v němž byla nalezena pouze dubová rakev bez lidských ostatků i jiných předmětů a který je navíc nezvykle orientován ve směru SJ. V případě hrobu 372 Šolle uvádí, že kostra byla zcela strávená *(Šolle 1990*, 190). Druhým hrobem bez lidských ostatků je hrob 347 v severní části lodi. Jáma je orientována podobně, jako ostatní hroby v rotundě, ve směru SZZ-JVV. V hrobě 347 nebyly zachyceny stopy rakve, zato zásyp obsahoval, kromě raně středověké keramiky, také nůž, nůžky, kus textilní látky, novověké sklo a kostěnou jehlici. Zůstává otázkou, jak tyto jevy, zejména situaci hrobu 347, interpretovat. Představa o vykradeném hrobu nezní pro interiér kostela příliš pravděpodobně. Lze snad uvažovat o kenotafu či relikviářovém hrobu. Hrobová jáma navíc souvisí s kamennou destrukcí u severní zdi, kterou Šolle interpretoval jako destrukci základu polopilíře (viz pododdíl 2.2.4.5). Je tedy možné přemýšlet také způsobem, zda se v tomto případě nejedná o jámu související s nějakou stavební úpravou rotundy.

Chronologicky nejzajímavějších hrobem je hrob 346. M. Šolle jej datoval do období před rokem 1585, neboť hrob měl být překryt vrstvou, do níž byla založena kazatelna. V hrobě byla uložena žena s vlasy ozdobenými hedvábnou stuhou (*FOTO 74*). Již podle fotografie dochované stuhy je zřejmé, že hrob je novověký. Dle předběžného určení M. Bravermanové a H. Březinové by mělo jít o barokní hrob, nejdříve z 2. pol. 17. století[55]. Podle stratigrafické situace dokumentované na *PLÁNu 19* je hrob 346 porušen hrobem kněze (hr. 344) a převrstven vrstvou 8 a zejména vrstvou 4. Do vrstvy 4 jsou kladeny opukové dlaždice tvořící podlahu, kterou Šolle datoval jako románskou, resp. v legendě plánu ji popisuje jako pozdně středověkou. Tato dlažba se měla nacházet i pod kazatelnou. Pokud bychom důvěřovali kresebné dokumentaci řezů, pak by nejen hrob kněze, ale i dlažba z opukových dlaždic a instalace kazatelny musely pocházet nejdříve z 2. poloviny 17. století. Tuto hypotézu nebude možné ověřit jinak než revizním terénním výzkumem, který je vzhledem k provozu v rotundě málo pravděpodobný. Pomoci

[55] Tímto děkuji PhDr. M. Bravermanové a PhDr. H. Březinové, Ph.D. za určení nálezu.

s datováním kazatelny by (s notnou dávkou štěstí) mohla i nová rešerše archivních pramenů.

Analýza hrobů v interiéru lodi celkově dokládá, že se zde pohřbívalo až po jejím dostavění. Není doložena žádná superpozice hrobů s rotundou. Navíc, podle legendy u řezu CH-CH´ měla nejstarší vrstva hrobových zásypů obsahovat kousky vápna (*PLÁN 23* vr. 10). Pokud byla identifikace přítomnosti vápna v hrobovém zásypu správná, pak řez dokládá, že již době nejstaršího pohřbívání stála ve sledovaném prostoru zděná stavba pojená maltou[56].

V interiéru rotundy se pohřbívalo již v raném středověku, 10.12. století. To dokládá typická úprava hrobových jam s kamenným obložením i ojedinělý případ dětského pohřbu s nožíkem. Dále je bezpečně doloženo pohřbívání v interiéru rotundy i v průběhu novověku, v 17. a velmi pravděpodobně i v 18. století. Pohřby středověké a raně novověké v interiéru rotundy jednoznačně doloženy nejsou, ale nelze je ani zcela vyloučit; některé z hrobů postrádají jakékoliv datovací opory. Pohřby se rozprostíraly po celé ploše lodi rotundy. Zjevná je koncentrace a vzájemné překrývání hrobů v poloze před presbytářem. Skutečnost, že se zde pohřbívalo již od raného středověku, indikuje nález zlaceného gombíku v zásypu hrobu kněze (*FOTO 73*). Starší hroby na tomto prominentním místě byly zjevně zcela rozrušeny mladšími. Interpretace fenoménu pohřbů v interiéru kostela jsou dále rozvíjeny v pododdílu 2.2.5.5.

2.2.4.9 Raně středověký hřbitov u rotundy

Výzkum M. Šolleho v západním sousedství rotundy zachytil na 24 raně středověkých hrobů, které na základě jejich inventáře a stratigrafie (překrytí tělesem mladší hradby) datoval do závěru 9. a 1. poloviny 10. století (*Šolle 1990*, 162–169; *TAB. 2a.*). K raně středověkému, mladohradištnímu hřbitovu Šolle řadí i pozůstatky tři hrobů odkrytých v prostoru mezi původním a barokním presbytářem (*Šolle 1990*, 181–182; *TAB. 2c.*). Dalších 32 časově současných hrobů odkryl výzkum Z. Váni jižně od rotundy (*Váňa 1995*, 78–94; *TAB. 2e.*). Některé z hrobů obsahovaly ozdoby velkomoravského charakteru, jezdecké ostruhy, ale i esovité záušnice malého průměru. Esovité záušnice velkého průměry se našly pouze v druhotném uložení. Hrobové jámy měly vesměs orientaci mírně odchýlenou od ideální osy Z-V. U některých hrobů bylo dokumentováno

[56] M. Šolle poznamenal, že se ve vrstvě 10 (*Šolle 1990*, 178) byla nalezena železná pinzeta. O její podobě a datování není zatím nic bližšího známo. Pokud by se jednalo o novodobý předmět, lze počítat se značným promíšením a převrstvením hrobových zásypů. Přítomnost kousků vápna v nejnižší zásypové vrstvě byl byla pro určení počátku pohřbívání v rotundě irelevantní.

částečné kamenné obložení anebo stopy výdřevy. U čtyř hrobových jam jižně od rotundy bylo dřevěné obložení interpretováno jako dřevěná komora, v jedné z nich byly uloženy tři pohřby nad sebou. O vysoké intenzitě pohřbívání v okolí rotundy vypovídají superpozice hrobů.

Absence jednotného a komplexního zpracování hřbitova způsobila interpretačních chyby a názorové odlišnosti mezi M. Šollem, Z. Váňou a A. Bartoškovou, zejména v otázkách týkajících se orientace nejstarších hrobů a délky pohřbívání na hřbitově u rotundy. Jak M. Šolle, tak A. Bartošková uvádějí orientaci nejstarších hrobů radiálně k rotundě. O tento předpoklad pak opírají další hypotézy (*Šolle 1990*, 166–167; *Bartošková 2014*, 60) [57]. Při pohledu na plán hrobů u rotundy je ale naprosto zjevné, že nejstarší hroby jsou povětšinou orientovány tradičně ve směru Z-V, s ojedinělými výjimkami (viz volný *Plán 8*).

Oba autoři se shodují na počátku pohřbívání v závěru 9. století a průběhu 1. poloviny století následujícího. A. Bartošková předpokládá, že spolu s přestavbou a rozšířením hradby se u rotundy přestalo náhle pohřbívat. K obnově pohřbívání mělo dojít krátce ve 12. století (*Bartošková 2014*, 93–94). M. Šolle se domníval, že vně i uvnitř rotundy se pohřbívalo kontinuálně od konce 9. století, ale pokračovalo po celé 10. a 11., i když v menší míře. Podle Šolleho ale posunutí hradby směrem k rotundě znamenalo konec pohřbívání jen v prostoru zabraném hradbou (*Šolle 1990*, 202). Váňa, na základě nálezů mincí a záušnic s velkým průměrem ve hřbitovní vrstvě jižně od rotundy předpokládá pohřbívání i v mlado- a pozdněhradištním období; v podstatě tak sdílí názor M. Šolleho (*Váňa 1995*, 78–94).

Dalším argumentem pro kontinuitu pohřbívání u rotundy představují nálezy hrobů, které dosud unikaly větší pozornosti. Jde o část pohřebiště zachycená Váňovým výzkumem v sondě F otevřené roku 1981 severně od rotundy (17 hrobů, 4 sklady kostí; *PLÁN 40*; *TAB. 2f.*) a v sondě A21 položené roku 1984 v prostoru mezi rotundou a kostelem P. Marie (10 hrobů; *PLÁN 41; TAB. 2g.*). Většina hrobových jam byla částečně obložena kameny. Ve skupině hrobů v sondě F byla pohřbena jedna žena ozdobená esovitými záušnicemi velkého průměru (ø 42 mm), jeden zesnulý měl u sebe železný nůž. Další nůž a železný hrot byly nalezeny v jednom ze skladů kostí. Hroby v tomto prostoru převrstvily horizont

[57] Domnělá radiální orientace hrobů k rotundě je pro Šolleho dokladem, že hroby odkryté v severní apsidě, které radiálně orientovány nejsou, nebyly součástí nejstaršího hřbitova (*Šolle 1991*, 181). Dle Bartoškové je domnělá radiální orientace hrobů argumentem pro skutečnost, že se na hřbitově začalo pohřbívat až po výstavbě rotundy (*Bartošková 2014*, 61).

sídlištních objektů. V sondě A21 byl identifikován hrobový inventář pouze v jednom případě. Opět šlo o esovité záušnice velkého průměru. Většina hrobových zásypů obsahovala keramiku středo- či mladohradištního charakteru. Váňa předpokládal, že hroby odkryté v sondách F a A21 představovaly okraj mladohradištního hřbitova u rotundy.

Předložené argumenty získané výzkumem M. Šolleho (hroby v interiéru rotundy a při severní apsidě, viz níže) a Z. Váni (artefakty ze hřbitovní vrstvy jižně od rotundy, charakter hrobů v sondách F a A21) s jistotou dokládají pohřbívání u rotundy sv. Petra v průběhu celého raného středověku. Přestavba hradby sice zamezila pohřbívání západně od rotundy, zato se zdá, že se plocha hřbitova rozšířila směrem na sever a na východ a zabírala i části areálu, kde dříve stály sídlištní objekty. Zároveň se v té době intenzivně pohřbívalo také na hřbitově u kostela P. Marie. Nedošlo ale zřejmě k výlučnému přesunu pohřbívání od jednoho kostela k druhému (jak se dosud předpokládalo), ale k paralelnímu pohřbívání na více místech (propojeného?) hřbitovního areálu; navíc se na sklonku hradištního období pohřbívalo po určitou dobu i na jižním okraji hradiště. Nárůst počtu hrobů může být jednak odrazem rostoucí velikosti sídliště, ale i trendu přesouvání pohřebních aktivit z venkovských řadových pohřebišť ke kostelům (*Klápště 2005*, 189–198).

Vývoj pohřbívání u rotundy sv. Petra v průběhu 12. století pravděpodobně ovlivnila ještě další stavba. Byl jí prstencový příkop zřízený v konstantní vzdálenosti 18 m od středu rotundy, který zachytil výzkum M. Šolleho několika menšími sondami (*PLÁN 28*). Příkop byl vyhlouben do destrukce nejmladší fáze hradby a brány, a v sondách 13 a 16 severně od rotund porušil dva hroby (*PLÁN 6b; TAB. 2d.*). Zásyp příkopu obsahoval zlomky keramiky z mladší a pozdní doby hradištní. Do zásypu hrobu jsou uloženy hroby z novověké fáze hřbitova. M. Šolle se tedy domníval, že prstencový příkop byl vyhlouben ve 2. polovině 12. století a otevřen zůstal ještě po část století následujícího. (*Šolle 1990*, 182–189). Je zřejmé, že zřízení příkopu muselo ovlivnit topografii či přímo existenci hřbitova v nejbližším okolí rotundy. Vzhledem k obtížné identifikaci středověkých hrobů je ale téměř nemožné zjistit, zda a případně v jaké intenzitě se u rotundy sv. Petra a Pavla pohřbívalo od doby zřízení prstencového příkopu až prakticky do 16. století[58].

[58] Podrobnější analýza dokumentace prostoru v okolí rotundy sv. Petra a Pavla by zřejmě ještě přinesla nové informace o vývoji tohoto areálu. Například plány 340/117 a 340/118 uložené v archivu plánu Archeologického ústavu AV ČR v Praze dokumentují řezy sondou 16. Kromě prstencového příkopu je na řezech zachycena zděná konstrukce popsaná jako „kvádříková zeď založená do kruhového příkopu – asi románská?“. Touto zdí se však autor výzkumu nikde podrobněji nezabývá. Nález nicméně dokládá, že ještě i po zániku hradby a zřejmě i většiny osídlení procházel prostor kolem rotundy četnými úpravami.

Diskuse o nejstarším raně středověkém hřbitově u budečské rotundy nemůže opomenout nálezy výjimečných artefaktů z hrobů. V tomto případě si pozornost zaslouží zejména inventář hrobu 71. Hrob se nacházel v těsném západním sousedství rotundy, byl překryt hrobem 74 s pohřbem ženy ozdobené 15 stříbrnými esovitými záušnicemi malého průměru a jantarovými korálky. V hrobě 71 bylo pohřbeno asi pětileté děvčátko zdobené hrozníčkovitými náušnicemi, skleněným gombíkem a náhrdelníkem ze skleněných olivovitých, kulovitých a příčně členěných korálků a s pozlaceným bronzovým závěskem (*FOTO 75, 76*). Závěsek je fragmentem křížového kování se čtyřmi maskami. Jeho přesná analogie se našla v jednom z hrobů na hradišti v moravských Mikulčicích. Na rubu budečského fragmentu je patrný zřetelný otisk textilu, kování bylo původně zřejmě připevněno na textilním podkladu. Po odlomení dvou ramen byl fragment osazen očkem a druhotně využit jako závěsek náhrdelníku. Ikonografie a význam kování byl původně M. Šollem vykládán ve smyslu primárně křesťanský předmětu kříže s vyobrazením Kristovy tváře. Předmět měl, dle Šolleho výkladu, již od vytvoření symbolizovat „novou“ křesťanskou víru místních obyvatel (*Šolle 1980*).

Alternativní výklad ikonografie a symboliky předmětu nabízí A. Milošević při analýze podobného křížového kování s maskami z pohřebiště na lokalitě Ždrijac u Ninu v dnešním Chorvatsku (*FOTO 77*). Podle něj byla křížová forma předmětu zvolena z čistě funkčního hlediska, kování mělo původně spojovat dva kolmé pásy kůže či textilu. Zobrazení čtyř masek mělo představovat slovanské předkřesťanské božstvo, pravděpodobně Svantovíta, pro nějž je zobrazení s více tvářemi typické. Původní předmět s předkřesťanskou symbolikou měl být později znovu využit křesťanskou komunitou. Noví majitelé mohli vnímat křížové kování jako antikvitu a spatřovat v ní symboly „nové“ víry. Podobná křížová kování, někdy i s vyobrazením lidských masek, jsou známa také z oblasti langobardské Itálie, Porýní a panonského Podunají (*Milošević 2013*, 218–219).

Z perspektivy Miloševićova výkladu by také fragment křížového kování z hrobu č. 71. u rotundy sv. Petra na Budči mohl představovat doklad popsaného *interpretatio christiana*. Jde bezesporu o předmět, který dotváří obraz Budče jako střediska křesťanské komunity v době christianizace Čech. Navíc nálezy zcela analogických předmětů na Budči a v moravských Mikulčicích dokládají jisté společné vazby těchto prostředí (*Tomanová 2021* – zde i rozbor artefaktů ze sídlištních kontextů – kaptorg a stilů a jejich výpověď o významu budečského centra).

2.2.5 Dva kostely na jednom hradišti? Funkce a vzájemný vztah rotundy sv. Petra a Pavla a kostela P. Marie.

Revize výzkumu rotundy sv. Petra a Pavla na Budči nutně vede k diskusi o její funkci a postavení vůči kostelu P. Marie. Názory na význam obou kostelů v rámci hradiště se v průběhu bádání měnil. Karel Guth pokládal mariánský kostel za hlavní chrám hradiště, který měl sloužit obyvatelům domnělého paláce údajně odkrytého J. L. Píčem. Rotundu sv. Petra, stejně jako všechny ostatní „české" raně středověké rotundy 10. století, považoval pak za vedlejší hřbitovní kostel. Guthův pohled na hierarchii obou kostelů vycházel i z jeho přesvědčením o datování výstavby rotundy nejdříve do 11. století, resp. po zániku obranné funkce budečských hradeb, na jejichž ruinách měla být postavena (*Guth 1924–1925*, 179–180; *Guth 1934*, 753–770).

Miloš Šolle naopak po výzkumu obou kostelů dospěl k přesvědčení, že rotunda sv. Petra byla prvním a hlavním knížecím kostelem na Budči, zatímco kostel P. Marie byl mladší stavbou sloužící obyvatelům mladohradištního dvorce, jehož existenci předpokládal na základě výsledků výzkumů Z. Váni (*Šolle 1984*; *Šolle 1991*, 261–263).

Oba uvedené názory se do jisté míry opírají o dnes již neplatné argumenty. Proti Guthovu výkladu bylo potvrzeno starší datování stavby rotundy sv. Petra a Píčem odkryté domnělé relikty paláce určeny jako kamenné podezdívky dřevěných staveb. Podobně, Šollem předpokládaná existence mladohradištního dvorce, k němuž do jisté míry vztahoval funkci kostela P. Marie, byla vyvrácena revizí A. Bartoškové (viz výše pododdíl 2.1.3.2). Současný stav poznání tedy skutečně volá po hledání nových odpovědí na otázky po funkcích obou budečských kostelů.

2.2.5.1 Koncentrace kostelů na jedné lokalitě hledání analogií a možnosti jejich výpovědi

Při hledání odpovědí může pomoci srovnání se situací na podobných lokalitách. Koexistence několika kostelů je doložena na některých raně středověkých centrálních lokalitách v Čechách, na Moravě i ve zbytku Evropy. V Čechách je koncentrace církevní architektury s jistotou doložena na Pražském hradě a nejpozději v 11. století i na Vyšehradě. Na Moravě je tento jev známý z Mikulčic, staroměstsko-uherskohradišťské aglomerace a díky nedávným objevům také z Pohanska u Břeclavi. Katalogová část této práce dokládá (podkapitola 1.4), že podobnou situaci lze pozorovat i v celé sledované části Evropy, a to zejména v církevních centrech, v některých klášterech a na významných falcích. Na všech lokalitách přitom panuje určitá hierarchie církevní architektury s jedním hlavním kostelem a dalšími vedlejšími chrámy (viz v přílohách *TABULKA LOKALIT*

V KATALOGU). Toto širší srovnání vrhá určitě světlo na význam uvedených českých a moravských lokalit a otevírá interpretační možnosti pro výzkum hierarchie budečských kostelů.

Jevem koncentrace více kostelů na jedné lokalitě ve vzdálenějším anglo-saském prostředí se zabývá publikace Heleny Gittos, „*Liturgy, Architecture, and Sacred Places in Anglo-Saxon England*". Anglo-saská oblast, díky časnému rozvoji mnišství, disponuje již od 7.8. století poměrně větším množstvím liturgických pramenů, jež pomáhají osvětlit provoz v církevním prostředí. Z těchto pramenů vyplývá, že existence více kostelů na jedné lokalitě zpravidla šlo o lokality klášterní mělo zásadní význam pro vykonávání procesí, které zde tvořilo základní formu liturgie. Později byla existence několika menších kostelů nahrazena jedním kostelem s více oltáři zasvěcenými různým světcům (*Gittos 2013*, 55–145). V našem prostředí lze s určitou formou procesní liturgie na lokalitách s více kostely snad také počítat, avšak nemáme doklady, že by tato liturgie účelem stavby více kostelů, resp. důvodem jejich koncentrace. Proto byla také odbornou komunitou odmítnuta hypotéza o provozu stacionární liturgie na hradišti Mikulčice-Valy, kterou navrhovala Bibiana Pomfyová (*Pomfyová 2010*, zde také redakční poznámka na s. 100).

Uvedená širší srovnání, jak již bylo uvedeno, osvětlují a zdůrazňují význam Budče jako centra v rámci přemyslovských Čech. Pro řešení otázky hierarchie a funkcí budečských kostelů bude ale nutné se zaměřit na jejich konkrétní situaci v rámci hradiště, na výpověď jejich patrocinií, datování, topografie v rámci hradiště a dalších nálezových okolností, které mohou vypovídat o jejich funkci.

2.2.5.2 Výpověď patrocinií

Patrociniu sv. Petra byla věnován oddíl 2.2.1. Z ní vyplývá starobylost a poměrně široká obliba tohoto patrocinia. Založení chrámu sv. Petra demonstrovalo přihlášení k římské církvi a knížeti apoštolů. Jsou známy i případy, kdy svatému Petru byly zasvěcovány i misijní kostely, např. kostel založený Karlem Velikým na místně pohanské svatyně Irminsul poblíž hradiště Eresburg. Svatopetrské zasvěcení je poměrně četné v Bavorsku, odkud mj. přicházely misionáři do Čech, a nese jej i hlavní kostel v Řezně. Na možnost souvislosti zasvěcení budečské rotundy s řezenskou katedrálou, resp. Bavorskem obecně upozornili i někteří historici umění, zejména D. Líbal a P. Macek (*Líbal 1981*, 396, *Macek 1992*, 9–10). Mezi raně středověkými kostely s centrálním půdorysem se patrocinium sv. Petra vyskytuje spíše výjimečně – není s touto stavební formou ani specifickou funkcí kostela zřejmě nijak spjatý, spíše souvisí s individuálním

kontextem stavby. V katalogu k 1. kapitole této práce bylo zachyceno pouze u dvou monumentálních oktogonálních patrových chrámů ve Wimpfen im Tal a v Ottmarsheimu, oba leží v Porýní na území mohučské arcidiecéze a zřejmě byly inspirovány cášskou kaplí. Svatopetrské zasvěcení se předpokládá také u rotundy v polském Lekně (viz přílohy KATALOG).

Zasvěcení Matce Boží je pravděpodobně vůbec nejčastěji užívaným. Panně Marii bývaly již od pozdní antiky a raného středověku nezřídka zasvěcovány i nejvýznamnější chrámy (z chrámů s centrálním půdorysem např. katedrála ve Splitu či palácová kaple v Cáchách, dóm v Hildesheimu aj.). Na druhou stranu bývají P. Marii stejně tak zasvěcovány i vedlejší kaple a menší kostely (např. četné kaple mariánského zasvěcení v Dalmácii, kaple P. Marie v Mettlachu či na krakovském Wawelu). Mariánské zasvěcení měl i druhý kostel založený v Čechách zmiňovaný např. Kristiánovou legendou (*KRISTIÁN 24*).

V českém prostředí se mariánské a svatopetrské zasvěcení objevují vedle sebe jak na Budči, tak také později, v kontextu některých klášterů (Kladruby, Želiv, Doksany; v odstavci 2.2.1.1.5). V těchto případech byl vždy mariánský kostel primární: vedle staršího svatopetrského kostelíka býval založen hlavní klášterní chrám mariánského zasvěcení. Tendence k volbě mariánského zasvěcení pro významné kostely v těchto případech byla tedy evidentní. Nicméně kontext klášterů 12. století zřejmě nelze považovat za zcela relevantní analogii pro o dvě století starší situaci na Budči.

2.2.5.3 Datování budečských kostelů, možný předchůdce kostela P. Marie (?)

V případě budečských kostelů panuje od dob Šolleho výzkumů více méně jednomyslné přesvědčení o větším stáří rotundy sv. Petra a až pozdější stavbě kostelíka P. Marie, k němuž se mělo na několik století přenést pohřbívání. Datování rotundy do přelomu 9. a 10. století se zdá být, podle všech známých okolností, správné. K datování kostela P. Marie se kromě M. Šolleho (*Šolle 1991*) vyjádřil s určitými rozpaky J. Sláma, i když nakonec se přiklonil k datování kostela do třetí čtvrtiny 10. století (*Sláma 2007*).

Nové otázky ohledně datování kostela P. Marie, resp. ještě spíše o jeho možném předchůdci, otevírá situace hrobu č. 143 ležícího pod severní zdí kostela. Hrob patrně patří do skupiny nejstarších hrobů hřbitova, spolu se superpozicí dvou hrobů, z nichž mladší obsahoval denár Jindřicha I. Bavorského. Další skupina nejstarších hrobů hřbitova se pravděpodobně nacházela poblíž východní apsidy kostela P. Marie. Pohřbení v těchto

hrobech byli ozdobeni esovitými záušnicemi malých průměrů (analýzu hřbitova při kostele P. Marie podává odstavec 2.1.4.4.5) Podle údajů v nálezové zprávě P. Sommera z Böhmova výzkumu se hroby v těchto skupinách nacházely oproti ostatním Böhmem zkoumaným hrobům velmi hluboko. Jejich hloubka dosahuje cca 150–173 cm. Hloubku přesahující 100 cm mají pak také hroby překryté kamennými deskami (100–135 cm), u ostatních hrobů je uvedena hloubka v rozmezí od 40–100 cm (*SOMMER 1977*, 6–12). Údaje o hloubce hrobů zkoumaných Böhmem jsou však pouze relativní a není zřejmé, od jakého bodu byla hloubka měřena. Některé hroby zkoumané M. Šollem již mají zaznamenanou absolutní nivelaci. Hrob č. 143 (situovaný pod základy kostela P. Marie) ležel ve výšce 286,91–93 m. n. m. Ve srovnání s ostatními hroby se zaznamenanou absolutní výškou jde skutečně o jeden z nejhlouběji položených hrobů hřbitova u kostela P. Marie (viz volný *Plán 4*). Vezmeme-li v úvahu skutečnost, že hrob ležící v superpozici s kostelní zdí a zároveň ve skupině hrobů, která byla zahloubena zřejmě o několik desítek centimetrů níže než většina ostatních hrobů hřbitova, pak stojíme před určitými indiciemi o předchůdci kostela P. Marie, který nebyl archeologicky zachycen. Nejstaršími artefakty v těchto nejhlubších hrobech však zůstávají esovité záušnice malého průměru (k chronologii záušnic *Štefan 2009*). Z pohledu hrobové výbavy se tedy jeví rotunda sv. Petra stále jako starší kostel; anebo jako kostel, u něhož pohřbívala společenská skupina lidí, která svůj status vyjadřovala honosnějšími hrobovými přídavky.

2.2.5.4 Poloha budečských kostelů v rámci hradiště

Při prvním pohledu na plán budečského hradiště jasně vyplývají následující skutečnosti. Rotunda sv. Petra se nachází v severozápadním rohu sledovaného areálu, v těsné blízkosti hradby a v sousedství jedné z bran do vnitřního hradiště. Podle doposud obecně přijímaných představ stála v prostoru palisádou vymezeného velmožského dvorce. Představa o existenci velmožského dvorce byla ale v této práci zpochybněna, palisádové ohrazení zřejmě totiž nesahalo až k rotundě (pododdíl 2.1.4.3). Zato kostel P. Marie zaujal v topografii vnitřního hradiště více centrální polohu než vlastní rotunda. Stál uprostřed sledovaného areálu a možná k němu směřovaly i komunikace od dosud známých bran[59] (*PLÁN 5*).

Kromě toho, že kostel P. Marie stál v polohopisně významnější pozici, zdá se, že nad svatopetrskou rotundou mírně dominoval i výškopisně. Při pohledu na model

[59] Poslední jmenovaná skutečnost je ovšem jen úvahou vyplývající z polohy bran. Jediný úsek dlážděné cesty odkryl Z. Váňa při jižní bráně (*Váňa 1995*, 101, 110).

současného terénu hradiště se sice jako nejvyšší část hradiště jeví prostor jižně od rotundy (volný *Plán 5*). Jde o areál Nového hřbitova, který byl navýšen až v průběhu novodobého intenzivního pohřbívání. Starší geodetický plán se zaměřením sond udává jako nejvyšší místo hradiště bod jižně od kostela P. Marie s kótou 288,57 (volný *Plán 1*). Současný stav terénu ovšem nemusí odpovídat raně středověké situaci. Úroveň původní výšky terénu v místě staveb kostelů lze vyčíst z původní terénní dokumentace výzkumů M. Šolleho. Půdorys zachycující odkryté zbytky základů kostela udává nejvyšší kótu dochovaného zdiva s hodnotou 287,83 m. n. m. (volný *Plán 4*)[60]. Lze přitom předpokládat, že ještě nejde o korunu základového zdiva. Rozhraní základového a nadzemního zdiva, které by odpovídalo výšce terénu v době stavby kostela P. Marie, by leželo ještě o několik centimetrů až desítek centimetrů výše. V případě rotundy se zachoval pouze půdorys z výzkumu lodi s nepřepočítanými kótami (volný *Plán 6*). V ní sice není zachycena úroveň rozhraní základového a nadzemního zdiva. Lze se alespoň přibližně opřít o kótu podlahové úrovně popsanou jako „dláždění románské“ v severovýchodní části lodi. Ať už šlo o podlahu jakéhokoliv stáří, lze předpokládat, že se nacházela nad úrovní terénu. Po přepočítání vychází absolutní výška této podlahové úrovně na 286,93–286,91 m. n. m. (288,53 - 1,61 resp. 288,53 - 1,63). Současná dlažba se nachází v nadmořské výšce 287, 18 m. n. m. (*PLÁN 16*). Kóty podlah v lodi rotundy sv. Petra jsou tedy nižší, než kóty nejvyššího bodu základového zdiva P. Marie. Připočteme-li k základovému zdivu mariánského kostela ještě několik centimetrů, můžeme předpokládat, že terén v prostoru výstavby kostela P. Marie ležel zhruba o 1 m výše, než terén v místě výstavby rotundy sv. Petra. Závěrem této početní úlohy je skutečnost, že poloha kostela P. Marie dominovala nejen polohopisně, ale i výškopisně nad polohou rotundy sv. Petra[61].

2.2.5.5 Fenomén pohřbívání v interiéru budečských kostelů a jeho interpretační možnosti

Pozoruhodným jevem u obou budečských kostelů je doklad pohřbívání v jejich hlavní lodi. Interiér kostela P. Marie byl sice z velké části poničen novodobou kostnicí, přesto se v úzkém pruhu při jižní zdi dochovaly dva hroby jejichž zásyp obsahoval

[60] Pro porovnání nadmořských výšek záměrně nebylo pracováno s řezy, pouze s půdorysy. Kótování řezů totiž nepůsobí příliš důvěryhodně. Hodnoty nadmořských výšek odvozených od kót na řezech pak neodpovídají jednoznačnějším záznamům na půdorysech. Např. na řezu zobrazujícím jižní zeď kostela P. Marie se kóta s hodnotou 287,5 m. n .m nachází pod úrovní řezu (*PLÁN 7*). Hodnota nejvyššího bodu dochovaného základového zdiva by podle tohoto řezu musela být vyšší, než 288,5 m. n. m. Půdorys přitom udává v tomto místě kótu 287,83 m. n. m (volný *Plán 4*).

[61] V případě přijetí hypotézy existenci předchůdce kostela P. Marie by bylo možné předpokládat úpravu a navýšení terénu po destrukci hypotetického předchůdce (?) a před stavbou odkrytého kostela P. Marie. Původní úroveň terénu pro stavbu hypotetického předchůdce by byla pak nižší než úroveň předpokládaná pro stavbu odkrytého mariánského kostela. Nicméně, zde se již pohybujeme zcela ve sféře úvah a nepodložených hodnot.

výhradně zlomky středo- a časně mladohradištní keramiky. Ty jistě nelze pokládat za přesvědčivý datovací prostředek. Vzhledem k absenci jiných datovacích opor však nelze datování hrobů do raného středověku s jistotou potvrdit ani zamítnou. Výzkum v interiéru rotundy sv. Petra poskytl přesvědčivější doklady o raně středověkém pohřbívání v interiéru kostela. Zachytil na 21 hrobů, z nich sedm nebo osm bylo datováno M. Šollem do raného středověku, dle mnou provedené revize by jich přesvědčivě raně středověkých mělo být pět.

Přítomnost raně středověkých hrobů v interiéru kostelů vyvolává úvahy o identitě pohřbených i funkci a kontextu těchto staveb. Pohřbívání laiků v interiérů kostelů bylo zakazováno na několika církevních synodách (např. v Cáchách r. 809 nebo v Mohuči r. 813). Přesto se v Čechách i na Moravě pohřby v interiérech raně středověkých církevních staveb ojediněle vyskytují, přičemž v moravských kostelech se většinou pohřbívalo v přístavbách kostelů, jen výjimečně v hlavní lodi. V případě kostelů na Pražském hradě se jednalo vesměs o příslušníky přemyslovské rodiny. Německá badatelka Mechthield Schulze-Dörrlamm se domnívá, že podobně byli v kostelech na moravských lokalitách pohřbíváni příslušníci mojmírovské dynastie. Malý počet doložených pohřbů v interiéru kostelů v českém a moravském prostředí podle Schulze-Dörrlamm naznačuje, že šlo o výjimečnou polohu pohřbu, jaká byla umožněna pouze nejvyšším špičkám tehdejší společenské a politické hierarchie. Podobnou situaci jako v Čechách a na Moravě lze sledovat v oblasti Bavorska, naopak v jiných oblastech Franské říše se pohřby v kostelech vyskytují častěji. Podobnost české a moravské situace s Bavorskem vysvětluje Schulze-Dörrlamm jako vliv misionářů z Řezna, Salzburgu a Pasova na zachovávání synodálních restrikcí v misijní oblasti Čech a Moravy (*Schulze-Dörrlamm 1993*, 618–619).

Naproti tomu objev rotundy na předhradí hradiště na Pohansku u Břeclavi vedl autora výzkumu, Jiřího Macháčka, k závěru, že v interiérech kostelů mohli být pohřbeni také „příslušníci elit z nižších příček“ (*Macháček a kol. 2014*, 126). Blanka Kavánová pak konečně uvádí v raně středověkých kostelech byly pohřbívány elity nejen světské, ale „eventuelně i církevní“ (*Kavánová 2005*, 49). J. Unger pak také uvádí, že ze synodálních zákazů byly vyňati nejen biskupové, ale i kněží a mniši (*Unger 2002*, 40). Přesto se ale zatím zdá, jakoby skutečnost, že zákazy pohřbívání v kostelech se týkaly zejména laiků, je v archeologické literatuře a v interpretacích spíše opomíjena. Je dle mého názoru pravděpodobné, že doložené pohřby v interiérech církevních staveb mohly patřit

daleko častěji, než jsme dosud předpokládali, zasvěceným osobám a duchovním elitám. Tato myšlenka nicméně nevysvětluje pohřby žen a dětí, které jsou v interiérech kostelů ojediněle rovněž doloženy[62].

Další interpretační možnosti poskytuje skutečnost známá z mladších období středověku, totiž obliba pohřbívat laiky v klášterních kostelech, v prostoru, který zabezpečoval pravidelné denní modlitby a zádušní bohoslužby přidružených řeholních komunit (*KUDLÁČOVÁ 2006*, 49). Jistě nelze jednoduše přenášet mladší analogie do raně středověkého kontextu, kdy v Čechách ještě nemáme doloženou přítomnost řeholních komunit. Nicméně zároveň nic neodporuje představě Budče jako církevního centra s trvalou přítomností a koncentrací kněží či misionářů, kteří mohli slibovat podobné zajištění a služby duším zesnulých, podobně, jako kláštery v mladším středověku.

Pohřby v interiéru kostela v neposlední řadě odrážejí funkci a význam stavby samotné. V případě kostela P. Marie je datování hrobů, a tedy i jejich výpověď o funkci kostela, poměrně nejasná. Zato doklady pohřbívání v interiéru rotundy sv. Petra již od raného středověku jsou dosti pevné. Nález zlaceného gombíku v zásypu novověkého hrobu v prestižní poloze před oltářem naznačuje, že se v interiéru pohřbívalo již krátce po založení rotundy. Co konkrétně ale tento jev znamená a co říká o funkci stavby? Určitou odpověď opět nabízejí soudobé zahraniční analogie. Podle údajů v katalogové části této práce se zdá, že v kostelech s centrálním půdorysem byly pohřby v interiéru zaznamenány spíše výjimečně[63].

Jako primárně pohřební lze označit skupinu křížových kaplí v Itálii, které byly přistavěny k větším bazilikám a měly funkci hrobových kaplí (např. kaple sv. Prosdocima při bazilice sv. Justýny v Padově; kaple sv. Tosky a Teuterie ve Veroně anebo slavné mausoleum Gally Placidie při chrámu sv. Kříže v Ravenně). Odlišným případem kostelů s hroby v interiéru je další ravennský chrám San Vitale. Tato, na rozdíl od předchozích příkladů, samostatná monumentální stavba byla zřejmě postavena jako místo posledního odpočinku ravennských světců – v tomto případě jde tedy primárně o uchovávání relikvií,

[62] Raně středověké dětské hroby jsou doloženy jak v interiéru rotundy sv. Petra na Budči (hroby č. 168 a 179) tak v rotundě na Pohansku u Břeclavi (hroby č. 140, 167 a 176; *Macháček a kol. 2014*, 125–130). V hrobě č. 375 v interiéru budečské rotundy měla být pohřbena žena (*TAB. 1.*).

[63] Nutno poznamenat, že při sestavování katalogu nebyl tento aspekt speciálně sledován. Přesto je u některých lokalit tento jev evidován vzhledem k okolnostem založení nebo funkci, případně je patrný z půdorysu.

nikoli o pohřební funkci. Méně jasný je důvod pohřbívání v interiéru centrálního chrámu v Canossa di Puglia. Zato chrám sv. Matěje v dalmatském Splitu je příkladem samostatně stojící stavby s výhradně pohřební funkcí mausolea biskupů. Raně středověké sarkofágy byly zaznamenány i ve splitské katedrále mariánského zasvěcení, ale byly ukládány zejména do vyhrazeného prostoru vnějšího koridoru. Kostel P. Marie v Trogiru byl opatřen speciálním přístavkem pro pohřbívání.

V geograficky a kulturně bližším prostředí Východofranské říše se lze poměrně nezřídka setkat s pohřbem zakladatele v interiéru kostela. Tak byl pohřben Karel Veliký do kaple P. Marie v Cáchách, kolínský arcibiskup Heribert v opatském chrámu v Deutz nebo biskup Notker v nově založeném kolegiátním kostele v Lutychu. Ve všech případech zároveň šlo o poměrně ojedinělý jev, kdy kostel centrálního půdorysu měl postavení hlavního chrámu na dané lokalitě. V Kostnici se naopak biskup Konrád Svatý, zakladatel kruhové kaple při kostele sv. Mauricia, nechal pohřbít vně této kaple. Kaple ale nebyla hlavním kostelem, vzhledem k okolnostem založení po návratu Konráda z Jeruzaléma se lze domnívat, že snad měla odkazovat na kapli Božího hrobu. Další příklady kostelů s hroby v interiéru představují případy kaplí nad hrobem světce (Trevír, kaple sv. Materna), kruhové krypty při bazilice (Ramwoldova krypta při bazilice sv. Jimrama v Řezně) nebo hrobová kaple pro mnichy (kaple sv. Michaela ve Fuldě).

Přehled analogií ukazuje, že centrály s hroby v hlavní lodi byly nejčastěji koncipovány buďto jako kaple s hrobovou funkcí (mausolea významných jednotlivců, kněžských či řeholních komunit), anebo jako kostely v postavení hlavního chrámu s hrobem zakladatele. Lze předpokládat, že některou z těchto funkcí měla i rotunda sv. Petra na Budči. Každá z možností má přitom odlišný význam i pro stanovení hierarchie rotundy a kostela P. Marie.

V případě, že by rotunda sv. Petra byla založena jako hlavní budečský chrám s pohřbem zakladatele v prostoru lodi, pak by oním pohřbeným měl být, podle výpovědi svatováclavských legend, kníže Spytihněv I. Podle některých badatelů byl však kníže Spytihněv I. pohřben spolu se svou manželkou v mladší hrobce vložené do původního kostela P. Marie na Pražském hradě (*Frolík – Smetánka 1997*, 76). Pro takovou přímou a konkrétní identifikaci však sotva existují pevné opory, jiní badatelé se ke stanovení identity pohřbených v mariánském kostele na Pražském hradě proto raději vůbec neuchylují (*Maříková-Kubková – Herichová 2017*, 74–77). Nicméně, bez ohledu na identitu pohřbeného páru v kostele P. Marie na Pražském hradě, představa, že by se

kníže Spytihněv I. nechal pohřbít na Budči, namísto v hlavním centru, Praze, je spíše nepravděpodobná.

Druhou možností, která vyplývá ze zahraničních analogií, je interpretace budečské rotundy jako hrobové kaple. S tím souvisí otázka, komu byla určena. Jak již bylo uvedeno výše, pohřbívání laiků v interiéru kostela bylo církevními synodami zakazováno. Představa, že by kníže Spytihněv nechal postavit rotundu sv. Petra jako mausoleum pro jiného člena přemyslovského rodu nebo své družiny by šla proti synodálním nařízením; to samo o sobě však nemusí být pokládáno za pevný protiargument. Nicméně, nejsou mi známy ani žádné kulturně a geograficky blízké analogie pro takový případ. Známy jsou nicméně případy, kdy při klášterech a kapitulách vznikaly pohřební kaple pro duchovní, kterých se zákaz pohřbívání v kostele netýkal (kaple sv. Michaela ve Fuldě). Představa, že i v budečské rotundě pohřbívala komunita místních kněží nebo mnichů je, dle mého mínění, dosti pravděpodobná. Vždyť i svatováclavské legendy poukazují na přítomnost kněze, jemuž byla svěřena výuka knížecího syna. To je dostatečná indicie pro fakt, že na Budči žili významní duchovní, kteří měli nárok na pohřeb v lodi rotundy. Na druhou stranu, dětský hrob 368 a žena pohřbená v hrobě 375 naznačují, že zřejmě již průběhu raného středověku si právo pohřbu v interiéru rotundy získali i někteří vybraní laikové. Poloha obou těchto hrobů se již nicméně vymyká nejprestižnější pozici před oltářem. Bohatě vybavené hroby v sousedství rotundy by pak mohly odrážet touhu laiků být pohřbeni blízko nejen vlastního „domu modlitby“, ale také poblíž místa pohřbů místních duchovních. V neposlední řadě, pokud funkce rotundy sv. Petra na Budči skutečně souvisela s pohřbíváním, což množství hrobů v interiéru naznačuje, pak by tato skutečnost naznačovala, že neplnila roli hlavního kostela, ale spíše vedlejší hrobové kaple.

2.2.5.6 Postavení a vzájemný vztah budečských kostelů – závěr

Diskuse v pododdílech 2.2.5.1–2.2.5.5 vedou k následujícím závěrům. Výpověď patrocinií pro hierarchii kostelů není příliš směrodatná. Jak svatopetrské, tak mariánské zasvěcení patří k starobylým a velmi často používaným. Mariánské zasvěcení nezřídka nesly hlavní chrámy. Na druhou stranu, „knížeti apoštolů“ bývaly zasvěcovány i první misijní kostely na nově christianizovaném území.

Současné datování kostelů dosud jednoznačně hovořilo o vyšším stáří rotundy; kostel P. Marie měl být postaven až zhruba o půl století později. Nálezové okolnosti však poskytují jisté indicie o existenci hypotetického předchůdce mariánského kostela, jehož přímé pozůstatky nebyly archeologicky zachyceny. Jedná se zejména o hrob č. 143 ležící

pod severní základovou zdí kostela. Byl součástí skupiny hrobů, které spolu s další skupinou východně apsidy patřily k nejstarším na hřbitově a ležely o několik decimetrů hlouběji než většina ostatních. Mezi tyto nejstarší patřily i dva hroby ve vzájemné superpozici, přičemž mladší z nich obsahoval denár Jindřicha I. Bavorského. Pohřbívání v tomto prostoru tedy mohlo začít v průběhu první poloviny 10. století. Ostatní inventář hrobů ze hřbitova u kostela P. Marie ani žádné další okolnosti neposkytují pevné opory o vyšším stáří mariánské stavby, resp. jejího hypotetického předchůdce, oproti rotundě sv. Petra. Diskutovaná vrstva nejstarších hrobů však zároveň ukazuje, že časový rozdíl mezi výstavbou obou budečských kostelů nemusel být nijak významný.

Topografie lokality, další posuzovaný a významný parametr, hovoří pro dominantnější postavení kostela P. Marie. Mariánský kostel stál více centru vnitřního hradiště, ve výškově výraznější poloze. Poloha rotundy sv. Petra působí na plánu lokality spíše okrajově a byla postavena o zhruba jeden výškový metr níže oproti poloze mariánského kostela. Argument, že rotunda stála v areálu velmožského dvorce, což by její poloze dávalo určitou prestiž, byl prakticky vyvrácen již výše v této práci (pododdíl 2.1.4.3).

Raně středověké hroby v interiéru rotundy sv. Petra indikují funkci stavby. Analýzou tohoto jevu (pododdíl 2.2.5.5) byl vyvozen závěr, že se v interiéru rotundy pohřbívalo prakticky od počátku. Rotunda tak mohla sloužit jako hrobová kaple, snad primárně pro místní duchovenstvo. Hrobové kaple přitom nebývaly hlavními chrámy. Situace hrobů v interiéru rotundy může mít jistě i odlišný výklad. Jedinec pohřbený na prestižním místě před oltářem a oděný v luxusním šatu sepnutém zlaceným gombíkem mohl být sám zakladatel kostela. Ten si rotundu postavil jako soukromou kapli a zároveň první a nejvýznamnější budečský svatostánek. Oním pohřbeným by měl být, podle údajů legend, kníže Spytihněv I. S touto interpretací se však neztotožňuji a přiklání se k první navrhované variantě.

Výklad, že rotunda sv. Petra nebyla hlavním bohoslužebným prostorem na Budči, podporuje i samotná centrální forma stavby. Z analýzy katalogu v oddílu 1.4.3 předkládané práce vyplývá, že kostely s centrálním půdorysem byly jen ve velmi výjimečných případech hlavním chrámem na lokalitě. Tyto výjimky reprezentuje cášská kaple Karla Velikého a její následné „kopie“, které jsou zpravidla mladší a v raném středověku se omezují na prostor Franské říše. Centrály ve funkci hlavního kostela dále představují monumentální stavby pozdní antiky ve Středomoří a ojedinělé v Porýní (chrám

sv. Gereona v Kolíně nad Rýnem). Ve středoevropském prostoru by volba centrální formy pro hlavní chrám byla výjimečným jevem.

Rotunda sv. Petra tedy nemusela být hlavním budečským svatostánkem. I v případě, že by byla založena jako první kostel na Budči, pak zřejmě nikoli s ambicí stát se hlavním bohoslužebným prostorem tohoto církevního centra, ale spíše jako první opěrný bod misií a první krok rozsáhlejšího stavebního plánu. Zároveň není vyloučeno, že v době výstavby rotundy už na Budči stál jiný kostel, například hypotetický předchůdce mariánského kostela, jehož existenci indikuje hrob 143. Budečský církevní areál s minimálně dvěma kostely fungoval a rozvíjel se v průběhu celého raného středověku. Přesun pohřbívání výhradně ke kostelu P. Marie, který předpokládali M. Šolle a A. Bartošková, se zřejmě takto radikálně neudál. Kolem kostela P. Marie se v průběhu mlado- a pozdněhradištního období pohřbívalo intenzivněji, ale dále se rozrůstal také hřbitov kolem rotundy. Ve 12. století se pak oba hřbitovy téměř propojily v jedno pohřebiště (volný *Plán 8*). Další, menší pohřební okrsek se vytvořil na jižní hranici hradiště.

Přítomnost dvou kostelů na jednom hradišti už od 10. století vytváří obraz Budeč jako významného církevního a misijního centra přemyslovských Čech, s trvalou přítomností skupiny duchovních. Takový obraz ostatně potvrzuje jak několikrát připomínané svědectví svatováclavských legend, tak i řada drobných movitých archeologických nálezů (*Tomanová 2021*). Otevírá se tak nová zajímavá otázka, jakou podobu mělo zázemí těchto komunit a jak koexistovali s místním civilním obyvatelstvem.

V průběhu vrcholného středověku pak zřejmě význam budečského církevního centra upadá, spolu se zánikem osídlení na hradišti a houstnoucí sítí městských a venkovských kostelů. Provoz kostelů, pohřbívání a konec konců i určitá stavební činnost však pokračuje prakticky až do dnešních dnů. Vyhodnocení středověkých a novověkých situací na Budči je dalším úkolem pro budoucí bádání.

2.3 Závěry příkladové studie: rotunda sv. Petra a Pavla na Budči – stavba s centrálním půdorysem a její kontext

Příkladová studie má dvě základní části. První část se zabývá prostředím, v němž byla postavena rotunda sv. Petra, tedy hradištěm na Budči. Druhá pak analyzuje vlastní stavbu rotundy, a to jak její formu (hmotou), tak i obsah (funkci).

První část příkladové studie zahajuje kapitola o Budči jako místu paměti, která pomáhá pochopit její „druhý život“ i důvody, které iniciovaly a provázely vědecký zájem o tuto lokalitu. Budečské hradiště vděčí za zájem odborné i laické veřejnosti svatováclavským legendám, které Budeč popisují jako místo výuky mladého knížete a pozdějšího českého patrona svatého Václava, a také jako místo, kde kníže Spytihněv I. založil kostel zasvěcený svatému Petru, jeden z prvních křesťanských svatostánků v Čechách. Díky pozdějším renesančním a barokním kronikám se příběhy legend uchovávaly v kolektivní paměti a Budeč zůstávala spojována s počátky české vzdělanosti a křesťanství. Jako taková se v době Národního obrození stala inspirací nejen mnoha uměleckým dělům, ale dala název i pedagogickým hnutím. Od 19. století jsou evidovány náhodné archeologické nálezy i počátky profesionálního výzkumu spojené se jménem Václava Krolmuse (oddíl 2.1.1).

K náhodným nálezům docházelo ještě i v následujícím století, a to díky těžbě vápence a intenzivní zemědělské činnosti probíhající na vnitřním hradišti až do roku 1974. Nejrozsáhlejší **výzkumy**, jejichž výsledky jsou směrodatné pro současný stav poznání, probíhaly pod hlavičkou (Československého) Státního archeologického ústavu jednak na přelomu 20. a 30. let 20. století pod vedením Jaroslava Böhma, a pak především v 70. a 80. letech. Výzkumy na ploše vnitřního hradiště vedli Miloš Šolle a Zdeněk Váňa. V 80. letech pak Andrea Bartošková vedla většinu výzkumů na předhradí a po ukončení terénních výzkumů se až do druhé dekády 21. století věnovala jejich zpracování a revizím oddíl 2.1.2).

Dosavadní stav bádání o vývoji Budečského hradiště představuje oddíl 2.1.3. Toto shrnutí vychází zejména z prací Z. Váni a A. Bartoškové, je badatelské komunitě obecně známo a nemá smysl jej na tomto místě opakovat.

První část příkladové studie zabývající se hradištěm jakožto zázemím rotundy měla podle původního záměru skončit na této úrovni. Až analýza vlastní rotundy měla zahrnovat také revizi původní terénní dokumentace. Ukázalo se ale, že takové striktní oddělení není žádoucí. V rámci doktorské práce tak byla shromážděna vybraná původní dokumentace, která byla zčásti vektorizována. Studium původní dokumentace, nálezových zpráv a publikací pak otevřelo nové otázky a nejasnosti i v představách o podobě a vývoje hradiště. Do první části příkladové studie proto přibyla diskusní část.

Diskusní kapitoly první části příkladové studie dospěly k následujícím zjištěním. Dosavadní studie o Budči zatím spíše přehlížely informační potenciál starých nálezů, povrchových sběrů a drobných dohledových akcí. Jejich rešerše přitom ukázala, že výsledky těchto menších výzkumů dokážou korigovat a doplňovat zjištění velkých systematických akcí. K těm nejpodstatnějším patří doklady o intenzivním raně středověkém využívání jihozápadní části předhradí, kde dosud neprobíhal klasický archeologický výzkum. Vícečetné zprávy z 19. století o nálezech celých nádob také otevírají otázku, v jakých nálezových kontextech se tyto celé tvary mohly dochovat a zda není na místě uvažovat o existenci hrobů s přídavky. V neposlední řadě bylo díky drobným archeologickým akcím doloženo pravěké osídlení z období mohylové kultury v poloze Na Týnici, mimo vlastní jádro Budče. Zprávy o těžbě vápence na vnitřním hradišti i nález recentní jámy na jeho pálení upozorňuje na novodobé rozsáhlé zásahy do historických terénů, což je podstatná informace zejména pro případné plánování budoucích výzkumů. Rozsah těchto novodobých zásahů by snad mohl objasnit potenciální nový geofyzikální průzkum hradiště (pododdíl 2.1.4.1).

Diskuse současného stavu bádání **vývoje osídlení na Budči** dospěla dále k následujícím závěrům. Počátky raně středověkého osídlení hradiště jsou stále dosti nejasné. Kvůli oddělenému a nepříliš přehlednému zpracování výzkumů M. Šolleho a Z. Váni je obtížné dohledat, kde na hradišti byly skutečně odkryty sídlištní objekty ze středohradištního období. Luxusnější kovové nálezy indikující možnou přítomnost společenské elity, pocházejí, až na jednu výjimku, z pozdějších mladohradištních situací. Není tedy zřejmé, zda tyto luxusnější předměty byly skutečně na Budči ve středohradištním období užívány, nebo sloužili až v mladších obdobích jako „kovový odpad“ k recyklaci.

Dle poslední publikované kompilace A. Bartoškové mělo vrcholné období rozkvětu budečského hradiště nastat již na počátku 10. století. Na základě charakteru a intenzity nálezů bude ale nutné toto tvrzení upravit. První polovina 10. století, o kterém v souvislosti s Budčí píšou svatováclavské legendy, byla spíše začátkem rozvoje. Jeho vrchol nastal spíše v pozdějším období mladohradištním, jak ukazuje charakter sídlištních objektů, velikost hřbitovů i poměrně početné nálety výjimečných artefaktů.

Podobně je zřejmě potřeba posunout i zánik osídlení na Budči. A. Bartošková jej datovala do průběhu 11. století. M. Šolle ale dokumentoval v okolí kostela P. Marie sídlištní objekty i vrstvy obsahující keramiku typickou pro pozdní fáze hradištního období.

Osídlení na Budči tedy muselo přetrvat minimálně do 12. století. Z. Váňa pak zaznamenává na různých místech hradiště stopy osídlení ještě i z období 16.–17. století. Otázkou je ale charakter tohoto novověkého osídlení. Je dosti pravděpodobné, že souviselo se zázemím kostelů a hřbitovů, případně s provozováním zemědělské činnosti na hradišti (pododdíl 2.1.4.2).

V diskusi byla zvláštní pozornost zaměřena na nález palisádového žlabu doposud interpretovaného jako **ohrazení velmožského dvorce**, v jehož areálu měla stát rotunda sv. Petra. Nejistým se ale ukázalo jak datování palisádového žlabu, tak jeho rozsah. Datování existence palisádového žlabu do doby počátků rotundy se opírá pouze o ojedinělé fragmenty pravěké a středohradištní keramiky v jílovité výplni žlabu, které ale nebyly publikovány. Svrchní část výplně obsahuje také fragmenty keramiky mladohradištní. Jisté je datování *ante quem* hroby z 11. století, které žlab překrývají. Z palisádového žlabu byla zkoumána jen jeho východní strana. Předpokládaná severní linie palisády by podle rekonstrukcí musela procházela poměrně blízko rotundy. Pokud vstup do rotundy byl už od počátku na severní straně, pak by prostor mezi portálem rotundy a linií palisádového ohrazení činil jen několik málo metrů. Linie palisády by se navíc potkávala s hradbou v místě západní brány do hradiště, která byla zřízena při první obnově hradby, tzn. asi před polovinou 10. století. Taková vzájemná objektů nevypadá příliš důvěryhodně. Především, v sondách Šolleho výzkumu severovýchodně od rotundy, v místech, kudy by měla palisáda podle předpokladů procházet, nebyla linie žlabu vůbec zachycena. Z uvedených skutečností vyplývá, že palisádové ohrazení, minimálně na své severní straně, nesahalo až k západní linii hradby a rotunda nestála v palisádou uzavřeném prostoru (pododdíl 2.1.4.3). Otázka ověření účelu palisádového žlabu a vnitřní struktury ohrazeného areálu je úkolem pro budoucí bádání.

Nejrozsáhlejší část diskuse první části příkladové studie byla věnována **kostelu Narození Panny Marie** (pododdíl 2.1.4.4). Stav zpracování takto podstatné části budečského výzkumu je bohužel zatím nedostatečný a umocňuje jej neprovázanost jednotlivých etap výzkumu mariánského kostela. Kostel P. Marie byl zkoumán ve dvou etapách: nejprve J. Böhmem a poté M. Šollem. Böhmův výzkum publikoval K. Guth a později P. Sommer. Jednotliví badatelé se ne vždy shodují v popisu odkrytých situací, např. v charakteru geologického podloží nebo hloubce základového zdiva (odstavec 2.1.4.4.1).

Některé z Šolleho nálezů v prostoru mariánského kostela jsou dosti nejasné, i když je autor výzkumu interpretoval poměrně jednoznačně. Tak například Šolleho popis úseku zdiva jako *opus spicatum* je možné označit maximálně jako jednoduchou napodobeninu tohoto typu konstrukce, ale i jednoduše jako úsek šikmo ložených kamenů. Relikt zdiva interpretovaný jako základ sloupku pro tribunu se liší od základového zdiva lodi kostela a mohl být mladší než stavba kostela. Existence tribuny přitom byla jednou z opor výkladu funkce kostela P. Marie jako hradního chrámu. Existence čtvercového přístavku jižně od lodi a věže je pak hypotézou postavenou na zcela pochybných základech. Dochovaná fotografická dokumentace o jeho existenci nepřesvědčuje (odstavec 2.1.4.4.2).

Archivní kresebná a fotografická dokumentace není příliš přesvědčivá ani pro datování a výklad tzv. kostnice. Šlo o jámu vyhloubenou v interiéru již zrušeného kostela, v níž byly uloženy četné lidské ostatky v neanatomické poloze. M. Šolle se domníval, že kostnice byla zřízena v době rozebírání kostela na stavební kámen a při rabování v jeho okolí. Představa, že by při lámání kamene z nadzemního zdiva (základové zdivo se z velké části dochovalo) bylo porušeno takové množství hrobů je ale poněkud nereálná. Vznik kostnice ale mohl souviset například s těžbou vápence, při níž byl místní raně středověký hřbitov prokazatelně narušován (odstavec 2.1.4.4.3).

Výrazným nedostatkem výzkumu mariánského kostela je stav zpracování okolního hřbitova. Jeho části zkoumali nejen J. Böhm a M. Šolle, ale při výzkumu osídlení na něj narážel i Z. Váňa. Každý badatel při výzkumů hrobů vedl vlastní číselnou řadu. Dokumentace jednotlivých etap výzkumů má pochopitelně odlišnou úroveň. Kompletní katalog hřbitova u mariánského kostela dosud chybí. Analýza pohřebiště na základě dostupných pramenů nicméně umožnila vytvořit návrh vývoje hřbitova. Nejstarší hroby se nacházely východně od apsidy a při severovýchodním nároží kostelní lodi. Obě skupiny hrobů ležely hlouběji než ostatní hroby hřbitova. Hroby u apsidy obsahovaly esovité záušnice malých průměrů. Při severní stěně lodi byl dokumentován hrob jednoznačně ležící pod základy kostela. Tento hrob byl zřejmě součástí téže skupiny hrobů, jako dvojice hrobů v superpozici, z nichž mladší obsahoval denár Jindřicha I. Bavorského (945–955). Zdá se tedy, že začátek pohřbívání v tomto prostoru lze datovat před polovinu 10. století. Vzhledem k superpozici jednoho z nejstarších hrobů se základovou zdí kostela je ale evidentní, že v době založení pohřebiště archeologicky zachycený kostel P. Marie ještě nestál.

V mladších obdobích raného středověku se pak pohřbívalo souvisle v celém okolí mariánského kostela, jak ukazují hroby s esovitými záušnicemi středních a velkých průměrů a hroby s mincemi. V prostoru západně od kostela se hřbitov rozrostl i na plochu dříve zastavěnou sídlištními objekty. Naopak v prostoru severozápadně od kostela se pohřbívalo jen krátce, což indikují hroby s esovitými záušnicemi velkého průměru překryté sídlištní vrstvou s pozdněhradištní keramikou. Pohřbívání na hřbitově u mariánského kostela pokračovalo, zřejmě však již s menší intenzitou, minimálně do 17. století. Specifickým fenoménem hřbitova u mariánského kostela je skupina raně středověkých hrobů překrytých kamennou plotnou. Takové hroby byly nalezeny východně od apsidy a jižně od kostela. Uvedená prostorová výlučnost může znamenat, že tato specifická úprava hrobové jámy se váže buďto na určitou společenskou skupinu, nebo úzké časové období, případně obojí najednou. Další výklad tohoto fenoménu a srovnání s analogiemi zůstává úkolem pro další bádání (odstavec 2.1.4.4.5).

V rámci doktorské práce bylo vedle již zmíněné vektorizace části archivních plánů provedena nová geodetická dokumentace hradiště. Byl vytvořen nový vrstevnicový plán a model současného terénu. Dále byla geodeticky zaměřena maketa základů kostela P. Marie a vytvořen digitální 3D model rotundy sv. Petra a Pavla. Z modelu bylo možné vygenerovat aktuální půdorys a řezy stavbou a ověřit přesnost archivní dokumentace. Nový model také dobře zachycuje nerovnosti rotundy, které nejsou při běžné návštěvě rotundy ihned patrné. Model a zaměření může sloužit jako základní podklad pro další práci s archivní terénní dokumentací, ale i k prezentaci a popularizačním účelům. Provedení geodetických prací bylo umožněno díky podpoře programu Strategie AV21 (oddíl 2.1.6). Jako menší vedlejší projekt byly provedeny jednodenní povrchově sběry v poloze Za Hájem. Jde o polohu na temeni terénního hřbetu, který se táhne západně od polohy Na Týnici, a který leží dokonce ve vyšší nadmořské výšce než samotné hradište. Účelem sběrů bylo ověření pokračování raně středověkého osídlení tímto směrem. Výsledky sběrů však byly negativní, neprokázaly osídlení v této poloze nepřinesly (oddíl 2.1.7).

Druhá část příkladové studie je zaměřena na detailní analýzu vlastní rotundy sv. Petra a Pavla. Obsahuje oddíl věnovaný významu svatopetrského zasvěcení (oddíl 2.2.1), přehled a dosavadní zjištění stavebně-historických průzkumů (oddíl 2.2.2)

a konečně souhrn poznatků archeologického výzkumu rotundy, jehož vedoucím byl opět M. Šolle (oddíl 2.2.3). Archeologická zjištění jsou následně podrobeny diskusi, z níž vzešly některé nové pohledy a zjištění (oddíl 2.2.4). Poslední oddíl druhé části příkladové studie je pak věnován interpretaci funkce rotundy a jejího postavení vůči kostelu P. Marie (oddíl 2.2.5).

Patrocinium svatého Petra patří mezi nejstarší vůbec. Úcta ke svatému Petru se šířila od dob raného křesťanství, zpravidla v souvislosti s misijní činností napojenou na Řím. Za Karla Velikého lze toto napojení pokládat za součást jeho programu *renovatio imperii*. Z území Franské říše se pak svatopetrská úcta šířila dále do nově christianizovaných oblastí raně středověké Evropy. Svatopetrské zasvěcení bylo oblíbené i v Bavorsku, jehož kostel v Řezně je zasvěcen sv. Petru a odkud mj. přicházely misionáři do Čech. Pro kostely s centrálním půdorysem není patrocinium sv. Petra nijak zvlášť charakteristické. Jeho volba souvisí s kontextem individuálním stavby. V případě Budče jde zřejmě o souvislost s působením misionářů z Bavorska.

První **stavebně-historické studie** věnující se rotundě sv. Petra a Pavla byly publikovány již dlouho před vlastním terénním výzkumem, a to v monografii o středověkém umění v Čechách od B Gruebera z roku 1871. První průzkum stavby provedl J. Herain v souvislosti s připravovaným Budečským miléniem. Na jeho nejpodstatnějších závěrech se badatelé shodují dodnes. Loď rotundy nepravidelného eliptického půdorysu datoval do doby knížete Spytihněva I., přístavbu románské věže do 12. století, úpravu vítězného oblouku a vstupního portálu do různých fází gotického období a přestavbu presbytáře spolu s vybudováním sakristie do 2. poloviny 17. století, kdy byl nejvyšším pražským purkrabstvím Bernard z Martinic. Z. Wirth potom díky archivnímu průzkumu upřesnil okolnosti a účel nástavby lodi rotundy a nepravidelné vyzdívky z 1. pol. 19. století v severovýchodní části lodi, v místě mezi sakristií a věží. K. Guth studoval rotundu sv. Petra v širším kontextu celého hradiště a ostatních českých rotund. Dospěl k závěru, že rotunda byla postavena až v 11. století na reliktech budečské hradby a sloužila jako vedlejší hřbitovní kostel, zatímco hlavním hradním kostelem měl být kostel P. Marie.

Hloubkové stavebně-historické průzkumy prováděli pracovníci SÚRPMO, D. Líbal, J. Muk a P. Macek, u příležitosti archeologických výzkumů M. Šolleho na konci 70. let a později v souvislosti s restaurováním rotundy na přelomu 80. a 90. let 20. století. Ty jednak potvrdily Herainovy stavební fáze rotundy a dále doložily, že rotunda je

od základů po kopuli původní předrománskou stavbou. Průzkum také odhalil zazděný vstup na románskou tribunu, ostění zřejmě původního okenního otvoru i vrchol původního vítězného oblouku. Popsal také zvlnění po celém obvodu paty kopule (zatím nejasného účelu) a upřesnil způsob napojení románské věže k původní lodi i konstrukci původního krovu. V neposlední řadě průzkum odhalil a vrstvy původních omítek i fragmenty maleb. Restaurátorský průzkum M. Černé a H. Kohlové poté definoval celkem pět vrstev omítek, z nichž nejstarší by měla být původní předrománská, další potom středověké (gotické), barokní a dva novodobé.

Výsledky **archeologického výzkumu rotundy sv. Petra a Pavla na Budči** publikoval vedoucí výzkumu, **M. Šolle**. Jeho závěry obohacené o odkazy na vybrané snímky původní fotodokumentace jsou uvedeny v oddílu 2.2.3. Na tomto místě se zaměřme na situace probírané v diskusi. Diskuse a navrhovaná alternativní řešení jsou limitovány skutečností, že během práce bylo možné vycházet výhradně z archivní dokumentace a publikovaných prací. Archeologické situace v rotundě nejsou již v terénu přístupné a zdivo je zakryto omítkou.

Diskuse začíná kritickým **vyhodnocením terénní dokumentace**. Celkový půdorys zachycující situaci v interiéru lodi je nejpodstatnějším plánem z výzkumu rotundy, bohužel ale vykazuje mnohé nepřesnosti. Jednak je v něm osa kostela posunutá k severu a pozice apsidy vůči lodi neodpovídá reálné situaci. Další problémy představuje vágní provázanost půdorysu na řezy. Nejenže lokalizace řezů v půdorysu je nepřesná, ale situace dokumentované na řezech neodpovídají situacím zachyceným v půdorysu. V neposlední řadě, v půdorysu nejsou odlišené hrany objektů od uměle vytvořených hran sond, což činí situaci v některých místech dosti nepřehlednou (pododdíl 2.2.4.1). Obezřetnost ve čtení dokumentace je nicméně potřebná i u jiných částí výzkumu (odstavec 2.1.4.4.4).

Další části diskuse vycházejí ze srovnání Šolleho interpretací s původní kresebnou a fotografickou dokumentací. Prvním diskutovaným bodem je charakter tzv. „původní knovízské“ vrstvy, která byla zachycena na celé ploše rotundy, ale i na jiných místech hradiště – pod hradbou. Vzhledem k přítomnosti ojedinělých zlomků raně středověké keramiky je zřejmé, že nejde o pozůstatek pravěké kulturní vrstvy. Spíše o horizont vzniklý **úpravou místa pro stavbu rotundy** (přítomnost uhlíků může indikovat i planýrku a vypálení starších objektů či vegetace), případně o pozůstatky půdního horizontu se zbytky starší kulturní vrstvy (pododdíl 2.2.4.2).

Základové **zdivo lodi** bylo podle M. Šolleho hluboké do 30 cm a skládané z plochých opukových kamenů a slepence. Stavební historikové se základovému zdivu vůbec nevěnovali, třebaže snímky z výzkumu ukazují, že bylo z vnější strany odhalené a přístupné. Podle této fotodokumentace se základové zdivo jeví jako velmi nepravidelné, oproti stěnovému zdivu rozšířené. Překvapivá je nízká výška základu. Je otázkou, jestli toto nepravidelné zdivo tvořilo celou základovou část a jestli by tak mělký základ udržel stabilitu až 12 m vysoké stavby. Odpověď by mohl poskytnout odborný statický či architektonický posudek. Na snímcích ale není patrná žádná další potenciální hranice nadzemního a základového zdiva.

V nadzemním zdivu lodi je pak patrný odlišný úsek v místě napojení na románskou věž. Pravděpodobně jde o pozůstatek stavební úpravy z doby přizdívání severní apsidy, románské věže anebo schodiště na tribunu.

Vnitřní konstrukce původního zdiva rotundy je patrná na snímcích reliktů původního presbytáře. Konstrukce byla dosti nepravidelná s velkým množstvím malty. To odpovídá celkovému archaickému charakteru stavby. Užití velkého množství malty bylo popsáno stavebními historiky i na jiných místech rotundy (pododdíl 2.2.4.3).

Další úsek diskuse se věnuje **reliktům podlah**. Pozůstatky podlah v prostoru lodi rotundy Šolle rozdělil na tři jasně definované a datované horizonty. Podle dochované dokumentace se ale spíše zdá, že výzkum zachytil relikty dlažeb různého stáří. Nejvýraznější je relikt podlahy z pravidelnějších opukových dlaždic. Ten na jednom místě překrývá barokní hrob ženy se sametovou mašlí, na jiných místech relikty dlažby podobného charakteru leží přímo na tmavé vrstvě, do níž byl kostel založen. Zdá se tedy, že při rekonstrukcích podlah byla starší podlaha odebrána a nová postavena snad v téměř stejné výšce. Tak se mohlo stát, že popsaná, barokní či mladší podlaha, leží přímo n základové vrstvě kostela. To by také vysvětlovalo fragmentárnost dochování podlah a zejména nedochování původní lité maltové podlahy v lodi (pododdíl 2.2.4.4).

Patřičná pozornost v diskusi je věnována interpretaci **reliktů zdiv** odkrytých **v interiéru rotundy**. U severního výběžku vítězného oblouku zachytil Šolle relikt zdiva, která měla vyčleňovat předoltářní prostor se speciální liturgickou funkcí. Relikt je však natolik fragmentární, že pouze na základě archivní dokumentace nelze tuto hypotézu potvrdit ani vyvrátit. Je jisté, že nešlo o základy nosné konstrukce. Zda dochované relikty tvořily část předoltářní přepážky, ambonu, anebo zda šlo například o pozůstatek

konstrukce některé z úrovní podlahy, nelze rozhodnout. Relikty jiného zdiva z vápencových kvádrů, které se našly pod kruchtou, je pak s určitou pravděpodobností možné interpretovat jako základy pilíře starší, snad románské tribuny. Existence starší tribuny byla potvrzena i stavebně historickým průzkumem, který na vnějším plášti lodi odkryl ve výšce nadzemního patra zazděný vstup (pododdíl 2.2.4.5).

Výzkum M. Šolleho odkryl pozůstatky **původního presbytáře** s litou maltovou podlahou prostoupenou kůlovými jámami. Situace v presbytáři je v diskusi srovnávána se situací v mladší rotundě sv. Kateřiny ve Znojmě. Interiér znojemské rotundy byl rovněž kompletně prozkoumán a byly v něm zachyceny pozůstatky maltové podlahy a kůlových jam. Ve znojemské rotundě byla doložena technologie konstrukce lité maltové podlahy do kamenného věnce. Situace v presbytáři rotundy na Budči nabízí určité indicie, že i zde byla původní maltová podlaha konstruována obdobným způsobem. Zajímavým zjištěním je skutečnost, že kůlové jámy ve znojemské rotundě se nacházely pod úrovní podlahy, a tedy souvisely s výstavbou zřejmě šlo o otisky kůlů z pomocné konstrukce lešení. V budečské rotundě však kůlové jámy procházejí maltovou podlahou bez stop jejího porušení (např. popraskání). Evidentně tedy vznikly v době konstrukce podlahy a souvisejí s inventářem užívaným v nejstarší fázi rotundy. Že pravděpodobné, že jde o stopy konstrukce ciboriového oltáře, jak navrhoval již M. Šolle (pododdíl 2.2.4.6).

Diskusi byly dále podrobeny odkryté pozůstatky **severní apsidy.** Na snímcích z výzkumu se zdá, že severní apsida postrádala pevnější základ. Je ovšem těžko představitelné, že by zděná apsida byla stabilní bez pevného základu. Pro dokončení a existenci severní apsida ale hovoří situace pěti hrobů odkrytých vně této apsidy. Hroby jsou k ní radiálně orientované a čtyři z nich směřují atypicky obličejem k západu. Tento jev nebyl dosud blíže zkoumán ani vysvětlen. Dvojice hrobů nalezená v interiéru apsidy vedla Šolleho k interpretaci funkce apsidy jako hrobové kaple. Pokud by ale už v raném středověku byl vstup do rotundy ze severní strany, pak by to znamenalo, že by se do lodi vstupovalo přes hrobovou kapli, což je dle mého názoru málo pravděpodobné. Podobu a funkci severní apsidy bude muset objasnit další bádání, řešení by mohlo poskytnout srovnání s analogickými lokalitami (pododdíl 2.2.4.7).

Kriticky analyzovány byly také nálezy 20–21 **hrobů v lodi rotundy**. Analýza prokázala, že se v prostoru lodi, v prestižní poloze před oltářem, začalo pohřbívat zřejmě již záhy po jejím dostavění. Svědčí o tom nález gombíku v zásypu mladšího hrobu. Místo před oltářem se později stalo nejčastěji volenou polohou pohřbu v lodi, jak dokládají

superpozice hrobů. Mezi nejmladší hroby potom patří hrob kněze s kalichem a knihou a dva prázdné hroby. Jeden z nich má atypickou orientace S-J, zásypu druhého z nich obsahoval předměty jako nůžky, textil a či fragment skla. Pozoruhodný fenomén atypických a prázdných hrobů v interiéru rotundy zatím nebyl dostatečně vysvětlen. Pro chronologii situací v rotundě má největší význam hrob ženy se stuhou zmíněný již výše v odstavci věnovaném podlahám. Tento hrob byl Šollem datován na základě překrytí (podle Šolleho) „románskou" podlahou do středověku. Charakter stuhy ale naznačuje, že jak hrob, tak podlaha, která jej překrývá, mohou být datovány nejdříve do 2. poloviny 17. století. Hrob je dále porušen hrobem kněze, jehož datování se tak také posouvá do závěru 17. či počátku 18. století (pododdíl 2.2.4.8).

Analýza **nejstaršího hřbitova kolem rotundy** narazila na již několikrát uváděný problém nejednotného zpracování budečských výzkumů a z toho plynoucí mylné interpretace. Zatímco M. Šolle a A. Bartošková se domnívali, že nejstarší hroby jsou orientovány radiálně k rotundě a tím argumentovali i své další hypotézy, podle kompletního plánu hrobů je zřejmé, že většina hrobů kolem rotundy zachovávala typickou orientaci přibližně ve směru ZV. Pohřbívání u rotundy zřejmě neskončilo s prvním rozšířením hradby, jak přepokládala A. Bartošková, ale bylo přerušeno pouze v hradbou zabraném prostoru. Zbylá část hřbitova byla nadále kontinuálně využívána a hřbitov se prostorově rozrůstal, až se v pokročilém mlado- a pozdněhradištním období téměř propojil s areálem hřbitova u kostela P. Marie. Nelze zatím rozhodnout, zda rostoucí rozsah hřbitova odráží rozšiřování sídliště, nebo přesun pohřbívání z okolních venkovských pohřebišť ke kostelům.

Diskuse nejstarších hrobů kolem rotundy sv. Petra v neposlední řadě přinesla alternativní výklad nálezu zlomku křížového kování z dívčího hrobu č. 71. M. Šolle v něm spatřoval primárně křesťanský artefakt. Srovnání s analogickým nálezem z Chorvatska ale naznačuje, že závěsek s maskami mohl být vyroben jako křížové kování se symbolem pohanského božstva se čtyřmi tvářemi, který byl později v novém kontextu křesťanské komunity znovu použit jako závěsek a interpretován ve smyslu křesťanské symboliky. Šlo by tak o typický příklad jevu *interpretatio christiana* (poddíl 2.2.4.9).

V práci jsou také uvedeny výsledky nové antropologické analýzy nejstarších hrobů na hřbitově u rotundy sv. Petra, která byla provedena v rámci diplomové práce H. Vondrové obhájené na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Podle této analýzy se zdá, že hřbitov u rotundy v 10. století zahrnoval neobvykle vysoký podíl nedospělých

jedinců (63,3 %). Dále, že zde pohřbení dospělí dosahovali průměrně vyššího vzrůstu, než jaký byl pozorován na soudobých pohřebištích. Muži byli vystaveni nižší zátěži stehenních svalů, ženy naopak musely vyvíjet vyšší svalovou aktivitu. Poměrně často se u pohřebných u rotundy vyskytovaly onemocnění páteře: spondylóza a Schmorlovy uzly. (odstavec 2.2.3.2.4).

Závěrečná část příkladové studie diskutuje **hierarchii a funkce budečských kostelů** (oddíl 2.2.5). Již samotná koncentrace dvou kostelů 10. století na jedné lokalitě osvětluje pozici Budče jako významného christianizačního centra raně středověkých Čech. Podobný jev koncentrace kostelů v té době je prokázaný pouze v Praze a o století později na Vyšehradě. Na zahraničních lokalitách, kde je dokumentováno více kostelů, mají jednotlivé stavby zpravidla danou hierarchii. Jeden z kostelů představuje hlavní bohoslužebný prostor, ostatní slouží jako vedlejší kaple, soukromá oratoria, memoriální stavby, hrobové či relikviářové kaple (pododdíl 2.2.5.1).

Hierarchie proto byla hledána i u budečských kostelů. Za tím účelem byl posuzován význam jejich patrocinií, doba výstavby, polohopis a výškopis a význam pohřbívání v interiéru kostelů. Patrocinia budečských kostelů se v případě Budče nezdají být jasným vodítkem k odpovědi na sledovanou otázku (pododdíl 2.2.5.2). V otázce stáří staveb panuje po vyhodnocení Šolleho výzkumů obecné přesvědčení, že rotunda sv. Petra je starší stavbou. Situace kostela P. Marie a okolního pohřebiště však otevírá možnost existence staršího předchůdce, který nebyl výzkumem zachycen. Nejsilnější indicií pro existenci předchůdce mariánského kostela je superpozice jednoho z hrobů se základovou zdí kostela. Navíc, nejstarší skupiny hrobů u kostela P. Marie mají oproti ostatním hrobům hřbitova hlubší hrobové jámy To by mohlo naznačovat, že hroby byly hloubeny z nižší úrovně, později navýšené hypotetickou úpravou plochy pro stavbu kamenného kostela P. Marie. Srovnání inventáře hrobů u kostela P. Marie a hrobů u rotundy sice stále hovoří pro dřívější začátek pohřbívání u rotundy: ve hrobech u rotundy se vyskytují ještě šperky velkomoravského typu. Nicméně, v nejstarších hrobech obou hřbitovů se vyskytují esovité záušnice malých průměrů. Zdá se tedy, že rozdíl mezi datováním začátku pohřbívání u rotundy sv. Petra a u kostela P. Marie (příp. u jeho předchůdce) se mohl pohybovat v řádu několika let, maximálně desetiletí (pododdíl 2.2.5.3).

Srovnání polohopisné a výškopisné pozice obou kostelů ukazuje na dominantnější postavení kostela P. Marie. Ten stál jednak ve více centrální poloze. Z původní dokumentace navíc vyplývá, že kostel P. Marie byl postaven na místě zhruba o 1 m

vyšším, než rotunda sv. Petra. Nadto představa o pozici rotundy v prostoru uzavřeného velmožského dvorce byla již výše v této práci zpochybněna, resp. vyvrácena (pododdíl 2.2.5.4).

Fenomén pohřbívání v interiéru chrámové lodi už od nejstarší fáze je prokázaný zejména u rotundy sv. Petra. Samotný fenomén pohřbívání v interiéru kostelů není běžný. V prostředí Čech a Moravy mohli být v interiérech kostelů pohřbeni pouze členové vládnoucího rodu, nebo duchovní. Dále, srovnání zahraničních analogií ukazuje, že kostely centrálního půdorysu s hroby v interiéru měly pouze ve výjimečných případech funkci monumentálního hlavního chrámu, výsadu pohřbu v lodi takového kostela měl zpravidla jeho zakladatel. Jiné kostely centrálního půdorysu s pohřby v interiéru měly zpravidla funkci memoriální kaple nebo hřbitovního kostela pro místní komunitu mnichů, kněží či biskupů. Zdá se, že i budečskou rotundu lze vykládat jako místo pohřbu vybraných jedinců, snad členů místní komunity duchovních. Představa, že by v rotundě byl pohřben zakladatel, tedy kníže Spytihněv I., je málo pravděpodobná (pododdíl 2.2.5.5).

Diskuse tedy dochází k závěru, že rotunda sv. Petra, podobně jako velká většina kostelů s centrálním půdorysem, zřejmě nebyla postavena s ambicí hlavního bohoslužebného prostoru na lokalitě. Je spíše pravděpodobné, že sloužila jako honosná hrobová kaple pro vybrané jednotlivce. Jako hlavní bohoslužebný prostor zřejmě sloužil jiný kostel, snad kostel P. Marie. Jeho kamenná podoba přitom podle určitých indicií mohla mít dřevěného předchůdce. Existence dvou kostelů na hradišti 10. století, fenomén pohřbů v interiéru rotundy, ale i charakter profánní architektury a některé výjimečné artefakty (křížové kování s lidskými maskami, kovová pisátka, kostěná destička zdobená motivy pávů) ukazují, že Budeč patřila k nejvyspělejším místům přemyslovských Čech, byla významným misijním centrem a opěrným bodem christianizace Čech s permanentní přítomností komunity duchovních.

Diskuse dosavadního stavu poznání v neposlední řadě objasnila prvořadé **úkoly pro další bádání**:

- Nejpalčivějším úkolem budoucího výzkumu Budče je revize a digitalizace (vektorizace, georeferenciace) archivní terénní dokumentace a propojení plánů všech výzkumných etap v prostředí GIS. Tento krok umožní sjednotit a zpřehlednit výsledky dosavadních výzkumů a usnadní práci s velkým

množstvím dat. Díky programu Podpora interních projektů Archeologického ústavu AV ČR v Praze by tento úkol měl být splněn již v letošním roce 2021.

- Dále by bylo vhodné provézt nový geofyzikální průzkum hradiště, lokalizovat plochy zničené těžbou vápence i naznačit organizaci prostoru (resp. koncentrace objektů) na ploše se zachovalými terény.
- V budoucnu bude potřena doplnit také poznatky o přírodním prostředí lokality (systematickým geologickým a pedologickým průzkumem, analýzou vodních zdrojů) a komplexnější analýzu zázemí Budče.

Vedle těchto základních úkolů se pak nabízí ke zpracování řada dílčích otázek:

- celkové zpracování pohřebišť na Budči, primárně ve formě katalogu – edice pramenů a jeho následné vyhodnocení.
- analýza maltových pojiv z různých stavebních fází budečských kostelů. Analýzy mohou určit složení malt jednotlivých stavebních fází. Radiouhlíkové datování malt může potvrdit/ vyvrátit jejich dosavadní datování[64].
- zpracování vrcholně středověkých a novověkých situací na Budči. Ty byly v průběhu výzkumů dokumentovány na různých místech hradiště, ale doposud postrádají jakékoliv vyhodnocení. To je přitom podstatné pro porozumění vývoje na lokalitě a pro odhad dochování raně středověkých terénů.
- dále byly v rámci diskuse otevřeny otázky vázané na konkrétní situace a jevy, jako např. funkce severní apsidy nebo situace prázdných hrobů v interiéru rotundy. Obecně lze říci, že se diskusní část předkládané práce zaměřila především na kritiku pramenné základny. Na mnoho situací pak navazuje teoretický problém, jehož řešení by si vyžadovalo speciální studii.

[64] Nové metody radiouhlíkové datování malt metody jsou v současné době vyvíjeny a testovány na vzorcích z jiných raně středověkých staveb v Čechách i na Moravě v prámci projektu NAKI: „Možnosti radiouhlíkového datování historických malt“, DG20P02OVV028.

Závěr

Předkládaná práce si kladla za cíl znovuotevřít otázku původu architektonických tradic předrománských kostelů s centrálním půdorysem v Čechách. Na rozdíl od dosavadních studií byl zvolen systematický přístup založený na sestavení katalogu kostelů s centrálním půdorysem z předem definovaného chronologického období a geografické oblasti. V katalogu bylo shromážděno na 115 lokalit z historických území Itálie, Dalmácie, Východofranské říše, Čech, Moravy, západního Slovenska, Maďarska a Polska, na nichž v období 8.11. století stál kostel s centrálním půdorysem. Z analýzy formy a kontextu staveb se ukázalo, kostely s centrálním půdorysem vznikaly v různých půdorysných a formálních variantách, za rozdílných okolností a vždy se specifickým účelem. Přesto lze z této početné databáze vyčíst určité společné rysy.

Kostely s centrálním půdorysem lze rozdělit na dva základní typy církevních staveb, hlavní chrámy a vedlejší kaple. Kostely centrálního půdorysu v postavení hlavního chrámu na lokalitě přitom představují spíše výjimky. Zpravidla vznikly transformací pozdně antických předkřesťanských staveb, nebo byly alespoň inspirovány pozdně antickými mausolei a slavnými raně křesťanskými svatyněmi. Monumentální kostely centrálního půdorysu ve funkci hlavního chrámu se nacházejí zejména ve Středomoří, na území Východofranské říše pak jde o specifické případy, např. kaple P. Marie v Cáchách a chrám sv. Gereona v Kolíně nad Rýnem. Takové chrámy se pak stávaly inspirací pro výstavbu dalších kostelů. Takový jev je dobře dokumentován zejména u cášské palácové kaple, která se stala vzorem pro další kostely světských i církevních elit, jejichž stavitelé se přihlašovali k odkazu a politice Karla Velikého.

Kostely s centrálním půdorysem ve funkci vedlejších kaplí jsou oproti předchozí skupině mnohem častější, což souvisí se samotnou podstatou centrál. Centrální forma stavby totiž ze své podstaty vytváří spíše intimní prostor a zdůrazňuje individuální duchovní prožitky. Jako taková je vhodnější pro stavby určené menším skupinám věřících než jako hlavní shromažďovací bohoslužebný prostor celých křesťanských obcí. Navíc, centrální formy díky své symetrii a kopuli údajně silněji vyjadřují aspekt věčnosti, a proto jsou centrální formy oblíbené u memoriálních staveb. Kostely s centrálním půdorysem ve funkci vedlejších kaplí byly stavěny při hlavních biskupských, kapitulních, klášterních či farních chrámech a plnily funkci mausoleí, baptisterií, hrobových a relikviářových kaplí, soukromých oratorií, mohly odkazovat na kapli Božího hrobu v Jeruzalémě.... Tyto kostely tak nalezneme v církevních center. V urbanizovaných oblastech byly součástí měst, v méně

urbanisticky vyspělých částech Evropy se s nimi setkáme na centrálních místech jiného typu – na hradech, hradištích, falcích, dvorech. Na druhou stranu se některé kaple s centrálním půdorysem nacházejí také mimo husté osídlení, při dálkových komunikacích, na exponovaných místech. V takovém případě se předpokládá, že vyznačovaly posvátná místa a plnily memoriální funkci. Konkrétní podoba kaplí s centrálním půdorysem v některých případech odrážela jejich liturgickou funkci. Jistě ale při volbě formy stavby hrála svou neopomenutelnou roli i individuální volba stavebníka, jeho možnosti, stavební a ideové vzory a v nově christianizovaných oblastech i vliv misijního centra. V některých oblastech vytvářely tyto kaple regionálně specifické formy (např. polykonchy v Dalmácii).

Ze shromážděné databáze staveb dále vyplývá, že mezi srovnávanými evropskými regiony lze vysledovat určité rozdíly. V Dalmácii je kontext kaplí s centrálním půdorysem velmi často neznámý, zejména pokud tyto stály mimo biskupské centrum nebo město. Často se dochovaly pouze relikty samotného kostela, ale jeho zázemí zůstalo neprozkoumané. Výjimkou je Glavice u Bribiru, opevněné hradiště na místě pozdně antické villy, anebo lokality *Manastirine* u Pridragy a *Mastirine* u obce Donji Kašić, na nichž stál v raném středověku dvorec anebo snad klášter. Velmi typickou regionální formou pro dalmatské kostely s centrálním půdorysem je polykoncha s apsidami opsanými kolem kruhové základny.

Na opačném, západním konci sledovaného území, v prostoru Východofranské říše, jsou zázemí kostelů s centrálním půdorysem obecně lépe poznaná. Centrální kostely stály buďto opět ve velkých biskupských a arcibiskupských centrech, nebo na hradištích či falcích. Zejména v christianizovaných a periferních oblastech říše je jejich stavba spojována s misijní činností a konverzí starších kultovních míst (např. Altötting, Höfe u Dreihausen, Werla, Würzburg, Wieselburgu a Linz). Formy, zejména právě na periferii říše, byly často kruhové nebo čtvercové s přístavky na světových stranách. Funkci jediného a hlavního kostela měly pouze v případě Wieselburgu a na dvorci v Höfe u Dreihausen.

V poslední, jižní část sledované oblasti, je patrná silná provázanost raně středověké architektury na hlavní církevní střediska. Většina centrálních kostelů vznikla již v pozdní antice a přetrvala do raného středověku. Častým typem centrály jsou zde křížová mausolea, resp. hrobové kaple. Specifickým regionem je ovšem Lombardie, kde se ukazují určité podobnosti s oblastí Franské říše. Kostely s centrálním půdorysem mají zpravidla roli druhotných kaplí a vyskytují se, kromě Milána, na významných opevněných Langobarských sídlech. Výjimečný je tu monumentální kruhový chrám

s vnitřním ochozem v Palazzo Pignano, který reprezentoval hlavní kostel významného langobardského centra. Byl jedním z prvních kostelů v oblasti a je spojován s kultem relikvií.

Kostely s centrálním půdorysem na Moravě a v Čechách stály v areálech opevněných center nebo v jejich blízkém zázemí. Až na výjimky nebyly jediným ani hlavním kostelem na lokalitě. Podobnou situaci lze později sledovat i v Polsku a v Maďarsku, třebaže tam je kontext centrál trochu komplikovanější (antická minulost, stav výzkumu, vliv benediktinské architektury již brzy po christianizaci území). Nejčastější formou centrál v Čechách byla kruhová loď s východní apsidou. Tuto formu lze pokládat za určité středoevropské regionální specifikum. Kromě ní se ale i ve středoevropském prostoru objevují i jiné kruhové formy či stavby se čtvercovou základnou.

Kostely s centrálním půdorysem v Čechách (i na Moravě a západním Slovensku) tak nejlépe zapadají do vzorců pozorovaných v christianizovaných a okrajových oblastech Východofranské říše. Naproti tomu, přímé vlivy z východní oblasti Dalmácie na církevní architekturu v Čechách nebyly ve sledovaných aspektech zachyceny. Výsledky předložené studie, založené na analýze poměrně početné databáze předrománských kostelů s centrálním půdorysem vedou k závěru, že předrománské centrály v Čechách nejlépe zapadají do architektonických a kulturních proudů pozorovaných v periferních oblastech Východofranské říše. Jejich výstavba tak zřejmě souvisí s činností „západních“ misionářů z Východofranské říše a propojením Čech s řezenským biskupstvím.

Jak do nastíněného modelu zapadá obraz budečské rotundy sv. Petra a co z něj lze pro Budeč vyvodit? Kombinací dosavadního stavu bádání, revize vybrané části výzkumů a nově provedené geodetické dokumentace byl získán následující obraz lokality. Raně středověkého budečského hradiště, na němž byla rotunda sv. Petra postavena, se nachází v tradiční sídelní komoře asi 20 km severozápadně od Prahy, na ostrožně nad soutokem dvou lokálních potoků, Dřetovického a Zákolanského. Počátky raně středověkého osídlení lze sledovat od střední doby hradištní. Jeho rozsah a charakter je ale po celé 9. století spíše nejasný. V poslední třetině 9. století je sídliště v centrální části polohy opevněno hradbou. Toto sídliště tvoří několik polozemnic a nadzemních staveb kůlové konstrukce, kolem nich se kumulují další hospodářské objekty. Pozůstatky žlabů a žlábků ukazují na určitou organizaci prostoru už v tomto období. Charakterem sídelních objektů se tehdy Budeč

nijak nevymyká obvyklým soudobým sídlištím. Brzy byla hradbou opevněna i svažitá plocha severovýchodně od jádra Budče. Další osídlení pokračovalo bezprostředně za hradbou, v poloze Na Týnici.

Na počátku 10. století nechává kníže Spytihněv I. v opevněném jádru hradiště postavit jeden z prvních kamenných kostelů na svém území. Pro jeho polohu je vybráno místo v severozápadní části hradiště, v bezprostředním sousedství hradby. Staveniště je speciálně upraveno, snad i vypáleno, a podklad zhutněn. Pro stavbu je dovezena kvalitní opuka z okolí Budče, možná až ze 7 km vzdálených Želenic. Plánovaná stavba má centrální formu, půdorys však ještě není dokonalé kruhový, ale spíše eliptický, nepravidelný. Rozšířené základové části zdiva se zahlubují pouze 30 cm do stabilního podloží tvořeného písčitojílovitou zvětralinou kamenouhelné arkózy. V základu jsou použity vedle transportované opuky i místní slepence. Nadzemní zdivo je složeno již čistě z opukových kamenů, jen hrubě otesaných, některé se blíží kvádrům. Konstrukce zdí je velmi archaická, nepravidelná. Při základech dosahuje šířky 1 m, směrem ke klenbě se zužuje. Nepravidelnosti stavby se odrážejí i na tvaru klenby. Stabilitu stavby však zajišťuje pevná malta, hojně užitá především na zatěžovaných místech. Presbytář kostela je postaven na půdorysu 2/3 kruhu a napojen na loď přes vějířovitě rozšířené zdi. Vítězný oblouk má parabolický tvar a světlost pouhé 2 m. Výška stavby nakonec přesahuje 12 m, světlost lodi kolem 8 m a apsidy max 4 m. Nepravidelná struktura zdiva je překryta omítkou a interiér zdobí výmalba. Na zemi je provedena litá maltová podlaha. Kostel je zasvěcen sv. Petru, stejně jako hlavní kostel řezenské diecéze a jako některé další kostely v Bavorsku.

Již brzy po dostavbě rotundy je v prestižní poloze před oltářem pohřben jedinec, snad významný člen místní duchovní komunity, oděný do luxusního šatu ozdobeného zlaceným gombíkem s pletencovou výzdobou. Také v bezprostředním okolí rotundy se začaly ukládat hroby s pečlivě upravenými hrobovými jámami. Do nich byli pohřbíváni členové společenské elity, kteří již přijali křesťanskou víru. Své postavení i náboženskou příslušnost demonstrovali honosným oděvem a šperky napodobujícími velkomoravské vzory. Ty ale záhy vystřídaly pouze ozdoby hlavy s esovitými záušnicemi.

Provoz kostela zajišťovali na počátku zřejmě misionáři z Bavorska. K nim byl, podle vyprávění legend, poslán mladý Václav, aby získal základní vzdělání a mohl se aktivně účastnit bohoslužeb. Podobných míst v přemyslovských Čechách, kde by mohl mladý člen vládnoucího rodu takové vzdělání získat, zřejmě tehdy nebylo mnoho; anebo legendisté měli v úmyslu takto význam Budče zdůraznit.

K rotundě brzy přibyl druhý kostel, pro nějž byla vybrána dominantnější poloha na téměř nejvyšším místě v centru hradiště. Kostel zasvěcený Panně Marii byl možná postaven nejdříve jako dřevěné provizorium, kolem kterého byly uloženy první hroby. Ještě v průběhu raného středověku získal kamennou podobu jednolodní stavby dlouhé necelých 11 m s půlkruhovou apsidou. Na 70 cm hlubokých základech převážně z břidlicových desek pojených hlínou leželo nadzemním zdivem z menších opukových kvádříků pojených maltou. Tento kostel se měl snad stát hlavním bohoslužebným prostorem, zatímco rotundě zůstalo postavení honosné kaple s pohřby významných jedinců.

Sídliště kolem kostelů postupně měnilo svůj charakter. Namísto prve častých polozemnic začaly převažovat nadzemní stavby srubové konstrukce, některé na kamenných podezdívkách. Prostor měl zřejmě i pravidelnější strukturu. Hradištěm vedla síť komunikací směřující k hlavním branám, z nich jedna byla jistě v jižní a druhá v západní linii hradby. Řemeslná výroba byla soustředěna převážně na severovýchodním předhradí. Na vnitřním hradišti se postupně rozšiřoval areál hřbitovů kolem obou kostelů, snad kvůli narůstajícímu počtu obyvatel na hradišti, snad díky přesunu pohřbívání z okolních otevřených sídlišť ke kostelům. Dalším vybraným jedincům byl umožněn pohřeb v interiéru rotundy a snad i v interiéru kostela P. Marie. K rotundě byla přistavěna severní apsida.

Další drobné artefaktu ukazují, že Budeč byla místem kulturní i náboženské synkreze, kde se mísily původní lokální tradice s novými uměleckými i ideologickými vlivy (kostěná obkladová destička zdobená motivy pávů, bronzové kaptorgy, zdobené kostěné hřebeny, křížové kování upravené jako medailon s křesťanskou symbolikou…). Na hradišti trvale sídlila skupina duchovních zajišťujících provoz kostelů a christianizaci země. Ti tvořily také intelektuální (gramotnou) elitu společnosti, jak dokládají nálezy stilů.

Odlišnou realitu budečského centra reflektuje masový hrob až 60 zmasakrovaných mladých mužů nalezený v pozůstatcích sídliště na Týnici. Dokládá skutečnost, že kulturní synkreze, christianizace a stabilizace státu nebyly bezbolestným a plynulým procesem.

Osídlení na Budči nicméně přetrvalo minimálně do 12. století. Velkou část vnitřního hradiště tehdy již zabíraly hřbitovy u obou kostelů. Nový pohřební areál vznikl při jižním okraji hradiště. K rotundě byla přistavěna mohutná románská věž a do interiéru zřejmě vložena tribuna. Kolem ní prstencový příkop. O století později byla také

k mariánskému kostelu přistavěna věžovitá stavba, zřejmě. Budečské návrší postupně přestalo vyhovovat k trvalému sídlení a zůstalo místem náboženským. Až do závěru 18. století se udržel provoz obou kostelů a částečně i hřbitovů. (Nejen) v interiéru rotundy jsou doloženy novověké stavební úpravy i významné pohřby. Místo se udrželo v kolektivní paměti národa jako kolébka křesťanství a vzdělanosti.

Budeč dobře zapadá do modelové představy načrtnuté analýzou katalogu v první části práce. Šlo o místo konverze, kde byl postaven jeden z prvních kamenných kostelů v zemi, snad díky misionářům z Bavorska. Rotunda tak mohla být misijním kostel – pro takový by svatopetrské zasvěcení ani centrální forma nebyly ničím neobvyklým, spíše naopak. Budečské hradiště získalo postavení christianizačního centra přemyslovského státu se stálou přítomností vzdělaných duchovních a koncentrací církevních staveb.

Z první části práce dále také vyplývá, že kostely s centrálním půdorysem v některých případech vyznačovaly posvátná místa, místa předkřesťanských svatyní nebo vodních pramenů. Doklady pro takový jev na Budči zatím nemáme k dispozici. Nicméně, pokud by rotunda sv. Petra reprezentovala symbol konverze, pak lze hypoteticky existenci staršího posvátného místa předpokládat. Jde však jen o čisté teoretizování. Existenci předkřesťanské tradice posvátného místa by musel prokázat další výzkum. Závažnějším úkolem budoucího výzkumu je osvětlení struktury osídlení na hradišti. Archeologické výzkumy realizované v minulém století sice přinesly velké množství dat, o vývoji a organizaci prostoru hradiště zatím však víme velmi málo. Přitom lze předpokládat, že místní duchovní komunita jistě potřebovala určité zázemí a přísun zdrojů. Zároveň, vedle duchovních zde žilo i laické obyvatelstvo, o jehož statusu a způsobu života také mnoho nevíme. Další skupina otázek se váže na vztahy budečského centra s jeho zázemím, které jsou dosud známy pouze velmi obecně. K osvětlení těchto problémů bude ale potřebné provézt náročný, ale nezbytný krok: komplexní revizi archivní dokumentace výzkumů na Budči a převedení velkého množství dat do přehledného a srozumitelného formátu.

Použitá literatura a prameny

Literatura

Bartlová, M. 2013: Continuity and discontinuity in the Czech legace of the Vienna School of art history. Journal of Art Historiograpy 8, 110.

Bartošková, A. 1992: Archeologický výzkum budečského předhradí v poloze Na kašně. První etapa hodnocení. Archeologické rozhledy 44, 431–452, 498–502.

Bartošková, A. 1995: Kostěná ozdobná destička s motivem páva z budečského předhradí. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada E, 40, 101–110.

Bartošková, A. 1996: K současnému stavu zhodnocení archeologického výzkumu budečské akropole. Archeologické rozhledy 48, 300–310

Bartošková, A. 1997: Rekapitulace archeologického výzkumu Budče. Archeologické rozhledy 49, 41–55.

Bartošková, A. 2003: Revizní analýza archeologické situace u rotundy sv. Petra a Pavla. Památky archeologické 94, 183–218.

Bartošková, A. 2004: Dvorec hradského správce na Budči? Srovnání publikovaných závěrů s výpovědí terénní dokumentace. Archeologické rozhledy 56, 310–320.

Bartošková, A. 2005: Aktuální stav poznání budečského hradiště. In: Budeč 1100 let (905-2005). Kladno: Sládečkovo vlastivědné muzeum v Kladně, 25–33.

Bartošková, A. 2012: Basic horizons of development at the foregrounds of the Early Medieval hillfort of Budeč – Základní horizonty vývoje na předhradí raně středověkého hradiště Budeč. Archeologické rozhledy 64, 59–88.

Bartošková, A. 2014: Budeč. Významné mocenské centrum prvních Přemyslovců. Praha: Lidové noviny.

Bartošková, A. Štefan, I. 2006: Raně středověká Budeč: pramenná základna a bilance poznatků (K problematice funkcí centrální lokality). Archeologické rozhledy 58, 724–757.

Baum, A. 1874: Budeč. Památky archaeologické a místopisné 10, 412.

Baxa, P. – Maříková-Kubková, J. 2017: Predbežná správa o zisťovacom výskume veľmožského (?) dvorca z 9. až polovice 10. storočia v Kopčanoch. In: Harmadyová, K. /ed./: Devín Veroniky Plachej. Zborník k životnému jubileu PhDr. V. Plachej. Bratislava: Múzeum mesta Bratislavy, 131–141.

Beckwith, J. 1990: Early Christian and Byzantinian Art. 2. ed., repr. Harmondsworth: Penguin Books.

Bukowska, A. 2009: Some Questions Surrounding Monumental Architecture of the Early Medieval Poland Around the Year 1000. In: Söderberg, A. et al. /eds./: Situne Dei 2009 Utgiven av Sigtuna Museum, 21–33.

Bukowska, A. 2012: The origins of christianity in Poland. Actual research on Church Archaeology. In: Ristow, S. – Heinrich-Tamaska, O. – Krohn, N. /eds./: Christianisierung Europas: Entstehung, Entwicklung und Konsolidierung im archäologischen Befund : internationale Tagung im Dezember 2010 in Bergisch-

Gladbach = Christianisation of Europe: archaeological evidence for it's creation, development and consolidation. Regensburg: Schnell und Steiner, 449–488.

Belošević, J. 2007: Starohrvatsko groblje na Ždrijacu u Ninu. Zadar: Arheološki muzej.

Bibliotheca Sanctorum, *1990*: Bibliotheca Sanctorum. [10], Pabai Rafols. Enciclopedia dei Santi. 2. rist. Roma: Citta Nuova.

Biehn, H. 1933: Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Zentralbaues bis zum Jahre 1500. Worms am Rhein.

Birnbaum, V. 1926–1927: K otázce našich rotund. Památky archeologické 35, 167–185.

Boháč, Z. 1968: K otázce využití zasvěcení kostelů v oboru historické geografie. Československý časopis historický 16, 571–584.

Boháč, Z. 1970: Patrocinia kostelů při nejstarších klášterech a kapitulách v českých zemích. Historická geografie 5, 51–77.

Boháč, Z. 1994: Patrocinia v době předhusitské a barokní. In: Hledíková, Z. – Polc, J. V. /eds./: Pražské arcibiskupství 1344–1994. Sborník statí o jeho působení a významu v české zemi. Praha: Zvon, 164–178.

Budeč a okolí, *1905*: Budeč a okolí. Spis vydaný na oslavu tisícileté památky založení kostela sv. Petra a Pavla na Budči. Zákolany: Společnost přátel staroslavné Budče.

Buchberger, M. Kasper, W. /eds./ 1999: Lexikon für Theologie und Kirche. Band 8: Pearson bis Samuel. 3. völlig neubearb. Aufl. Freiburg.

Cibulka, J. 1934: Václavova rotunda sv. Víta. In: Guth, K. /ed./: Svatováclavský sborník, I. díl. Kníže Václav svatý a jeho doba. Praha: Národní výbor pro oslavu svatováclavského tisíciletí, 230–685.

Davídek, V. 1971: Co bylo před Prahou. Praha: Vyšehrad.

Duras, F. 1927: Nález koster na Budči. Slánský obzor 35, 33.

Eben, D. 2019: Počátky liturgického zpěvu v pražském kostele u sv. Víta. In: Maříková-Kubková, J. /ed./: Katedrála viditelná a neviditelná. Praha: Hilbertinum, 32–43.

Frolík, J. – Smetánka, Z. 1997: Archeologie na Pražském hradě. Praha: Paseka.

Frolík, J. – Maříková-Kubková, J. 2000: Rotunda sv. Víta. In: Frolík, J. – Maříková-Kubková, J. /eds./: Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Praha: Peres, 145–208.

Gervers-Molán, V. 1972: A középkori Magyarország rotundái. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Gittos, H. 2013: Liturgy, architecture and sacred places in Anglo-Saxon England. Oxford University press.

Gojda, M. 1989: Příspěvek povrchové prospekce (sběrů) k topografii raně středověkých sídelních poloh v mezoregionu Dolního Povltaví. Archeologické rozhledy 41, 614–628.

Guth, K. 1924–1925: České rotundy. Památky archeologické 34, 113–188.

Guth, K. 1934: Praha, Budeč a Boleslav. In: Guth, K. /ed./: Svatováclavský sborník, I. díl. Kníže Václav svatý a jeho doba. Praha: Národní výbor pro oslavu svatováclavského tisíciletí, 686–818.

Heitz, C. 1980: L´architecture religieuse carolingienne. Les formes et leurs fonctions, Paris.

Herain, J. 1905: Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči. In: Budeč a okolí. Spis vydaný na oslavu tisícileté památky založení kostela sv. Petra a Pavla na Budči. Zákolany: Společnost přátel staroslavné Budče, 60–75.

Hýbl, F. 1905: Dějiny Budče. In: Budeč a okolí. Spis vydaný na oslavu tisícileté památky založení kostela sv. Petra a Pavla na Budči. Zákolany: Společnost přátel staroslavné Budče, 33–48.

Ivančević, R. 1998: Byzantium and the West: a Morphological and Structural Stylistic Analysis. Hortus Artium Medievalium 4, 179–186.

Jacobsen, W. – Schaefer, L. – Sennhauser, H. R. 1991: Vorromanische Kirchenbauten. Katalog der Denkmäler bis zum Ausgang der Ottonen. Nachtragsband. München: Prestel.

Jedin, H. Martin, J. Latourette, K. S. /eds./ 1970: Atlas zur Kirchengeschichte: die christlichen Kirchen in Geschichte und Gegenwart: Kommentare Ausführliches Register, Freiburg: Herder.

Kavánová, B.: Groβmährische Gräber in Kirchen – Erkenntnisstand. In: Kouřil, P. /ed./: Die Frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des Östliches Mitteleuropas. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik Brno, 49–65.

Klápště, J. 2005: Proměna českých zemí ve středověku, Praha: Lidové noviny.

Konečný, L. 2005: Románská rotunda ve Znojmě. Ikonologie maleb a architektury. Brno: Host.

Krautheimer, R. 1942: Carolingian Revival of Early Christian Architecture. The Art Bulletin, vol. 24, no.1, 138.

Krautheimer, R. 1969: Studies in Early Christian, Medieval, and Renaissance Art. New York: New York University Press.

Krutina, I. 1992: Hromadný pohřeb v poloze Na Týnici na Budči. Archeologické rozhledy 44, 567577.

Kubach, H. E. 1955: Die Vorromanische und Romanische Baukunst in Mitteleuropa. Zeitschrift für Kunstgeschichte, 157–198.

Kuchyňka, Z. 2000: Budeč a svatá Ludmila. Posel z Budče 17, 47.

Kuchyňka, Z. 2003: Druhý život Budče (Zamyšlení nad jednou historickou tradicí). Slánský obzor 11, 921.

Kuchyňka, Z. 2005a: Minulost skrytá v hlubinách. In: Budeč 1100 let (905-2005). Kladno: Sládečkovo vlastivědné muzeum v Kladně, 11–24.

Kuchyňka, Z. 2005b: Budeč v proměnách času. In: Budeč 1100 let (905-2005). Kladno: Sládečkovo vlastivědné muzeum v Kladně, 71–91.

Lehner, F. J. 1905: O českých rotundách. In: *Budeč a okolí*, Kralupy-Zákolany, s. 49–59.

Líbal, D. 1981: Raně středověký vývoj kostela sv. Petra a Pavla na Budči. Umění 29/5, 395–398.

Macek, P. 1992: Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči. Zprávy památkové péče 52/1, 6–13.

Macháček, J. 2005: Raně středověké Pohansko u Břeclavi: munitio, palatium, nebo emporium moravských panovníků? Archeologické rozhledy 57, 100 – 138.

Macháček, J. a kol. 2014: Velkomoravská rotunda z Pohanska u Břeclavi. Památky archeologické 105, 87–153.

Mádl, K. B. 1889: Okrouhlé kostelíky v Čechách. Památky archeologické 14, 429–438.

Marasović, T. 2008–2013: Dalmatia Praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. Volume I-IV. Split: Književni krug.

Marshall, W. 1966: Alte Kirchenpatrozinien des Archidiakonates Breslau: Ein Beitrag zur ältesten schlesischen Kirchengeschichte. Köln: Böhlau.

Maříková-Kubková, J. 1996: Baptisterium a architektura českého středověku. Archeologia Historica 21, 131–137.

Maříková-Kubková, J. 2001: Základové zdivo levohradecké rotundy, In: Tomková, K. /ed./: Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Praha: Archeologický ústav AV ČR, 273–275.

Maříková-Kubková, J. 2019a: 1924. Orient nebo Řím? [K původu rotundy jako stavebního typu raného středověku]. In: Kuna, M. Starcová, M. Maříková-Kubková, J. /eds./: Sto let v archeologii. Objevy, nálezy a expedice Archeologického ústavu v Praze 1919–2019, Praha: Archeologický ústav AV ČR, 32–33.

Maříková-Kubková, J. 2019b: 1948. Východní kurz [založení Sboru pro výzkum slovanských hradisek]. In: Kuna, M. Starcová, M. Maříková-Kubková, J. /eds./: Sto let v archeologii. Objevy, nálezy a expedice Archeologického ústavu v Praze 1919–2019, Praha: Archeologický ústav AV ČR, 88–89.

Maříková-Kubková, J. v tisku: Materiály a technologie středověkých podlah. In: Válek a kol. /eds./: Podle starého vzoru: rekonstrukce malt, sgrafit a štuků.

Maříková-Kubková, J. Herichová, I. 2017: Revize mladších stavebních fází kostela Panny Marie na Pražském hradě/Hradčanech. Staletá Praha 33, 74–93.

Maříková-Kubková, J. Válová, K. Tomanová, P. 2015: Struggle for identity in the Czech and Slovak Republics: The myths of Magna Moravia and the Přemyslid State. Archaeological Review from Cambridge vol. 30.2, November, 28–42.

Matějka, B. 1901: O původu českých rotud románských. Český časopis historický 7, 416–426.

McClendon, Ch. 2005: The Origins of Medieval Achitecture. London and New Haven: Yale University Press.

Meduna, P. 2007: K stavební podobě raně středověkých „curtes". In: Černá, E. – Kuljavceva Hlavová, J. /eds./: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 2003 – 2007. Sborník k životnímu jubileu Zdeňka Smrže. Most: Most: Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech, 269 – 276.

Merhautová, A. 1971: Raně středověká architektura v Čechách, Praha: Academia.

Milošević, A. 2013: Tragovi starih vjerovanja u kršćanstvu ranoga srednjeg vijeka. Traces of Ancient Beliefs in Early Medieval Christianity, Dubrovnik: Omega engineering.

Molè, V. 1957: Rotunde predromanske dobe na jugu in na severu. Peristil 2, 81–84.

Morkes, F. 2005: Karel Slavoj Amerling a budečská tradice v českém školství. In: Budeč 1100 let (905–2005). Kladno: Sládečkovo vlastivědné muzeum v Kladně, 142–148.

Nawrot, J. 2013: Kościoły centralne na terenie Czech i Moraw (IX – XIIIw.), Rzeszów: Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Nagy, E. 1971: Rapport préliminaire des fouilles d'Esztergom 1964–1969. Acta archaeologica academiae Scientorum Hungaricae 23, 180–198, Pl. XXIII-XXVIII.

Nováček, K. 2006: Starobylá a ještě starobylejší. Vytváření historického významu rotundy sv. Petra ve Starém Plzenci během 20. století. Archaeologica Pragensia 18, 123–142.

Oswald, F. – Schaefer, L. – Sennhauser H. R. /eds./ 1966: Vorromanische Kirchenbauten. Katalog der Denkmäler bis zum Ausgang der Ottonen. München: Presel.

Píč, J. L. 1909: Čechy za doby knížecí: na základě praehistorické sbírky Musea království českého a pramenů dějepisných. Sv. 1, Část archaeologická. Starožitnosti země České. díl 3. Praha.

Pomfyová, B. 2010: Das Interpretationsmöglichkeiten der Sakraltopographie in Mikulčice. In: Maříková-Kubková, J. Poláček, L.: Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 87–100.

Pomfyová, B. a kol. 2015: Stredoveký kostol – Historické a funkčné premeny architektúry. Bratislava: FO ART.

Poulík, J. 1963: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha: Československá akademie věd.

Poulík, J. 1975: Mikulčice pevnost a sídlo knížat velkomoravských, Praha: Academia.

Reinle, A. 1968: Die Rotunde im Chorscheitel. In: Sieber, M. /ed./: Discordia concors. Festgabe für Edgar Bonjour zu seinem siebzigsten Geburtstag am 21. August, Teil 2. Basel: Helbing und Lichtenhahn, 725–738.

Ryneš, K. 1967: K počátkům úcty sv. Petra v naší vlasti. Duchovní pastýř 17, 157.

Sennhauser, H. (ed.) 2003a: Frühe Kirchen im östlichen Alpengebiet. Von der Spätantike bis in ottonische Zeit, Band 1. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.

Sennhauser, H. (ed.) 2003b: Frühe Kirchen im östlichen Alpengebiet. Von der Spätantike bis in ottonische Zeit, Band 2. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.

Schmidt, V. 1893: Archeologický výzkum Údolí Svatojiřského. II. Pohřebiště na Budči. Památky archeologické a místopisné 16, 361–386.

Schulze-Dörrlamm, M. 1993: Bestattungen in den Kirchen Grossmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jahrhunderts. Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz, vol. 40, 557–619.

Shalev-Hurvitz, V. 2015: Holy Sites Encircled. Oxford University Press.

Sklenář, K. 1972: Archeologie severního okolí Prahy ve zprávách Václava Krolmuse (1946–1956). Vlast. Sborník přírodovědných a společenskovědných prací, řada B 4, 3–74.

Sklenář, K. 1992: Archeologické nálezy v Čechách do roku 1870: prehistorie a protohistorie. Praha: Národní muzeum.

Sláma, J. 1977a: Mittelböhmen im frühen Mittelalter. 1. Katalog der Grabfunde, Praha: Univerzita Karlova.

Sláma, J. 1977b: Svatojiřské kostely na raně středověkých hradištích v Čechách. Archeologické rozhledy 29, 269–280.

Sláma, J. 1986: Střední Čechy v raném středověku. II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. Praha: Univerzita Karlova.

Sláma, J. 2005: Budeč v době vlády prvních přemyslovských knížat. In: Budeč 1100 let (905-2005). Kladno: Sládečkovo vlastivědné muzeum v Kladně, 47–69.

Sláma, J. 2007: Nález mince a datování mariánského kostelíka na Budči. Sborník národního muzea v Praze. Řada A – Historie, sv. 61, 21–23.

Slánský obzor 1927: Slánský obzor 35, 1927.

Slánský obzor 1928: Slánský obzor 36, 1928.

Slánský obzor 1929: Slánský obzor 37, 1929.

Sommer, P. 1978: Archeologický výzkum budečského hradiště v létech 1929 a 1931. Archeologické rozhledy 30, 171–184, 240.

Sommer, P. 2001: Levohradecký „lapis primarius“. In: Tomková, K. /ed./: Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Praha: Archeologický ústav AV ČR, 279–284.

Starcová, M. 2019: 1933. Americká spojka [expedice American School of Prehistoric Research v Čechách]. In: Kuna, M. Starcová, M. Maříková-Kubková, J. /eds./: Sto let v archeologii. Objevy, nálezy a expedice Archeologického ústavu v Praze 1919-2019, Praha: Archeologický ústav AV ČR, 54–55.

Szakács, B. Z. 2018: Architecture in Hungary in the Eleventh Century. In: Janiak, T. – Stryniak, D. /eds./: Architektura sakralna w początkach państwa polskiego (X-XIII wiek). Gniezno: Muzeum Początków Państwa Polskiego, 199–222.

Šolle, M. 1946: Budeč, kmenové hradisko Čechů. Obzor preahistorický 13, 9–12.

Šolle, M. 1947: Hradiště Budeč ve světle nejnovějších výzkumů. Historica Slovaca 5, 186-189, 227, 236–237.

Šolle, M. 1980: Objev mikulčicko-blatnického křížku na Budči a jeho význam. Archeologické rozhledy 32, 265275, 358–359.

Šolle, M. 1982: Slovanská pohřebiště pod Budčí. Památky archeologické 73, 174–216.

Šolle, M. 1984: Význam archeologického výzkumu budečských kostelů (příspěvek k poznání předrománské architektury v Čechách). Umění 32/2, 115–121.

Šolle, M. 1990: Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči. Památky archeologické 81, 140–207.

Šolle, M. 1991: Kostel P. Marie na Budči (okr. Kladno) podle archeologického výzkumu v letech 1975-1980. Památky archeologické 82, 231–265.

Štefan, I. 2009: Příspěvek k chronologii a výpovědním možnostem esovitých záušnic. Studia Mediaevalia Pragensia 9, 171–205.

Štefan, I. Krutina, I. 2009: Raně středověké sídliště, hromadný hrob a pohřebiště na Budči (poloha Na Týnici): ke vztahu archeologie a "událostní historie“. Památky archeologické 100, 119–212.

Štefan, I. Stránská, P. Vondrová, H. 2016: The archaeology of early medieval violence: the mass grave at Budeč, Czech Republic. Antiquity 90, 759–776.

Švarc, V. 1897: Budeč. Historicko-místopisná črta. Slaný.

Tomanová, P. 2019: 1949. Svědkyně svatováclavských legend [výzkum hradiště Budeč a vytváření kolektivní paměti]. In: Kuna, M. Starcová, M. Maříková-Kubková, J. /eds./: Sto let v archeologii. Objevy, nálezy a expedice Archeologického ústavu v Praze 1919-2019, Praha: Archeologický ústav AV ČR. 90–91.

Tomanová, P. 2021: Budeč kněžny Ludmily. In: Izdný, J. /ed./: Ludmila: Kněžna a světice. Praha: Lidové noviny, 213–225.

Tomková, K. 2006: Raně středověká pohřebiště na předpolích Pražského hradu I. In: Blajerová, M. /ed./: Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Praha: Archeologický ústav AV ČR, 5–128.

Tomková, K. 2012: Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Praha: Archeologický ústav AV ČR.

Unger, J. – Malina, J. 2002: Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: modulové učební texty pro studenty antropologie a "příbuzných" oborů. Brno: NAUMA.

Untermann, M. 1989: Form, Funktion, Verbreitung. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Uroda, N. 2013: Beginnings of Monasticism on Central Dalmatian islands – Problems and Perspectives. Hortus Artium Medievalium 19, 113–120.

Váňa, Z. 1995: Přemyslovská Budeč. Praha: Archeologický ústav AV ČR.

Vančo, M. 2000: Stredoveké rotundy na Slovensku, 9.–13. storočie. Bratislava: Chronos.

Verbeek, A. 1968: Die architektonische Nachfolge der Aachener Pfalzkapelle. In: Braunfels, W. Schramm, P. E. /eds./: Karl der Groβe: Lebenswerk und Nachleben, Teil 4. Düsseldorf: Schwann, 113–156.

Verzone, P. 1942: L'Architettura religiose dell'alto medioevo nell'Italia settentrionale, Milano: Esperia.

Vežić, P. 1998: Elementi di Architettura Bizantina nelle Costruzioni Alto Medievali di Zara. Hrotus Artium Medievalium 4, 55–70.

Volta, V. /ed./ 2008: Rotonde d'Italia: analisi tipologica della pianta centrale. Milano: Jaca Book.

Ward-Perkins, J. B. 1966: Imperial Mausolea and Their Possible Influence on Early Christian Central-Plan Building. Journal of the Society of Architectural Historians, Vol. 25, no. 4, 297–299.

Wirth, Z. 1919: Oprava kostela sv. Petra a Pavla na Budči. Památky archaeologické. 31, 44–48.

Zábojník, J. 2005: Mikulčice awarische Stadt? In: Kouřil, P. /ed./: Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 101–114.

Zíbrt, Č. 1903: Krolmusa Slovník obyčejů, pověsti, pověr a slavnostní lidu českého. Český lid 12, 212–219, 262–269, 323–334, 389–394, 426–431.

Zoubek, F. 1871–1873: Budeč. Památky archaeologické a místopisné 9/I, 219–224.

Památky archaeologické 1868: Zprávy. Památky archaeologické a místopisné 7, 601–615.

Zwölfer, T. 1929: Sankt Peter, Apostelfürst und Himmelspförtner: seine Verehrung bei den Angelsachsen und Franken, Stuttgart : Kohlhammer.

https://care.huma-num.fr naposledy navštíveno 7. 3. 2021.

http://www.catholic-hierarchy.org naposledy navštíveno 7. 3. 2021.

http://www.csfd.cz/film/9604-vstanou-novi-bojovnici/komentare/ navštíveno 17. 9. 2016.

Prameny

ANONYM 1929: Dokument C-TX-192901094. [sekundární zdroj]. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-192901094.

ANONYM 1949: Dokument C-TX-194900597. [amatérský spolupracovník]. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-194900597.

BARTOŠKOVÁ, A. 1991: Dokument C-TX-199104289. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-199104289.

BARTOŠKOVÁ, A. 1992: Dokument C-TX-199204160. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-199204160.

BARTOŠKOVÁ, A. 1998: Dokument C-TX-199803815. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-199803815

BARTOŠKOVÁ, A. 2007: Dokument C-TX-200711094. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-200711094

BECKOVSKÝ, J. F. 1700: Poselkyně Starých Příběhůw Českých, Aneb Kronyka Czeska Od prwnjho do nyněgssý Země Czeské Přjchozu Dwauch Knjžat Charwátských Czecha y Lecha Wlastnjch Bratřj Až do Sstiastného Panowánj Cýsaře Ržjmského, Krále Czeského [et]c. Ferdynanda Prwnjho Wždyckny Wjtěze Slawného. K Rozmnoženj Obecného Dobrého, k Zwelebenj Gazyka Czeského, A k Prospěchu Bližnjho. Djl Prwnj, W němž se někteřj Cyzý Příběhowé nacházegj, kteřj k Domácým přináležegjce od nich se odcyzyti nemohli. W Královském Starém Městě Pražském: u Jana Karla Geřábka.

BÖHM, J. 1931: Dokument C-TX-193100391. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-193100391.

BÖHM, J. 1932: Dokument C-TX-193200191. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-193200191.

CRESCENTE FIDE [tzv. bavorská recenze] – Život sv. Václava. Ed. J. Emler, in: FRB I, Praha 1873, s. 183–190. Český překlad podle B. Ryby, Legenda Crescente fide, in: Nejstarší legendy přemyslovských Čech. Ed. O. Králík, Praha 1969, s. 30–36.

CRESCENTE FIDE [tzv. česká recenze]. Ed. J. Ludvíkovský, in: Nově zjištěný rukopis legendy Crescente fide a jeho význam pro datování Kristiána, Listy filologické 81, 1958, s. 58–63.

ČERNÁ, M. – KOHLOVÁ, H. 1990: Restaurátorská zpráva o průzkumu nástěnných maleb v basilice sv. Petra a Pavla na Budči. Český fond výtvarných umění [uloženo v Archiv NPÚ, územně odborné pracoviště středních Čech, ev. č. 2168].

DRUHÁ STAROSLOVĚNSKÁ LEGENDA: Druhá staroslovanská legenda o sv. Václavu, ed. J. Vašica, in: Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile. Ed. J. Vajs, Praha 1929, s. 71–135.

FIEDLER, Z. 1958a: Dokument C-TX-195801862. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-195801862.

FIEDLER, Z. 1958b: Dokument C-TX-195801863. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-195801863.

FRIDRICH, J. 1968: Dokument C-TX-196803034. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-196803034.

GUMPOLD – Gumpoldův život Václava knížete českého. Ed. Josef Emler, in: FRB I, Praha 1873, s. 146–166.

HÁJEK Z LIBOČAN, VÁCLAV: Kronika česká. Ed.: Jan Linka, Praha 2013.

HLOŽEK, V. 1973: Technická zpráva k zaměření rotundy Sv. Petra a Pavla na Budči. Geodezie n. p. Praha, [uloženo v Archiv NPÚ, územně odborné pracoviště středních Čech, ev. č. 717].

HOLÝ, P. 1929a: Dokument C-TX-194301196. [amatérský spolupracovník]. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-194301196.

HOLÝ, P. 1929b: Dokument C-TX-195007964. [amatérský spolupracovník]. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-195007964.

HRALA, J. 1958a: Dokument C-TX-195801324. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-195801324.

HRALA, J. 1958b: Dokument C-TX-195802186. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-195802186.

KNOR, A. 1939: Dokument C-TX-193900739. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-193900739.

KNOR, A. 1962: Dokument C-TX-196202725. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-196202725.

KNOR, A. 1965: Dokument C-TX-196500136. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-196500136.

KRISTIÁN – Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily = Christiani Vita et passio s. Wenceslai et s. Ludmile ave eis. Ed. J. Ludvíkovský, Praha 1978.

KUDLÁČOVÁ, A. 2006: Pohřbívání v kostelech na Moravě a ve Slezsku v 9.-15. století. [Diplomová práce.]. Brno. Masarykova univerzita v Brně, Přírodovědecká fakulta.

LÍBAL, D. 1981: Budeč. Kostel sv. Petra a Pavla. Stavebně historický průzkum. Fotodokumentace. SÚRPMO, [uloženo v Archiv NPÚ, územně odborné pracoviště středních Čech, ev. č. 134].

LÍBAL, D. A KOL. 1979: Budeč, kostel sv. Petra a Pavla. Stavebně historický průzkum. SÚRPMO, [uloženo v Archiv NPÚ, územně odborné pracoviště středních Čech, ev. č. 134].

MUK, J. LÍBAL, D. MACEK, P. 1989: Budeč, rotunda sv. Petra a Pavla. Vyhodnocení sondáže v interiéru. SÚRPMO, [uloženo v Archiv NPÚ, územně odborné pracoviště středních Čech, ev. č. 263].

MUK, J. LÍBAL, D. MACEK, P. 1990: Budeč, rotunda sv. Petra a Pavla. Závěrečná etapa hloubkového stavebně historického průzkumu. SÚRPMO, [uloženo v Archiv NPÚ, územně odborné pracoviště středních Čech, ev. č. 263].

MUK, J. MACEK, P. 1990: Budeč, rotunda sv. Petra a Pavla. Dokumentace a vyhodnocení hloubkového průzkumu. SÚRPMO, [uloženo v Archiv NPÚ, územně odborné pracoviště středních Čech, ev. č. 263].

NOVÁK, L. 1974: Dokument C-TX-197401579. [amatérský spolupracovník]. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-197401579.

OPICOVÁ, K. 2016: Venkovská osada jako základní jednotka středověkého osídlení na příkladu Dřetovic. [Diplomová práce.] Praha. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta,

PAPROCKÝ Z HLOHOL A VŮLE PAPROCKÉ, BARTOLOMĚJ 2005: Diadochus, tj. posloupnost knížat a králů českých, biskupů a arcibiskupů pražských a všech třech stavů slavného království českého, to jest panského, rytířského a městského. Kniha třetí, O stavu městském. 1. nezm. vyd. Brno.

PLESLOVÁ, E. 1978: Dokument C-TX-197805679. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-197805679

PROFANTOVÁ, N. 1986: Dokument C-TX-199104388. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-199104388.

PROLOG O SV. VÁCLAVU: Proložní legendy o sv. Lidmile a sv. Václavu. Ed. N. J. Serebrjanskij, in: Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile. Ed. J. Vajs, Praha 1929, s. 65–67.

PRVNÍ STAROSLOVĚNSKÁ LEGENDA: Původní staroslovanská legenda o sv. Václavu. Ed. N. J. Serebrjanskij (ruské redakce) a J. Vajs (charvatskohlaholská redakce), in: Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile. Ed. J. Vajs, Praha 1929, s. 9–28 a 29–43. Český překlad ruských redakcí podle E. Bláhové, V. Konzala, První slovanská svatováclavská legenda, in: Staroslověnské legendy českého původu. Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů. Ed. A. I. Rogov, E. Bláhová, V. Konzal, Praha 1976, s. 55–139.

REGESTA DIPLOMATICA NEC NON EPISTOLARIA BOHEMIAE ET MORAVIAE, II. (1253-1310), ed. J. Emler, Praha 1882.

SAKAŘ, V. 1958: Dokument C-TX-195802257. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-195802257.

ŠOLLE, M. 1948: Dokument C-TX-194805656. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-194805656.

ŠOLLE, M. 1949: Dokument C-TX-194900618. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-194900618.

ŠOLLE, M. 1959: Dokument C-TX-195906053. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-195906053.

ŠOLLE, M. 1982A-Z: Dokument C-TX-198204879A-Z. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-198204879.

SOMMER, P. 1977: Dokument C-TX-197700348. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-197700348.

VÁŇA, Z. 1977: Dokument C-TX-197702846. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-197702846.

VÁŇA, Z. 1982a: Dokument C-TX-198204898. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-198204898

VÁŇA, Z. 1982b: Dokument C-TX-198204899. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-198204899.

VÁŇA, Z. 1983a: Dokument C-TX-198300975. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-198300975.

VÁŇA, Z. 1983b: Dokument C-TX-198303757. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-198303757.

VÁŇA, Z. 1983c: Dokument C-TX-198303758. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-198303758.

VÁŇA, Z. 1987a: Dokument C-TX-198702942. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-198702942.

VÁŇA, Z. 1987b: Dokument C-TX-198702943. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-198702943.

VÁŇA, Z. 1987c: Dokument C-TX-198703884. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-198703884.

VÁŇA, Z. 1988: Dokument C-TX-198804416. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-198804416.

VÁŇA, Z. 2000a: Dokument C-TX-200005487. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-200005487.

VÁŇA, Z. 2000b: Dokument C-TX-200005488. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-200005488.

VÁŇA, Z. NOVÁK, L. 1974: Dokument C-TX-197402408. Archeologický ústav Praha. Dostupné z: https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-197402408.

VONDROVÁ, H. 2015: Sociální struktura budečského hradiště ve výpovědi antropologie. [Diplomová práce.] Praha. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.

ŽIVOT SV. METHODA: Život sv. Methoda (Legenda Pannonská). Ed. J. Emler, in: FRB I, Praha 1873, 39–52.